

Навчальний посібник
«Нова економіка»

Тернопіль – 2016

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник з дисципліни «Нова економіка» укладено для студентів спеціальності «Економічна теорія» з метою формування у них знань про основу, структуру, основні механізми становлення та функціонування якісно нового типу суспільства – «нової економіки», його переваг та недоліків, можливих ризиків та загроз у розвитку України і в глобальному масштабі.

Головним завданням посібника є розкриття фундаментальних теоретико-методологічних засад становлення і розвитку нової економіки і здійснення аналізу соціально-економічних технологій як основи її розвитку. У процесі викладу матеріалу проаналізовано сутність нової економіки, форм її прояву, особливості функціонування та її зв'язок з інформаційно-технологічною. Революцією і глобалізаційними процесами. Приділена увага мережевому підприємству як формі організації інформаційної економіки та зміні виробничих відносин і місця людини в новій економіці.

Особливе місце в посібнику відведене питанням інформатизації, електронним засобам комунікації, інноваційному типу розвитку економіки як важливим соціально-економічним технологіям розвитку нової економіки.

У структурі навчального посібника виділено дев'ять розділів, в кожному з яких досліджуються конкретні явища. Розділ завершується навчальним тренінгом, до складу якого входять основні терміни і поняття, питання і завдання для самоперевірки та контролю засвоєння знань і тестові завдання, список рекомендованої літератури. У кінці посібника подано глосарій та загальний список рекомендованої літератури.

За допомогою запропонованого навчального посібника вивчення дисципліни «Нова економіка» сприятиме формуванню у студентів таких компетентностей, як:

- володіння базовими знаннями з економічної дисципліни «Нова економіка»;
- виявлення закономірностей у становленні нової економіки та встановлення взаємозв'язку і взаєморозвитку нової і старої економік;
- аналіз дії механізму нової економіки та виявлення складнощів і суперечностей у його функціонуванні;
- виявлення ризиків і загроз нової економіки, що можуть спричинитися асиметричністю розвитку світового господарства;
- виявлення можливостей поширення механізмів та інструментів нової економіки в Україні;
- застосування інформаційної теорії вартості для визначення вартості і ціни інформації;
- вміння використовувати здобуті знання при вивченні інших економічних дисциплін та у практичній і фаховій діяльності.

Тема 1. Нова економіка: сутність, форми прояву, переваги та ризики

- 1. Постіндустріальне суспільство як епоха зародження та становлення «нової економіки»: сутність та ознаки.*
- 2. «Нова економіка»: її суть, визначення та характерні особливості. Закономірності становлення «нової економіки».*
- 3. Основні підходи до концептуалізації «нової економіки». «Нова економіка» як економіка знань.*
- 4. Порівняння «старої» (традиційної) та «нової економіки». Суперечності, система переваг та загроз «нової економіки».*
- 5. Теорії постіндустріалізму. Економічні погляди Д. Белла, М. Кастельса як провідних теоретиків постіндустріального суспільства. Риси нової економіки в дослідженнях Р. Аткінсона і Д. Карріа.*
- 6. Розвиток нової економіки в США та країнах Європейської цивілізації.*
- 7. «Нова економіка» як наука. Предмет та функції «нової економіки».*
- 8. Методологія дослідження сучасного суспільства та нової економіки.*
- 9. Індекс нової економіки.*

1. Постіндустріальне суспільство як епоха зародження та становлення «нової економіки»: сутність та ознаки

В останні десятиліття ХХ століття ми стали свідками виникнення нового етапу в розвитку людства - стадії побудови постіндустріального суспільства.

Постіндустріальне суспільство - це суспільство, в економіці якого у результаті науково-технічної революції та істотного зростання доходів населення пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг. Виробничими ресурсами стають інформація і знання, а наукові розробки – головною рушійною силою економіки. Кінцевим результатом такого розвитку є перехід до нової форми організації економіки - «нової економіки».

Для нового постіндустріального (інформаційного) суспільства характерним є підрив ринкових відносин, насамперед, їх основного закону - закону вартості, еквівалентних відносин. Панування сфери послуг означає, що найбільш поширеним продуктом праці є послуга. Послуги створюються, як правило, інтелектуально, часто творчою працею, затрати якої визначити важко, а то й неможливо. Стислий розгляд основних рис нової економіки показує, що індустріальна і постіндустріальна економіки значно відрізняються та характеризуються пануванням протилежних рис. Порівняння їх здійснюється за такими напрямками:

- ✓ матеріальне - нематеріальне виробництво;
- ✓ земля, капітал і праця - інформація і знання;

✓ праця, що базується на матеріальному інтересі, - творча праця як внутрішня потреба;

✓ ринкова економіка - підрип ринкової економіки.

Дослідження визначень постіндустріального суспільства у працях провідних теоретиків дає можливість викристалізувати його суттєві ознаки. Як правило, вони зіставляються з характерними рисами економіки попереднього, індустріального суспільства.

Постіндустріальній економіці, на відміну від індустріальної економіки, притаманні такі особливості:

✓ переважний розвиток сфери виробництва нематеріальних цінностей та послуг порівняно із сферою виробництва товарів;

✓ перехід від капіталомісткого до наукомісткого типу економічного зростання;

✓ зростання витрат на придбання інформації та інформаційних технологій порівняно з витратами на основні фонди;

✓ впровадження новітніх технологій, інноваційних процесів, продуктів, засобів, форм управління;

✓ реалізація здібностей людей, розвиток освіти, науки, охорони здоров'я як переважна форма нагромадження, що супроводжується різким зростанням інвестицій у знання та інтелектуальний капітал. Наукові знання стають реальним ресурсом, фактором й джерелом розвитку економіки;

✓ панування ефективного, безвідходного виробництва, яке використовує новітні технології переробки вторинної сировини;

✓ зростання експорту патентів, продукції знань, творчості в обмін на матеріальні блага індустріальної економіки;

✓ підвищення оперативності управління та прийняття рішень;

✓ посилення конкуренції на ринку інформаційних послуг;

✓ підвищення ролі інтелектуальної праці;

✓ застосування нових форм розрахунків та електронних платіжних систем;

✓ перехід на передачу інформації через телекомунікаційні мережі;

✓ цифровий вигляд товарів та послуг, поява нового типу підприємств - віртуальних;

✓ переважна залежність продуктивності від використання досягнень науки і техніки, а також від якості інформації та менеджменту;

✓ виникнення нового значного прошарку населення, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти чи технологи;

✓ залежність якості життя, як і перспектив соціальних змін та економічного розвитку, все в більшому ступені від інформації та її використання;

✓ глобальний характер економіки, за якого капітал, виробництво, менеджмент, ринки, праця, інформація і технології долають національні кордони.

Добрим підґрунтям для формування теорії постіндустріального суспільства у її сучасному вигляді стали теорії, концепції, ідеї **А. Фішера, К. Кларка, У. Ростоу**. Становлення теорії пов'язане з ім'ям **Даніеля Белла**,

професора соціології Гарвардського університету, який, якщо і не перший ввів до обігу термін «постіндустріальне суспільство», то зробив найбільше для його поширення.

Перу Деніела Белла належить цілий ряд праць, присвячених теорії постіндустріального суспільства. Вчений визначає постіндустріальне суспільство як «суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя, в якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень все більшою мірою залежить від досягнення теоретичних знань. Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи...» [1]. Тобто центральною ознакою «постіндустріального суспільства», за Д. Беллом, є панування науки, наукових знань. Д. Белл відриває науку від економіки, проголошуючи її автономність та розглядаючи її розвиток як передумову нової організації і структури суспільства. Основними елементами цієї структури стануть університети, наукові інститути, науково-дослідні організації.

До постіндустріальних країн відносять, як правило, ті, в яких на сферу послуг припадає значно більше половини ВВП. Під цей критерій потрапляють, зокрема, США (на сферу послуг припадає 80% ВВП), країни Європейського Союзу (сфера послуг - 69,4% ВВП), Австралія (69% ВВП), Японія (67,7% ВВП), Канада (70% ВВП). В Україні цей показник складає менше половини ВВП – лише 47 %.

Відносне переважання частки послуг над матеріальним виробництвом не обов'язково означає зниження обсягів виробництва. Просто ці обсяги в постіндустріальному суспільстві зростають повільніше, ніж збільшуються обсяги наданих послуг. Доречно зауважити, що під послугами слід розуміти результати діяльності не лише в торгівлі, комунальному господарстві та побутовому обслуговуванні, а і будь-якій інфраструктурі, що створюється і утримується суспільством для надання послуг: держава, армія, право, фінанси, транспорт, зв'язок, охорона здоров'я, світа, наука, культура. До сфери послуг відноситься виробництво і продаж програмного забезпечення (покупець не володіє всіма правами на програму. Він користується її копією на певних умовах, тобто отримує послугу).

2. «Нова економіка»: її сутність, визначення та характерні особливості. Закономірності становлення «нової економіки»

Остання чверть ХХ ст. – початок ХХІ ст. – це період бурхливого росту і розвитку бізнес-компаній, пов'язаних з розробкою і впровадженням інформаційних технологій, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, інтернет-проектів тощо. У світовому господарстві відбулися радикальні зміни, які дозволяють говорити про формування нової епохи - так званої «**нової**

економіки». Поява терміну «нова економіка» пов'язана із розвитком сучасних електронних інформаційних технологій, становленням інформаційної системи мережі Інтернет. Згодом його стали використовувати науковці та політики. На сьогодні термін «нова економіка» став загальноновизнаним.

Проте термін «нова економіка» - не єдиний, який використовується для означення здійснення трансформацій. У науковому вжитку часто циркулюють такі назви, як «постіндустріальна економіка», «інформаційне суспільство», «економіка знань», «суспільство знань», «віртуальна економіка», «Інтернет-економіка», «технологічне суспільство», «креативна економіка», «неокапіталізм», «сервісне суспільство», «постіндустріальний капіталізм» тощо. Ці поняття починають використовуватись у науковій літературі, а також у господарському житті з середини ХХ ст. для відображення кардинальних інноваційних змін у техніці, технологіях, моделях та типах економічного, соціального, екологічного, демографічного, політичного, правового, суспільного життя населення розвинутих країн і світу в цілому. Тому критеріями визначення особливостей та напрямків становлення нової економіки у країні є показники розвитку кожної з її складових.

Нова економіка – це системне явище, що поступово формується в межах постіндустріального періоду економічного розвитку шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу та інноваційних методів господарювання, інтелектуалізації людського капіталу, використання передових новітніх технологій і наукомістких галузей національної економіки, надання пріоритету виробництву знань, послуг та становленню менталітету творчого, ефективного, раціонального бізнесу.

Нова економіка формується на базі інтелектуалізації виробництва та усього господарського життя.

Під **інтелектуалізацією виробництва** розуміється зростання частки інтелектуальної (розумової) праці в сукупному її масштабі. Це знаходить свій вияв, по-перше, у чисельному зростанні прошарку інтелігенції, тобто людей, які професійно займаються розумовою працею (інженери, техніки, менеджери, науковці та ін., і, по-друге, у зростанні компонентів розумової, творчої праці на майже всіх робочих місцях, збільшення її внеску до складу доданої вартості.

В останнє десятиріччя нова економіка все більше набуває **рис креативної економіки**:

- ✓ активно реагує на потреби сучасності і постійні зміни внаслідок появи інновацій;
- ✓ демонструє пріоритетне ставлення до творчої людини;
- ✓ має демократичну структуру менеджменту та високу маркетингову культуру, де саме клієнт виступає як головна діюча особа. Її фундаментом стає креативний соціальний клас, тобто талановиті, мобільні люди, які живуть і творче працюють та створюють нову економіку в розвинутих країнах світу.

Кардинальні перетворення, обумовлені трансформаціями у виробничих технологічних процесах, структурі виробництва, посиленням ролі знань, революцією в інформаційних технологіях, глобалізацією, зростанням значимості мережових структур, в першу чергу, відбулися в економіці розвинутих країн. Але так чи інакше, вони неминуче стосуються інших країн

світу, включаючи Україну, оскільки мова йде про фундаментальні структурні зміни світової економіки, зародження та утвердження нової економічної системи.

Аналіз визначення сутності «нової економіки» та його осмислення дозволяє виділити її найважливіші риси. Це економіка, в якій провідна роль у структурі зайнятості та виробництва належить сфері послуг, значимість та функції якої у постіндустріальному суспільстві є якісно новими у порівнянні з індустріальною стадією розвитку. Для нової економіки характерними є поєднання масового стандартизованого виробництва, для якого економія на масштабах виробництва є можливим джерелом прибутку, та гнучка спеціалізація малих і середніх підприємств, здатних оперативно адаптуватись до мінливих потреб ринку. Важливою рисою нової економіки є зростаюча значимість знань, які, поряд з працею та капіталом, стають самостійним фактором виробництва і здатні впливати на все економічне середовище та формування макроекономічних показників.

Основними характерними рисами нової економіки виступають:

1. **Знання – основа нової економіки.** Вони розглядаються як виробничий чинник і стратегічний ресурс. У «новій економіці» вироблений продукт, багатство стають результатом застосування знань, які одночасно є і ресурсом, використовуваним для створення товарів і послуг, і елементом інфраструктури (у вигляді системи освіти, наукових інститутів та ін.) Відповідно, умови застосування знань включають в себе канали, що дозволяють трансформувати знання з місць їх створення до сфери виробництва. Швидке економічне зростання в новій економіці забезпечується не нарощуванням фізичних обсягів випуску продуктів і послуг, а збільшенням доданої вартості вироблених продуктів, що залежить від інновацій, альтернативних переваг споживачів і швидкості реакції бізнесу на зміну цих переваг.

2. **Перехід на нові технології.** Основою нової економіки є інформаційні технології, що багатократно збільшують сили і можливості інтелекту людини. Р. Солоу, проаналізувавши економічне зростання і його фактори в США, встановив, що воно пояснюється технічним прогресом і новими технологіями. За підрахунками експертів, у 2015 р. світовий ринок наукомісткої продукції досягнув 6 трлн. дол. США в рік, з яких 2 трлн. дол. США будуть складати інформаційні послуги. Впровадження інформаційних технологій є характерним не лише для виробництва, але і для невиробничої сфери: освіти, охорони здоров'я, фінансів, торгівлі та ін. Так, дистанційна освіта, електронна передача грошей, торгівля через Інтернет, консультації лікарів, що знаходяться за тисячі кілометрів від пацієнта, є свідченнями кардинальних перетворень невиробничої сфери під впливом інформаційних технологій.

3. **Дематеріалізація створюваного продукту.** У новій економіці змінюється структура продукту і його вартості, відбувається зниження частки і значущості матеріальної складової продукту і зростання цінності вкладеного в нього інтелекту. Ця особливість знаходить відображення в оцінці вартості фірм та підприємств, і розраховується на основі оцінки наявних інтелектуальних активів.

4. Зміна характеру і структури праці: від виконавчо-репродуктивного до інтелектуального та інноваційного, що призводить до трансформації звичного способу виробництва. У новій економіці рівень освіти впливає на економічний і соціальний статус працівника, його професійну кар'єру. Головним ресурсом стає творчий працівник, здатний генерувати нові ідеї, створювати і впроваджувати сучасні технології. Наслідком даних тенденцій є значні зміни на ринку праці, які проявляються у здешевленні фізичної праці і зростанні вартості інтелектуальної праці.

5. Глобальні масштаби нової економіки. Нова економіка веде до ліквідації географічних і національних кордонів економічного простору. Це явище пов'язане з розвитком суспільства нового типу, в якому знання є головним ресурсом. Нова економіка є рушійною силою однією з ключових тенденцій розвитку світової економіки, а саме - прогресуючої глобалізації. Останню можна розглядати як процес формування єдиного військово-політичного, фінансово - економічного та інформаційного простору, функціонуючого майже виключно на основі високих і комп'ютерних технологій. Економіка нового типу приводиться в рух і одночасно є рушійною силою нових знань та новітніх технологій, що дозволяють здійснювати діяльність у масштабах всієї планети, і, отже, є основною передумовою, чинником і джерелом розвитку глобалізації.

Таким чином, перераховані вище ознаки дозволяють визначити «нову економіку» як процес становлення і розвитку світового господарства, що носить глобальний характер, при якому соціальний прогрес і економічне зростання досягаються шляхом використання нового фактора виробництва - постійно оновлюваних знань («економіка знань»). «Нова економіка» включає в себе «економіку знань» з її механізмом виробництва знань, інфраструктурою та ресурсним потенціалом, які в якості своїх елементів містять сферу освіти, фундаментальну і прикладну науку, систему комунікацій, патентну систему тощо.

3. Основні підходи до концептуалізації «нової економіки». «Нова економіка» як економіка знань

Існують різні наукові концепції щодо пояснення природи, причин, факторів, механізмів формування нової економіки, розроблені різними економічними школами. В результаті сформувався значний масив теорій, які аналізують зміни у структурі та характері виробництва та суспільні перетворення з різних точок зору. Більш детальне вивчення цих теорій дає можливість виокремити **три шляхи концептуалізації нової економіки:**

1. Зрушення від промисловості до сервісного сектору економіки.
2. Трансформація виробничих систем від масового виробництва до гнучкої спеціалізації внаслідок технологічного розвитку (постфордизм);
3. Економіка знань (економіка-на-знаннях).

Зрушення від промисловості до сервісного сектору економіки. «Третинний сектор» охоплює сферу послуг, значимість якої зростає. З розвитком суспільства відбувається рух від переважання сільськогосподарського виробництва та видобувної промисловості до домінування переробної промисловості і, нарешті, до провідної ролі сектору послуг. Відбувається формування суспільства, яке базується на виробництві послуг та інформації з домінуючими видами занять – освіта, охорона здоров'я, мистецтво, забезпечення різних видів рекреаційної діяльності.

Трансформація виробничих систем від масового виробництва до гнучкої спеціалізації внаслідок технологічного розвитку (постфордизм). Постфордизмом названа домінуюча система економічного виробництва, споживання та інших соціально-економічних явищ, що з'явилась у найбільш розвинутих країнах світу у кінці ХХ ст. Постфордизм протиставляється фордизму - системі масового виробництва стандартизованих товарів на збірних конвеєрах з використанням некваліфікованих або напівкваліфікованих робітників, зайнятих простими операціями і об'єднаних на великих підприємствах, які, в свою чергу, формують великі регіональні промислові осередки. Фордизм сформувався на автомобільних заводах Генрі Форда, на честь якого і здобув назву. На початку 1970-х рр. система фордизму почала давати збої. Вся фордистська система базувалась на відносній замкнутості національної економіки, в межах якої підтримувався збалансований зв'язок між виробництвом та споживанням. Глобалізація виробництва і зростання світової торгівлі порушили національний баланс.

Постфордизм з'являється з середини 1980-х рр. Його найбільш характерною рисою є більш гнучкі методи виробництва, що виявляються у виробництві різноманітних товарів невеликими партіями з використанням багатоцільового обладнання з програмним забезпеченням, кваліфікованої праці, формуванні міжфірмових зв'язків у формі субконтрактів, стратегічних альянсів, точно-в-час виробництва, запровадженні тісних взаємозв'язків між стадіями виробництва продукту, появою невеликих спеціалізованих (дрібносерійних) підприємств для сегментованих ринків.

Економіка знань (економіка-на-знаннях). У кінці ХХ ст. перед національними економіками всього світу постали нові економічні виклики і водночас з'явилися нові можливості, пов'язані з інтенсифікацією та трансформацією процесів створення, поширення та використання знань. Це привело не тільки до значних змін технологічних процесів, а й до появи нових інституцій, організаційних та територіальних форм виробництва, а відтак – до формування нових наукових теорій. Знання стало розглядатись як третій (поряд із працею і капіталом) чинник виробництва. З'явилося нове поняття - «економіка знань». Зокрема, Б. Лундвал зазначає: «Найбільш суттєвим ресурсом в сучасній економіці є знання і, відповідно – найважливішим процесом пізнання».

Економіка знань (knowledge-based economy) – це економіка, що безпосередньо ґрунтується на створенні, поширенні та використанні знань та інформації.

Рушійною силою економіки знань виступають інновації, а джерелом - знання, освіта, наука. Тому вона потребує суттєвого зростання кількості і якості працівників інтелектуальної праці, широкого впровадження комунікаційних технологій, інноваційного продукту, що породжує постійні еволюційні та трансформаційні зміни, підвищення здатності усіх суб'єктів господарювання до нових умов існування. Як відомо, 90% усіх інновацій виникло в останні тридцять років і це супроводжувалось загостренням конкуренції та необхідністю заміни швидко застаріваючих технологій, професій, галузей, ринків, інформаційного продукту. Наприклад, тільки мобільний зв'язок та Інтернет за останні десять років набули такого розповсюдження, що породили принципово нові можливості і тренди в багатьох сферах життєдіяльності, необхідність переважного зростання рівня інвестицій в знання, освіту, технології, інновації порівняно з основними фондами.

В ієрархії трудових відносин перше місце поступово займає інтелектуальна творча праця, як головний чинник економічного і соціального зростання. Економіка знань набуває певних особливостей свого існування: дискретністю знань як продукту та їх доступності до кожної фізичної і юридичної особи; інформаційною природою продукту; панування менталітету у більшості населення до безперервного підвищення здібностей й професіоналізму – найефективнішого ресурсу розвитку економіки. Становлення економіки знань потребує пришвидшеного створення в країні національної інноваційної системи як основи забезпечення стратегії пріоритету інтелектуальної праці, інтелектуального капіталу і інтелектуальної власності. Економіка знань має перспективу перетворення у національну ідею, яка об'єднає усіх громадян країни з метою найскорішого формування нової економіки й суспільства, що будуть спроможні забезпечити цивілізаційний рівень добробуту населення.

Потреби у знаннях людина задовольняє усе життя, тому процес освіти стає безперервним. Економіка повинна також здійснювати розвинуте, інтенсивне відтворення знань, ідей та умінь як особливого продукту, споживання якого дає імпульс до появи інновацій, раціональних пропозицій по удосконаленню суспільного виробництва, підвищення його якості й результативності.

В умовах нової економіки найбільш ефективними виступають витрати на придбання та виробництво знань як суспільного блага, на розвиток здатності їх використання, відтворення, передачі, а також створення нових знань.

Концепція економіки знань є продуктивною як теоретично, так і емпірично. Можна безпомилково прогнозувати пошквдження досліджень економіки-на-знаннях різними науковими напрямками, наприклад, суспільною географією, яка здатна забезпечити просторовий аналіз як сектору, що продукує знання, так і галузей, що користуються його результатами.

Всі викладені вище концепції, теорії та їх групи живляться з одного джерела, а саме тих кардинальних змін, що відбулись в економічному розвитку розвинутих країн та вплинули на функціонування всього світового господарства та кожної окремо взятої країни.

4. Порівняння «старої» (традиційної) та «нової економіки». Суперечності, система переваг та загроз «нової економіки»

Сучасний етап НТР і глобалізація перетворилися на вирішальний фактор суспільно-економічного прогресу. Однією з визначальних характеристик сучасного цивілізаційного розвитку є перехід від «старої» (традиційної) економіки до «нової економіки», становлення нового технологічного способу виробництва, що ґрунтується на інформаційно-комунікаційних технологіях. Його розвиток охоплює такі суттєві техніко-технологічні відкриття та впровадження: виробництво напівпровідників, мікропроцесорів у мікроелектроніці, мікрокомп'ютерів, операційних систем для мікрокомп'ютерів і засобів візуалізації, лазерної техніки, оптико-волоконних технологій, роботобудування, створення електронної комунікаційної системи Інтернет (єдиного світового інформаційного простору), розвиток інформаційних технологій та комунікаційної інфраструктури (системи передач) тощо. До галузі інформаційних технологій відносять також генну інженерію, біотехнології, ракетно-космічну техніку.

Процес переходу до наукомістких складних технологій (інформаційних, ресурсозберігаючих, біотехнологічних і ін.) отримав назву деіндустріалізації. Традиційні фактори виробництва втрачають свою значимість, натомість вирішальним елементом суспільного багатства стає людський фактор, а новим виробничим ресурсом - знання та інформація. Науковці підкреслюють, що сучасна економіка - це головним чином виробництво і використання інформації з метою зробити всі інші форми виробництва ефективнішими і тим самим створити більше матеріального багатства, найбільш вагомим фактором якого є знання.

Провідна роль знання та інформації як нового виробничого фактора зумовлює:

- ✓ їх проникнення в індустріальні технології та традиційні сфери виробництва, що підвищує ефективність функціонування;
- ✓ перетворення "третинного" сектору (сфери послуг: науки, освіти, культури та ін.) на визначальний;
- ✓ переростання людини економічної (homo economicus) у людину творчу (homo creator) як вільну індивідуальність;
- ✓ становлення якісно нового інноваційного типу розвитку, що поєднує індустріальні та інформаційні технології.

Рівень інформатизації суспільства характеризують такі показники, як:

- 1) забезпеченість засобами інформатики та зв'язку;
- 2) рівень передачі та обробки інформації;
- 3) рівень освіти і кваліфікації робочої сили;
- 4) розвиток науки і НДДКР;
- 5) інвестування науки;
- 6) розвиток галузей, що базуються на науковій та інформаційній забезпеченості.

Обсяги НДДКР в економічно розвинених країнах світу коливаються у межах до 3 % від ВВП, або 240-892 дол. США на особу. Частка витрат корпорацій наближається до 70 % в обсягах національних НДДКР.

Швидке поширення інформаційних технологій спонукає багатьох економістів до перегляду уявлень про базові засади функціонування економіки. Нині чітко простежується намагання розмежувати ознаки старої економіки (економіки індустріальної та постіндустріальної цивілізації) та нової економіки як економіки інформаційної ери.

Використовуючи системний підхід, можна визначити відмінність між умовно «старою» та «новою» економіками наступним чином. «Стара» (традиційна) економіка характеризується великими підприємствами с малорухомою структурою, потужність яких визначалась капіталом, що контролюється. На даний час відбувається все більший зсув в сторону економіки знань, де створення та поширення знань стає засобом контролю. Організації нового типу є більш гнучкими, вони динамічно розвиваються і вимагають для свого розвитку значно менше таких факторів виробництва, як земля, капітал, праця (орієнтація іде на «якість», а не на «кількість»). Саме кваліфікація робочої сили являється визначним фактором «нової економіки».

Таблиця 1 демонструє абсолютний контраст між основними рисами «старої» (традиційної) та «нової економіки». Наведені відмінності відображають загальний концептуальний погляд на ті риси економіки, яка постала завдяки інформаційній революції.

Таблиця 1

Порівняння «старої» (традиційної) і «нової» економіки

«Стара» (традиційна) економіка	Індикатори	«Нова економіка»
Стабільні	Ринки	Динамічні
Національний	Масштаб конкуренції	Глобальний
Ієрархічна	Організаційна форма	Мережева
Масове виробництво	Система виробництва	Гнучке виробництво
Капітал / праця	Ключовий фактор виробництва	Інновації / ідеї
Механізація	Ключовий фактор розвитку технологій	Діджиталізація
Економія на масштабі	Конкурентні переваги	Інновація / якість
«Сам за себе»	Відносини між фірмами	Співробітництво
Специфічні щодо праці	Навики	Широкі та змінні
Організована людина	Робоча сила	Підприємець
Захищена	Природа зайнятості	Ризикова

Перехід від «старої» (традиційної) до «нової» економіки виявляється у проникненні інформаційних благ практично у всі галузі економіки, причому це стосується як затрат, так і випуску продукції. Таким чином, нову економіку можна визначити як економіку, що характеризується виготовленням, обробкою і поширенням інформації. На противагу старій економіці, в якій

виготовляються передусім матеріальні промислові блага, продукція нової економіки має переважно нематеріальну природу.

Нову економіку прийнято ставити в синонімічний ряд із інформаційно-економікою, економікою, що базується на знаннях, віртуальною чи невагомою економіками, в той час, як термінами «Інтернет-економіка» чи «е-економіка» (електронна економіка), позначають лише окремі сфери нової економіки.

Категорії старої та нової економік слід розуміти як ідеальні типи, які неможливо спостерігати в реальності ізольовано один від одного. У високорозвинених народних господарствах матеріальні і нематеріальні економічні блага нерозривно переплітаються.

Перехід до нової економіки пов'язаний зі зміною структури секторів народного господарства, причому набувають ваги ті галузі, які особливо інтенсивно використовують нові інформаційні та комунікаційні технології. Але той, хто інтерпретує нову економіку як суто специфічно секторне явище, без сумніву, применшує її значення. У традиційних економічних сферах інформаційні блага стають дедалі важливішим фактором втрат, зростає вміст інформації у кінцевих продуктах. Ручна праця і фактори фізичних затрат всюди втрачають своє значення, в той час як більш важливими стають нематеріальні фактори. Отже, при переході до нової економіки йдеться, насамперед, не про витіснення старих галузей новими, а про витіснення традиційних продуктів інформаційно інтенсивними продуктами, які хоч і виявлятимуться в різних галузях з різною силою, але врешті-решт охоплять усі сфери економіки. У процесі цієї структурної зміни відбувається глибокий перелом в економіці, але не в економічній теорії. Як слушно зазначили економісти Шапіто і Варіан, «Технології змінюються. Економічні закони – ні» [37].

Водночас, важко говорити лише про виключні переваги, які несе в собі нова економіка. Як і будь-яке системне явище, нова економіка містить як ряд позитивних, так і негативних моментів.

Підсумуємо **переваги нової економіки**:

- ✓ розвиток знань та інформації у системі виробництва;
- ✓ технологічні зрушення, які уможливають переведення значної кількості ручної праці не просто у машинний режим, а у режим загальної керованості технологічними процесами завдяки програмному забезпеченню;
- ✓ пришвидшення темпів зростання продуктивності праці;
- ✓ розвиток нових галузей економіки: виробництво комп'ютерів, Інтернет-економіка, електронна економіка тощо;
- ✓ швидке поширення нових винаходів і зростання доступу до нових знань у сфері конкуренції;
- ✓ перманентна потреба в інноваціях внутрішньо "підігріває" інвестиції у нові технологічні сфери та дослідження;
- ✓ глобалізація мереж та глобальна інформатизація, що об'єднує бізнес-діяльність усіх країн світу;
- ✓ зайнятість стає гнучкою, а не постійно триваючою. Суб'єкти ринку праці автоматично можуть ставати бізнес-партнерами, а межі між працівником і підприємцем-партнером стають дедалі умовнішими;

✓ значення висококваліфікованих кадрів різко зростає. Вимога щодо постійного самонавчання стає провідною;

✓ ієрархічні моделі управління замінюються гнучкими функціональними моделями;

✓ доходи, створені в рамках нової економіки, в міру свого зростання починають формувати додаткові імпульси для розвитку "старої" економіки, оскільки остання продовжує забезпечувати надання матеріальних послуг, (виробляти машини, автомобілі, устаткування і т.д.).

✓ дилема між споживанням та заощадженнями як основою інвестиційного розвитку може бути легко подолана завдяки розвитку фінансового сектору. Це означає, що швидке зростання ВВП можливе навіть за зниження рівня національних заощаджень. Головне, щоб інновації знаходили можливості для фінансування. Глобальна фінансова інтеграція тут відіграє провідну роль.

Разом з цим, слід вказати на *недоліки*, які приховує у собі нова економіка:

✓ зростання значення сфери послуг призводить до пришвидшення коливань ділового циклу;

✓ динаміка ВВП стає погано прогнозованою в силу неможливості спрогнозувати інтенсивність потоку інновацій та швидкість перетворення винаходів та відкриттів у ринковий продукт;

✓ інноваційний продукт передбачає значну складову доданої вартості, сформованої за рахунок наукових досліджень та дослідно-конструкторських робіт, яку важко визначити;

✓ успіх на ринку дедалі більше визначається доступом до нових знань, які швидко старіють;

✓ життєвий цикл продукції нової економіки, як правило, є досить коротким;

✓ товари швидко втрачають ринкову ціну, оскільки швидко з'являється більш сучасний аналог або ж принципово відмінний товар-субститут;

✓ наперед важко визначити корисність продукції нової економіки, завдяки чому її маркетингові характеристики можуть бути досить умовними;

✓ традиційний обернений характер між інфляцією та безробіттям втрачає сенс, оскільки економіка стає більш гнучкою завдяки відходу від масового виробництва, послаблюється роль централізованого встановлення зарплат завдяки заміні організованої праці підприємницькими зв'язками типу мережі;

✓ діяльність у новій економіці супроводжується значними ризиками (важко визначити наперед найбільш ефективний напрям технологічного розвитку та спрогнозувати сприйняття ринком інноваційних проектів,);

✓ у структурі активів компаній нової економіки домінують невідчутні активи (мережі, програмне забезпечення, бази даних, винаходи, патенти, ліцензії тощо), внаслідок чого ускладнюється оцінка вартості майна фірми на фондовому ринку.

Із суто специфічно секторної точки зору, нова економіка все ще досі невелика. Наприклад, якщо брати до уваги лише ті галузі, що виробляють і реалізують прилади й устаткування інформаційних і комунікаційних технологій чи пропонують комунікаційні послуги, то у Німеччині їхня частка у

ВВП становить близько 6 %, і в них зайнято лише 3 % від всієї робочої сили, що становить близько 1,2 мільйона чоловік (табл. 2).

Якщо ж під структурною зміною розуміти виробничо-технічну зміну, яка полягає у проникненні інформаційних благ практично у всі галузі економіки, то можна дійти до висновку, що ми вже давно перебуваємо в епісі нової економіки. Так, важко уявити собі будь-яку сферу чи робоче місце без застосування сучасних ІТ-технологій, і експерти оптимістично зазначають, що цей розвиток ще далекий від свого завершення [34].

Таблиця 2

Частка сектора ІТ у створенні вартості й зайнятості в національній економіці вибраних країн, у % [32]

Країна	Частка сектора ІТ у ВВП	Частка сектора ІТ у загальній зайнятості
Німеччина	6,1	3,1
США	8,7	3,9
Японія	5,8	3,4
Великобританія	8,4	4,8
Франція	5,3	4,0
Італія	5,8	3,5
Швеція	9,3	6,3
Європейський Союз	6,4	3,9

Діяльність, пов'язана з обробкою інформації, починаючи з кінця 70-х років минулого століття, набувала дедалі більшого значення і сьогодні становить близько 53% від усіх видів діяльності. Перехід до нової економіки є не шокуючою подією, яка датується приблизно серединою 90-х років ХХ ст., а тривалим процесом, окремі кроки якого, можливо, видаються ледь помітними. Але, триваючи роки й десятиліття, він зумовлює фундаментальний переворот у виробничих структурах народного господарства.

5. Теорії постіндустріалізму. Економічні погляди Д. Белла та М. Кастельса як провідних теоретиків постіндустріального (інформаційного) суспільства. Риси нової економіки в дослідженнях Р. Аткинсона і Д. Карріа

У структурі сучасного економічного вчення важливе і водночас специфічне місце займають численні новітні теорії, зокрема, *теорії постіндустріального (інформаційного) суспільств*, що у сукупності становлять особливий напрям сучасної економічної науки. Вони виникли і розвиваються в межах цивілізаційного підходу і мають суттєві відмінності порівняно із сучасними стандартними макроекономічними теоріями, з одного боку, й економічними теоріями ортодоксального марксизму - з іншого. Отже, в цілому, теорії постіндустріалізму посилюють неоднорідність та альтернативність сучасної економічної науки.

Деякі дослідники (В. Іноземцев, О. Антипіна, Г. Башнянин та ін.) схильні ототожнювати постіндустріальне суспільство з постекономічним, в якому долаються відносини товарного виробництва й обміну. Такі погляди, незалежно від їх істинності чи хибності, роблять ще більш різномірною сучасну економічну теорію.

У теоріях постіндустріалізму набувають специфічного трактування питання сутності, змісту, шляхів і методів соціально-економічних перетворень у національному і глобальному масштабах, системних трансформацій у постсоціалістичних країнах, перехідного періоду до нової економічної системи та ін. Це одна з принципових відмінностей теорій постіндустріалізму, що накладає свій відбиток і на функції цих теорій.

У таблиці 3 згруповано теорії постіндустріалізму та у найзагальнішій формі показано їх розвиток протягом 60-90-х років ХХ ст. Він характеризувався інтенсивністю, широтою охоплення проблем і водночас концентрацією уваги дослідників на аналізі новітніх соціально-економічних явищ та процесів, насамперед у найбільш індустріально розвинутих країнах, і глобальних проблем людства.

Як видно з таблиці, в останній третині ХХ ст. в економічній літературі Заходу відбувався інтенсивний процес осмислення постіндустріальної проблематики, формування і розвитку постіндустріального (інформаційного) суспільства. На межі 2-го і 3-го тисячоліть виразно виявилися тенденції, що знаменували собою перехід від суспільства, що ґрунтується на пануванні індустріальних технологій, до нової якості соціально-економічного життя, інститутів та ін. Світова соціально-економічна думка другої половини ХХ ст. відобразила цей підхід у вигляді сукупності теорій - індустріального, постіндустріального суспільства, "третьої хвилі", суспільства знань, нової економіки та ін. Серед її найвідоміших представників - учені зі світовим іменем М. Кастельс, Д. Белл, Дж.К. Гелбрейт, П. Дракер та ін. (США), Ж. Еллюль, Ф. Перру та ін. (Франція), Т. Сакайя (Японія), А. Печчеї (Італія). В останні 15 років у галузі розвитку теорій постіндустріалізму в Україні інтенсивно працюють Ю. Пахомов, А. Чухно, О. Білорус, Д. Лук'яненко та ін. відомі вчені.

Розглянемо, насамперед, питання про характерні ознаки постіндустріального (інформаційного) суспільства, критерії переходу до економіки суспільства знань та її відмінності, співвідношення системних ринкових трансформацій і становлення постіндустріального суспільства.

У праці американця Деніела Белла *"Настання постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування" (1973)* започатковано традицію, яка згодом міцно вкоренилась у теорії постіндустріального суспільства - не проводити відмінності між соціально-економічними системами за віссю протиставлення різних типів власності (приватної і суспільної) і різних суспільних способів виробництва (капіталізму і соціалізму). Деніел Белл запропонував так званий багатоосьовий підхід до пояснення переходу від індустріального до постіндустріального суспільства та характеристики останнього. Основними "осями" при цьому є розвиток науки і техніки, зміни структури виробництва і структури зайнятості, зміни соціальної структури, застосування знань, зміни відносин власності та ін. [29].

Теорії постіндустріалізму, їх еволюція та основні представники

60-70 рр. XX ст.	80-ті рр. XX ст.	90-ті рр. XX ст.
Становлення та розвиток теорій індустріального та нового індустріального суспільства (Дж. К. Гелбрейт, Ж. Еллюль, Р. Арон, Ф. Перру та ін.), теорій стадій економічного зростання (У. Ростоу)	Деталізація основних положень і поступове зниження інтересу до теорій індустріального суспільства як самостійних. Орієнтація на пошук якості життя в теоріях економічного зростання.	Інтенсивне залучення основних положень теорій індустріального суспільства до інших, більш широких концепцій цивілізаційного прогресу
Становлення і розвиток теорій конвергенції (зближення, сходження, злиття) економічних систем капіталізму і соціалізму (У. Бакінгем, Я. Тінтерген, Дж. Гелбрейт та ін.)	Застій у розвитку теорії конвергенції	Зародження інтересу до конвергенції однотипних економічних систем, розвиток концепцій номінальної та реальної конвергенції ринкових систем (Р. Барро, Г. Брюкер, О. Галор, Д. Куаг та ін.)
Формування і розвиток теорій постіндустріального суспільства (Ф. Махлуп, П. Дракер, М. Порат, Д. Белл, Е. Тоффлер та ін.)	Деталізація положень теорій постіндустріального суспільства, пошук нових мегатрендів розвитку та трансформації суспільства (Д. Белл, М. Кастельс, Дж. Несбіт, П. Абурдент та ін.). Генеza теорій інформаційного суспільства (Й. Масуда, Т. Стоунер, Р. Катц та ін.)	Розквіт теорій інформаційного суспільства, суспільства знань тощо (К. Кумар, Р. Кроуфорд, У. Хадсон, П. Дракер та ін.).
Становлення концепцій структурних зрушень (К. Кларк, Ж. Фурастьє та ін.)	Включення концепцій структурних зрушень як елементу в теорії постіндустріального суспільства (Д. Белл, П. Дракер та ін.)	Концепції структурних зрушень залишаються складовою теорій постіндустріального, інформаційного суспільства, суспільства знань (Р. Кроуфорд, У. Хадсон).
Розвиток соціалістично орієнтованих теорій індустріального суспільства (Г. Маркузе, А. Шафф та ін.)	Застій у соціалістично орієнтованих дослідженнях	Відродження інтересу до соціалістично орієнтованих теорій у межах пост економічної проблематики (В. Іноземцев, О. Колганов)
Становлення та розвиток теорій Римського клубу щодо глобальних проблем людства (М. Месарович, Е. Пестель, А. Печчеї, Е. Ласло та ін.)	Дослідження окремих аспектів глобальних проблем у рамках теорій Римського клубу, пошук нових парадигм для глобальної проблематики (Г. Фрідріхс, А. Шафір, А. Печчеї та ін.)	Розквіт теорій стабільного розвитку, інтеграції та глобалізації в межах теорій Римського клубу

Серед авторитетних досліджень інформаційного суспільства та нової економіки найбільшого визнання набули праці сучасного американського вченого **Мануеля Кастельса**, який надає перевагу вживанню категорії "інформаційного суспільства", або суспільства мережевих структур. У його праці "*Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура*" (1998) відмінності відкладаються за іншою віссю - між доіндустріальною епохою, індустріалізмом та інформаціоналізмом (чи постіндустріалізмом). Соціально-економічні зміни відбуваються у виробництві і застосуванні видів знання. Як пише М. Кастельс: «Хоча суспільство можна охарактеризувати за двома осями (індустріальний етатизм та індустріальний капіталізм), для розуміння соціальної динаміки суттєво зберегти аналітичну дистанцію й емпіричне співвідношення між способами виробництва (капіталізм, етатизм) і способами розвитку (індустріалізм, інформаціоналізм)». Вирішення цієї проблеми вчений шукає на основі теоретичної моделі, яка проголошує, що суспільства організовані навколо процесів людської діяльності, структурованих та історично детермінованих у відносинах виробництва, досвіду та влади. Через розкриття цих відносин учений виходить на виникнення нової соціальної структури, яка виявляється у різних формах, залежно від різноманітності культур та інститутів. «Ця нова соціальна структура асоціюється з виникненням нового способу розвитку - інформаціоналізму, історично сформованого перебудовою капіталістичного способу виробництва до кінця ХХ ст.» [31].

М. Кастельс визначає поняття "спосіб розвитку" як сукупність технологічних схем, через які праця впливає на матеріал, щоб створити продукт, детермінуючи, в кінцевому підсумку, величину та якість економічного надлишку.

Гносеологічною основою різних варіантів теорій постіндустріалізму є, насамперед, нові явища, процеси та тенденції у соціально-економічному розвитку країн із розвинутою економікою. Вони пов'язані з докорінною зміною природи економічного зростання, його новою якістю. Йдеться насамперед про структурні зміни суспільного виробництва, зайнятості у секторах економіки і, відповідно, про зміни основного макроекономічного показника Системи національних рахунків - ВВП (ВНП до 1993 р.).

Всі види економічної діяльності, що враховуються у складі ВВП, за галузевою ознакою класифікують за трьома секторами економіки:

- 1) *первинним* - добувним (сільське господарство, гірничодобувна промисловість, рибальство, лісівництво);
- 2) *вторинним* - індустріальним (обробна промисловість, будівництво);
- 3) *третинним* - сферою послуг (транспорт, торгівля, фінанси, кредит, банки, страхування, операції з нерухомістю, охорона здоров'я, освіта, наука).

Суспільне виробництво послідовно проходить через домінування на певному етапі одного із зазначених секторів економіки. Відповідно суспільство та його економічна система отримують специфічну назву.

Для етапу *доіндустріального* (переважно аграрного) розвитку характерне домінування первинного сектору, із вторинного - наявність в основному будівництва і вкрай обмежене поширення третинних видів діяльності.

На наступному етапі соціально-економічного розвитку відбувається перехід до *індустріального суспільства*, в якому найшвидшого розвитку набув вторинний сектор. Досягнуто значних успіхів у сфері масового виробництва матеріальних благ, а також швидко розвивалася сфера послуг через велику потребу в обслуговуванні промислового виробництва та будівництва.

Постіндустріальний етап характеризується процесом створення у сфері послуг все більшої частки ВВП і зосередженням все більшої частки зайнятих. У розвинутих країнах у структурі їх ВВП переважає третинний сектор, а вторинний представлений, насамперед, обробною промисловістю, тоді як частка первинного сектору є невеликою. Відбувається відносно скорочення матеріального і прогресуюче зростання нематеріального виробництва. До сфери послуг входять різні види діяльності, важливість яких змінюється в процесі трансформацій суспільства в постіндустріальне, інформаційне. На початку етапу індустріального розвитку розширення сфери послуг, насамперед, послуг транспорту, комунального господарства (електро-, газо-, і водопостачання), було пов'язане з обслуговуванням торгівлі товарами і зростанням потреб матеріального виробництва в енергоносіях. Згодом розвиток індустріального суспільства зумовив необхідність швидкого прогресу торгівлі, а також фінансових та страхових послуг. На стадії становлення постіндустріалізму важливе значення мають послуги професійного (охорона здоров'я, освіта), особистого (туризм, спорт, культурно-розважальні заклади, оренда житла) та ділового характеру. Тут зосереджена найбільша частка працівників.

Прихильники теорії постіндустріалізму додатково виокремили **"четвертинний сектор"** (торгівля, фінанси, страхування, нерухомість) і **"п'ятеринний сектор"** (особисті, професійні, ділові послуги). Останній сектор охоплює найбільшу частину працівників - професіоналів і спеціалістів технічного профілю (лікарі, вчителі, дослідники, вчені, інженери). Вони відрізняються рівнем освіти й професійної кваліфікації. На початку 90-х рр. ХХ ст. в американській економіці частка зайнятих у п'ятеринному секторі становила 40% (із 79 % зайнятих у сфері послуг). В економіці виникає велика кількість нових видів діяльності поряд зі зникненням потреби у багатьох професіях, що існували раніше. В результаті суттєво змінюється структура ринку праці.

Встановлюється новий характер взаємозв'язку між різними секторами економіки. Збільшення кількості секторів ускладнило їхню систему і відсунуло основні традиційні фактори сучасного зростання економіки та її ефективності на другий план. Насправді першорядна роль належить інформації, освіті, науці. Тому сфера послуг цілком обґрунтовано визначається як первинний сектор, а промисловість і сільське господарство справедливо відносяться до наступних секторів. На думку деяких постіндустріалів, така побудова секторної моделі точніше відображає реалії постіндустріального суспільства.

На межі ХХ – ХХІ ст. з'явилася концепція формування суспільства нового типу як наступного щабля постіндустріального суспільства. Воно одержало назву "Knowledge society", "Суспільство знань" або "суспільство, засноване на знаннях". Воно характеризується, крім технологічного, такими вимірами: соціальним, етнічним і політичним. Невід'ємними його компонентами стали

нові міждисциплінарні знання, що генеруються науковими і соціальними інститутами, підготовка високоякісного людського капіталу, яку здійснює освіта, створення додаткових багатств економікою знань і формування на цій основі інтегрального вектора розвитку суспільства, зорієнтованого на підвищення якості і безпеки життя усіх його членів.

Американські дослідники **Р. Аткинсон** і **Д. Карріа**, характеризуючи нову економіку, акцентують увагу на таких її визначальних рисах:

- ✓ заснована на знаннях, що змінює структуру зайнятості;
- ✓ є глобальною, що трансформує модель конкуренції та міжфірмових зв'язків;
- ✓ є підприємницькою, що становить альтернативу традиційним організаційним підходам до бізнесу;
- ✓ породжена інформаційними технологіями, внаслідок чого стає перманентно інноваційною, що якісно змінює структуру економіки як такої.

6. Розвиток «нової економіки» в США та країнах Європейської цивілізації

XXI ст. вважається історичною епохою становлення та розвитку нової економіки та подальшої глобалізації виробництва і обміну у світовому господарстві, епохою поглиблення міжнародної економічної інтеграції у різних його регіонах й постійного вдосконалювання взаємодії різних інтеграційних формувань з метою забезпечення сталого економічного і соціального прогресу у світовому співтоваристві.

Нині у стадію нової економіки впевнено увійшли найрозвинутіші країни - США та Західна Європа. Період становлення та розвитку нової економіки характеризується максимальним винесенням виробництва за межі країни й наголосом на розвиток інформаційних технологій. Американський соціолог Д. Белл сформулював цей період наступним чином: «Нова економіка – це створення економікою послуг, домінування шару науково-технічних фахівців, центральна роль теоретичного наукового знання як джерела нововведень і розширення політичних рішень суспільства, можливість підтримувати стале технологічне зростання, створення нової «інтелектуальної» техніки» [1]. Аналізуючи риси «нової економіки» у США, та країнах Європи, Д. Белл дійшов висновку, що у них відбувається перехід від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної, з величезним переважанням в економіці не виробничого сектора, а сфери послуг.

Нова економіка у США та країнах Європи характеризується:

➤ **Комп'ютерно-інформаційними технологіями.** Відбувається розвиток нових галузей економіки: виробництво комп'ютерів, інтернет-економіки, електронної тощо. Нова економіці асоціюється з бізнесом в мережі Інтернет, на ринку з'явилися інтернет-компанії, інтернет-магазини. За період 1995-2012 рр. пришвидшення темпів зростанні продуктивності праці було досягнуто за рахунок впровадження комп'ютерів.

➤ **Економікою знань.** Все більшу ціну компаній формують ідеї, кваліфікація персоналу, обробка інформації, вміння створювати нові знання, впроваджувати їх в організаційних і технічних системах. У загальній сумі продуктивного капіталу та ВВП частка нематеріальних активів (витрат на створення знання і людського капіталу) перевищує цінність матеріальних активів.

➤ **Поєднання знань та інформації, що базується на комунікаційній інфраструктурі.** Інформація та знання є чинниками виробництва і утворюють органічну єдність: знання поширюються через систему інформації, водночас зміст інформації становлять саме знання. Вони породжують новий тип технологій – інформаційно-комунікативний.

Однак, не зважаючи на схожість рис нової економіки у країнах США та Європейської цивілізації, становлення та розвиток даної епохи в цих країнах відбувався дещо по-різному.

У США концепція "нової економіки" почала розроблятися у 90-х рр. ХХ ст. в американській науковій літературі. Поняття "нова економіка" вперше було використано американськими науковцями для аналізу досягнень за період діяльності президента Б. Клінтона і було пов'язано з конкретними показниками: реальними темпами зростання ВВП, рівнем безробіття і рівнем інфляції. «Нова економіка» визначалася як економіка, що характеризується незвичайними змінами і приростом економічних показників, зокрема, швидким зростанням продуктивності праці, підвищенням доходів, низьким рівнем безробіття і помірною інфляцією, що є наслідком досягнень НТП, методами ведення бізнесу і вдосконаленням економічної політики, які взаємно підсилюють один одного. США вважається класичною країною нової економіки.

Розвиток нової економіки в США охоплює такі суттєві відкриття та впровадження: виробництво напівпровідників, мікропроцесорів у мікроелектроніці, мікрокомп'ютерів, операційних систем, лазерної техніки, оптико-волоконні технології, роботобудування, створення у 1969 р. компанією ARPA Міністерства оборони США електронної комунікаційної системи Інтернет, розвиток інформаційних технологій та комунікаційної інфраструктури (системи передач тощо), розвиток генної інженерії, біотехнології, ракетно-космічної техніки. Традиційні фактори виробництва втрачають свою значимість, натомість вирішальним елементом суспільного багатства стає людський фактор, а новим виробничим ресурсом – знання та інформація.

Значною мірою прискоренню зростанню продуктивності у США сприяло виробництво комп'ютерів. У своєю емпіричному дослідженні, проведеному на матеріалах американської економіки, Олінер і Зіхель (2000) приходять до висновку, що виробництво комп'ютерів і використання ІТ-технологій відповідають приблизно за 2/3 прискорення зростання продуктивності.

Сучасна економіка США – це головним чином виробництво і використання інформації з метою зробити всі інші форми виробництва ефективнішими і тим самим створити більше матеріального багатства, провідним фактором якого є знання.

У країнах Європи в останній третині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. відбувається процес перебудови традиційних моделей господарювання, зумовлений як причинами внутрішнього порядку, так і зовнішніми чинниками, зокрема, формуванням єдиного глобального ринкового господарства і сучасною науково-технічною, технологічною та інформаційною революціями. Економічні системи європейських країн швидко набули ознак постіндустріалізму. Частка промислового сектору тут зменшилась до 20 %, а за рівнем фінансування НДДКР (їх частка на ринку світової наукомісткої продукції становить близько 18 %), європейські країни практично наздогнали США – країну, яка по праву вважається країною нової економіки. Значного розвитку набули і процеси інвестування, і країни ЄС стали найбільшими інвесторами у світі.

Ще 10-15 років тому, говорячи про основні центри інформаційного суспільства, що формуються, аналітики називали США та Західну Європу. Однак нині дослідники виокремлюють дві моделі сучасного постіндустріалізму — *європейську* й *американську*, адже спостерігається досить значне розходження у його розвитку між Європою та США.

Якщо розглядати проблему з історичної точки зору, то становлення індустріального суспільства в Європі відбувалось не менше, ніж 400 років, а в США — вдвічі швидше. До промислової революції в Європі минули століття, що сформували її багату, специфічну культуру. В США індустріальне суспільство, як і сама американська культура, створювалися практично "з нуля". В Європі формування постіндустріальних тенденцій значною мірою було сприйнято в контексті "антиіндустріалізму". У Сполучених Штатах постіндустріалізм не означав нічого, крім соціального порядку, що наставав "після індустріалізму". Можливо, саме внаслідок цього досягнення обома регіонами постіндустріального рівня технологічного прогресу в середині 70-х років мало різні наслідки. В США почалося економічне піднесення, що у 90-х роках вилилося в небачений бум з високими темпами збільшення ВВП і дуже низькими показниками безробіття. В Європі темпи економічного розвитку різко уповільнилися, а безробіття до 1997 р. прирівнювалось до періоду кризи 1929 - 1933 рр. Парадокс полягає в тому, що при більш вражаючих показниках у сфері науково-технічного й економічного потенціалу, американська модель є "менш постіндустріального", ніж європейська.

Останнє твердження можна аргументувати тим, що успіхи американської економіки в ХХ ст. ґрунтувалися багато в чому на розробці і виробництві стандартизованих споживчих і технологічних товарів: автомобілів, холодильників, телевізорів, пылососів та ін. Пізніше комп'ютери й інша електроніка з'явилися й набули масового поширення у США. Щодо продукції новітнього інформаційного характеру, то лише у ХХІ ст. американські підприємці зосередилися на створенні і випуску продукції, яка відповідає вимогам постіндустріалізму (тиражуванні комп'ютерних програм й інших елементів інформаційного забезпечення). А це означає, що в сучасній Америці дотепер не виникло індивідуалізованого споживання. А позиції масової культури не тільки не послабшали, а й зміцнилися.

У Європі ж, навпаки, в міру зростання матеріального добробуту усе більше зосереджуються на диверсифікованості споживання і формуванні нового способу життя, підвищуючи не стільки його рівень, скільки якість.

Відомий російський дослідник постіндустріалізму В. Іноземцев писав: "...якщо для купівлі продуктів у магазині потрібна лише 1/10 чи 1/20 щомісячного прибутку, то "життя для заробляння" закінчується. Починається життя заради життя. Для одних це життя заради знання і змісту. Для інших — заради символів. Для одних — заради відмінності сьогодення себе від себе вчорашнього. Для інших — заради відмінності себе від інших" [10]. У процесі постіндустріалізації такий мотив до праці, як висока заробітна плата, зсунувся з 1-2 місця, які він займав ще 3-4 десятиліття тому, на 5-7 серед інших мотивів до праці. На перші позиції в ієрархії мотивацій вийшли зміст праці, можливість самореалізації, перспективи професійного і соціального зростання, психологічний клімат у фірмі та інші. Зрозуміло, навіть у високорозвинених країнах праця залишається головним засобом до існування. Але, з іншого боку, все більше людей вважають, що праця — це не тільки можливість заробити на шматок хліба, нехай навіть з маслом. Більшість респондентів під час соціологічних опитувань відповідають, що робота сприяє самореалізації і приносить насолоду, дає змогу використовувати свої навички і знання. В одержанні задоволення від праці європейці вбачають елемент "мистецтва жити". Сьогодні європейці більш орієнтовані на саморозвиток.

Незважаючи на те, що ВВП на душу населення в США є дуже високим, однак якість життя американців поступається європейському, наприклад:

- ✓ 40 % американців хворіють на ожиріння (6 % у країнах ЄС);
- ✓ 78 % ніколи не виїжджали за межі своєї країни (12 % у ЄС);
- ✓ 95 % громадян США не володіють жодною іноземною мовою (31 % у Європейському Союзі).

У європейців вища культура споживання, у якій на першому місці - індивідуальний вибір і якомога вища якість споживаного. Як приклад, достатньо порівняти американські пункти швидкого харчування "McDonalds" і французькі ресторанчики, відвідувані так само-часто. Тобто, з погляду характеристик "класичної моделі" постіндустріалізму, а саме — розвитку особистості, а також її потреб, європейці вже сьогодні демонструють переваги перед американцями.

Виходячи з еволюційної логіки, можливо, саме європейська модель постіндустріального розвитку виявиться більш успішною. Поки ж більш успішною, особливо у сфері інформаційної індустрії, залишається Америка.

7. «Нова економіка» як наука. Предмет та функції «нової економіки»

Нова економіка – молода наука, виникнення та розвиток якої припав на кінець ХХ – початок ХХІ ст.

Нова економіка є складовою системи економічних наук, загальним науковим об'єктом яких є економіка. Поняття «нова економіка» використовується для визначення системного явища, що поступово формується в межах постіндустріального періоду економічного розвитку шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу, інноваційних методів господарювання, інтелектуалізації людського капіталу, використання передових новітніх технологій і галузей національної економіки, пріоритету виробництва знань, послуг та становлення менталітету творчого, ефективного, раціонального бізнесу.

Нова економіка – це наука про функціонування та організацію сучасних економічних систем країн з розвинутою ринковою економікою, процесів становлення сучасного постіндустріального суспільства в ряді країн та їх аналіз.

Предметом нової економіки є загальні закономірності та особливості економічних систем при становленні та функціонуванні сучасного постіндустріального суспільства та економіки, що базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та методів управління ними.

Нова економіка як наука виконує низку важливих **функцій**:

- ✓ *Теоретико-пізнавальну* – пояснення законів, принципів, процесів і явищ економічного життя;
- ✓ *Аналітичну* – аналіз економічних явищ і процесів;
- ✓ *Практичну* – визначення мети і напрямів економічного розвитку, формування рекомендацій для економічної поведінки суб'єктів економіки та економічної політики держави;
- ✓ *Прогностичну* – вироблення певних прогнозів на основі аналізу та вивчення економічних процесів та явищ;
- ✓ *Виховну* – виховання раціонального економічного мислення, визначення правил ринкової економічної поведінки господарюючих суб'єктів.

8. Методологія дослідження сучасного суспільства та нової економіки

Методологія нової економіки – це сукупність прийомів та способів, загальнонаукових та філософських принципів наукового пізнання, виявлення та дослідження виникнення організації і функціонування сучасного постіндустріального суспільства.

Методологія покликана допомогти вирішити головне питання: за допомогою яких наукових способів і прийомів пізнання дійсності нова економіка з'ясовує, як розвивається та чи інша економічна система за сучасних умов.

У методології нової економіки можна виділити декілька основних підходів:

1) *суб'єктивний* – вихідним пунктом аналізу економічних явищ є раціональний господарюючий суб'єкт, а об'єктом аналізу є його поведінка;

2) *емпіричний* – аналіз господарської діяльності на основі власного досвіду і фактах реальної дійсності та застосування різноманітних інструментів дослідження – статистики, математики, економетрії та ін.; результатом дослідження є емпіричні моделі;

3) *раціоналістичний* – спрямований на відкриття «природних» чи раціональних законів цивілізації, він вимагає дослідження економічної системи як єдиного цілого, а також закономірностей її розвитку, та законів, що регулюють дану систему;

4) *діалектико-матеріалістичний* – вірним вирішенням наукових проблем є об'єктивний аналіз явищ, який характеризує внутрішні зв'язки явищ і процесів у їх розвитку – виникненні, удосконаленні чи вмиранні, тобто у постійному русі, у динаміці, в чому і полягає суть діалектики.

Методологію не можна ототожнювати з методами дослідження, останні є тільки інструментами, сукупність способів і прийомів вивчення предмета.

Методи дослідження нової економіки:

✓ *емпіричний метод* - ґрунтується на фактах реальної дійсності і власному досвіді дослідника;

✓ *метод індукції* - виведення економічних закономірностей з фактів реального життя на основі сходження від окремих сторін до усього явища;

✓ *метод дедуції* - аналіз на основі руху від загального явища до його окремих сторін;

✓ *метод логічної абстракції* - уявне виділення найсуттєвішої сторони явища та її аналізу та ігнорування несуттєвих його ознак і сходження від абстрактного до конкретного;

✓ *діалектичний метод* – процес пізнання явищ у всій різноманітності їх форм та у всій їх суперечності;

✓ *синтетичний метод* – включає наукову абстракцію, пізнання загального, особливого та одиничного;

✓ *історичний метод* – реальна послідовність розвитку явища;

✓ *метод аналізу* – поділ явища на окремі сторони і ознаки та їх дослідження;

✓ *метод синтезу* – поєднання окремих сторін і ознак явища і пізнання його як єдиного цілого;

✓ *математичний метод*;

✓ *графічний метод*;

✓ *статистичний метод*.

Методи досліджень дають змогу виявити категорії, принципи, закони і закономірності, що відбуваються у економічних системах за умов нової економіки.

9. Індекс нової економіки

В умовах якісно нових структурних перетворень утримування рівня конкурентоспроможності навіть за наявності дешевих джерел отримання сировини та низької вартості продукції стає все важчим. Нова економіка диктує новітні умови ринкам, вимагає адаптування до глобальної економіки, яка все більше залежить від розвитку знань та інновацій. Стає очевидним, що успіх державі забезпечують міцні глобальні зв'язки між державами, робоча сила, озброєна більш високою кваліфікацією, гнучкість та динамізм суб'єктів господарювання, використання ними прогресивних цифрових технологій та розвиток технологічних інновацій. Для того, щоб виміряти, наскільки держава володіє даними важливими чинниками у глобальній конкурентній боротьбі, розроблено та впроваджено Індекс нової економіки, який щорічно використовується у Сполучених Штатах Америки ще з 1999 року.

Індекс нової економіки (The New Economy Index) розраховується на основі даних 25 показників, виокремлених у 5 основних груп, які якнайкращим чином відображають стан нової економіки, зокрема:

1) Професійні знання (індикатори, що вказують на рівень зайнятості фахівців з ІТ технологій, що працюють за межами ІТ індустрії):

➤ робочі місця, зайняті менеджерами, професіоналами та технічними працівниками;

➤ освіченість робочої сили;

➤ робоча імміграція знань та навичок;

➤ міграція внутрішніх знань працівників;

➤ продуктивність праці робітників у виробничому секторі;

➤ зайнятість у сфері комерційних послуг з високим рівнем оплати праці.

2) Глобалізація (індикатори, що вказують на прямі іноземні інвестиції та експортну орієнтацію виробництва та послуг).

3) Економічний динамізм (індикатори, що вказують на рівень змішування робочих обов'язків):

➤ кількість фірм, що швидко ростуть;

➤ кількість та цінність первинного розміщення публічних акцій;

➤ кількість підприємців, що розпочинають бізнес;

➤ число винахідників патентів.

4) Цифрова економіка (індикатори, що вказують на відсоткову частку користувачів мережі Інтернет):

➤ рівень використання інформаційних технологій державним урядом для надання послуг;

➤ використання фермерами комп'ютерів та мережі Інтернет;

➤ житловий та бізнес-доступ до широкосмугових телекомунікацій;

➤ використання інформаційних технологій у системі охорони здоров'я.

5) Інноваційний потенціал (індикатори, що вказують на кількість робочих місць у високотехнологічних галузях):

➤ кількість науковців та інженерів у приватному секторі;

➤ кількість винахідників патентів;

➤ промислове інвестування у дослідження та розвиток;

- непромислове інвестування у дослідження та розвиток;
- перехід до економіки зеленої енергії;
- інвестування у венчурний капітал.

Залежно від значення Індексу нової економіки усі країни поділяються на наступні групи (див. табл. 4).

Таблиця 4

Групи країн залежно від значення Індексу нової економіки

Групи країн	Індекс нової економіки (в балах)
1. Країни з високим рівнем розвитку нової економіки.	75,0 – 100,0
2. Країни з середнім рівнем розвитку нової економіки.	50,0 – 74,9
3. Країни з низьким рівнем розвитку нової економіки.	0 – 49,9

У таблиці 5 наведено дані щодо рейтингу Індексу нової економіки в Сполучених Штатах Америки у 2014 році.

Таблиця 5

Рейтинг Індексу нової економіки у США у 2014 р.

Рейтинг	Штат	Індекс нової економіки (в балах)
1.	Массачусетс	94,7
2.	Делавер	85,1
3.	Каліфорнія	83,7
4.	Вашингтон	82,5
5.	Меріленд	81,5
...
48.	Оклахома	44,1
49.	Західна Вірджінія	39,8
50.	Міссісіппі	38,0

Як видно із таблиці 5, існує достатньо сильна диференціація у процесах розвитку нової економіки у різних штатах Америки. У таблиці 6 наведено кластерний аналіз країн із різним значенням Індексу нової економіки.

Таблиця 6

Кластеризація країн залежно від значення Індексу нової економіки (The New Economy Index) та напрями їх розвитку

Кластери	Характеристика кластеру	Напрями розвитку нової економіки
Країни	Це так звані «країни-лідери», які мають дуже велику здатність до інновацій, велику частку інноваційної продукції, високу швидкість обміну даними, високий рівень розвитку	Підтримка та оптимізація існуючого стану. Для цього слід забезпечити підтримку конкурентоспроможності регіону, стимулювання подальшого розвитку високотехнологічних

<p>з високим рівнем розвитку нової економіки</p>	<p>інтелектуального потенціалу, розвинуту інфраструктуру та мережу науково-дослідних установ та ВНЗ, високий рівень кооперації науки та бізнесу. Рівень індикаторів індексу нової економіки та його складових перевищує середній, такі країни мають найвищі рейтинги. В них сконцентровані та розвинуті на високому рівні всі фактори нової економіки – знання, технології та інформація.</p>	<p>галузей та підприємств, підтримку екологічної стійкості та безпеки, сприяння розвитку регіональної та інформаційної інфраструктури.</p>
<p>Країни з середнім рівнем розвитку нової економіки</p>	<p>Це так звані «регіони з помірним рівнем розвитку нової економіки», які характеризуються середнім рівнем здатності до інновацій, розвинутою інфраструктурою та мережею науково-дослідних установ і ВНЗ, середнім рівнем розвитку інтелектуального потенціалу, середнім рівнем кооперації науки та бізнесу. Але мають достатній рівень готовності та умови для розвитку нової економіки.</p>	<p>Розвиток чинників нової економіки, пошук додаткових інструментів та ресурсів для залучення інвестицій у розвиток регіону. Посилення орієнтації регіонів на високотехнологічну економіку, підтримку екологічної стійкості та безпеки, стимулювання інноваційної активності, сприяння кооперації науки й бізнесу та процесу кластеризації в регіонах, розвиток людського капіталу.</p>
<p>Країни з низьким рівнем розвитку нової економіки</p>	<p>Це так звані «регіони, що наздоганяють своїх попередників», але індекс нової економіки у них значно нижчий ніж середній. Ці регіони мають низькі показники за складовими індексу нової економіки, але мають можливість покращити свої показники та здобути готовність до розвитку нової економіки.</p>	<p>Пошук і мобілізація внутрішніх резервів регіону та розробка заходів для залучення зовнішніх інвестицій. Необхідно стимулювати інноваційну активність, розвивати інноваційне та інформаційне середовище регіону, сприяти взаємодії між учасниками ринків знань, технологій та інформації, кооперації науки та бізнесу, розвивати людський капітал.</p>

На сьогодні, перед державами серйозніше, ніж будь-коли, стоїть завдання щодо підвищення рівня конкурентспроможності та реакції на комплексні інноваційні рішення і нові підходи. Країни, які лідирують у рейтингу з Індексом нової економіки, здатні якнайкраще вирішувати проблеми, викликані новими економічними перетвореннями, в той час, як країни з нижчими індексами мають для цього недостатнє підґрунтя.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Постіндустріальне суспільство. Нова економіка. Нематеріальне виробництво. Інформація і знання. Інформаційні послуги. Інтелектуальна праця. Інтелектуалізація виробництва. Креативна економіка. Інформаційні технології. Дематеріалізація продукту. Інтелектуальний характер праці. Інноваційний характер праці. Сервісний сектор економіки. Постфордизм. Економіка знань . Науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки. Інвестування в науку Гнучке виробництво. Глобальний масштаб конкуренції. Діджиталізація. Американська модель нової економіки. Європейська модель нової економіки.

Теорії постіндустріального суспільств. Постіндустріалізм. Теорії індустріального та нового індустріального суспільств. Теорії конвергенції економічних систем. Концепції структурних зрушень. Соціалістично орієнтовані теорії індустріального суспільства. Теорії Римського клубу щодо глобальних проблем людства. Інформаційні епоха. Первинний сектор економіки. Вторинний сектор економіки. Третинний сектор економіки. Четвертинний сектор економіки. П'ятеринний сектор економіки. Суспільство знань. Нова економіка як наука. Предмет нової економіки. Методологія нової економіки. Індекс нової економіки. Професійні знання. Глобалізація . Економічний динамізм. Цифрова економіка. Інноваційний потенціал.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке постіндустріальне суспільство? Коли воно почало формуватись?
2. Здійсніть порівняльну характеристику індустріального та постіндустріального суспільств.
3. Якими особливостями характеризується постіндустріальне суспільство?
4. За якими критеріями прийнято відносити країни до постіндустріальних країн.
5. В чому полягає сутність «нової економіки»? охарактеризуйте особливості її становлення та розвитку.
6. Що таке інтелектуалізація виробництва і в чому вона знаходить свій вияв?
7. В чому полягає суть креативної економіки і якими рисами вона характеризується?
8. Визначте шляхи концептуалізації нової економіки та охарактеризуйте їх.
9. У чому, на Вашу думку, полягала недосконалість системи фордизму? В чому полягають особливості системи постфордизму, що виникла на противагу фордизму?

10. З'ясуйте особливості економіки знань та вкажіть на її рушійну силу та джерела.
11. Дайте порівняльну характеристику «старої» (традиційної) та «нової» економік.
12. У чому полягають переваги та недоліки нової економіки?
13. Що становлять собою теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства? Їх основні представники?
14. Визначте еволюцію становлення та розвитку теорій постіндустріального суспільства та охарактеризуйте їх.
15. Які спільні та відмінні риси притаманні розвитку «нової економіки» в США та країнах Європи?
16. Яка з моделей нової економіки є більш досконалою: американська чи європейська? Відповідь обґрунтуйте.
17. Що являє собою нова економіка як наука? Що є її предметом та які функції вона виконує?
18. Охарактеризуйте методологію дослідження нової економіки.
19. Що являє собою індекс нової економіки? Яка його роль та методика розрахунку?

Тестові завдання

Тест 1. Становлення теорії постіндустріального суспільства пов'язане з ім'ям вченого...:

- а) Р. Аткинсона;
- б) Д. Белла;
- в) Д. Карріа;
- г) К. Кларка.

Тест 2. Поява «нової економіки» пов'язана із:

- а) бурхливим ростом і розвитком бізнес-компаній, пов'язаних з розробкою і впровадженням інформаційних технологій, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, інтернет-проектів тощо;
- б) закінченням епохи традиційної економіки;
- в) виникненням електронних розрахунків та грошей;
- г) виключно із виникненням мережі Інтернет.

Тест 3. Виробничими ресурсами в епоху нової економіки є:

- а) праця, капітал, земля;
- б) праця, капітал, земля, підприємницькі здібності;
- в) праця, капітал, земля, підприємницькі здібності, інформація;
- г) праця, капітал, земля, підприємницькі здібності, інформація, знання.

Тест 4. Рівень інформатизації суспільства характеризують такі показники:

- а) забезпеченість засобами інформатики та зв'язку;
- б) ВВП на душу населення;
- в) рівень передачі та обробки інформації;

- г) чистий національний дохід;
- д) розвиток науки і НДДКР.

Тест 5. В чому полягає основна відмінність між «старою» (традиційною) економікою та «ноюю» економікою?

- а) організації нового типу є більш гнучкими, вони динамічно розвиваються і вимагають для свого розвитку значно менше таких факторів виробництва, як земля, капітал, праця, одночасно збільшуючи такі фактори виробництва, як інформація та знання;
- б) «стара» економіка існувала раніше, а «нова» економіка тепер, різниця лише у часі;
- в) «нова» економіка використовує додаткові фактори виробництва, такі, як інформація та знання;
- г) у «новій» економіці використовується система електронних грошей.

Тест 6. Існують такі моделі сучасного постіндустріалізму:

- а) американська;
- б) азіатська;
- в) європейська;
- г) африканська.

Тест 7. Розквіт теорій інформаційного суспільства припав на:

- а) кінець ХІХ століття;
- б) 60-ті роки ХХ століття;
- в) 80-ті роки ХХ століття;
- г) 90-ті роки ХХ століття.

Тест 8. Кому із представників постіндустріальних теорій належить праця «Настання постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування» (1973)?

- а) Д. Беллу;
- б) М. Кастельсу;
- в) Д. Карріа;
- г) немає правильної відповіді.

Тест 9. Кому із представників постіндустріальних теорій належить праця «Інформаційні епоха: економіка, суспільство і культура» (1998)?

- а) Д. Беллу;
- б) М. Кастельсу;
- в) Д. Карріа;
- г) немає правильної відповіді.

Тест 10. Предметом нової економіки є:

- а) виробничі відносини між людьми (або їх дії) у процесі праці, безпосереднього виробництва товарів і послуг, а також у сфері їх обміну, розподілу та споживання;

б) загальні закономірності та особливості економічних систем при становленні та функціонуванні сучасного постіндустріального суспільства та економіки, що базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та методів управління ними;

в) причинно-наслідковий механізм функціонування економіки, який являє собою сукупність зв'язків між окремими макроекономічними процесами та явищами;

г) дослідження загальних закономірностей функціонування фінансової системи та особливостей фінансової поведінки її економічних агентів.

Тест 11. Індекс нової економіки розраховується на основі таких груп показників:

а) ВВП; ВНП; ВНД; ЧНД;

б) якість інститутів, інфраструктура, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, рівень технологічного розвитку, конкурентоспроможність компаній;

в) професійні знання, глобалізація, економічний динамізм, цифрова економіка, інноваційний потенціал;

г) політичне оточення, інформаційно-комунікативні технології, освіта, дослідження та розробки, екологічна стійкість.

Тема 2. Інформаційно-технологічна революція кінця ХХ ст. Інтернет-економіка

- 1. Науково-технічна революція: її сутність, етапи розвитку, особливості прояву та соціально-економічні наслідки.*
- 2. Сутнісні чинники формування нової економіки: інформатизація, автоматизація, комп'ютеризація, електронізація.*
- 3. Інформаційна теорія вартості. Проблеми визначення вартості і ціни інформації.*
- 4. Роль мережі Інтернет у розбудові інформаційно-мережевої економіки.*
- 5. Система електронного бізнесу: сутність, механізми дії та тенденції розвитку.*
- 6. Електронна комерція та проблеми її розвитку в Україні. Індекс мережевої готовності.*
- 7. Електронна торгівля та електронні гроші.*

1. Науково-технічна революція: її сутність, етапи розвитку, особливості прояву та соціально-економічні наслідки

Обов'язковими елементами сучасного виробництва є результати науково-технічних досліджень, нові технології, наукові програми, плани та прогнози, автоматизовані системи наукової організації праці тощо. Дедалі більше зростає роль науки у виробництві, яка забезпечує теоретичну, духовну сторону практичної виробничої діяльності. Безпосередньо це проявляється у науково-технічному прогресі, який став головним чинником прогресу економічного.

Сучасний етап науково-технічного прогресу прийнято ототожнювати із науково-технічною революцією, однак між ними існує суттєва відмінність. Насамперед, нам необхідно визначити, у чому полягає різниця між двома даними поняттями.

Науково-технічний прогрес (НТП) – це поступальний рух науки і техніки, еволюційний розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва на основі широкого пізнання й освоєння зовнішніх сил природи, це об'єктивна, постійно діюча закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення його ефективності.

Науково-технічна революція (НТР) – більш вузьке поняття. Вона є однією зі стадій чи форм НТП, коли останній набуває прискореного, стрибкоподібного характеру. Проявом НТР є докорінна перебудова всієї технічної і технологічної основи виробництва, його організації й управління, які здійснюються на базі практичного використання фундаментальних відкриттів сучасної науки.

При визначенні сутності НТР слід, насамперед, звернути увагу на органічну єдність науки та техніки в процесі їхнього розвитку. Сучасна техніка і технологія неможливі без втілення в них наукових досягнень. Якщо в

минулому наука виступала як самостійна сфера діяльності, незалежна від інших чинників суспільного життя, то з певного часу вона починає входити в тісний зв'язок з іншими сферами діяльності людини. Особливо посилюється її взаємозв'язок з виробництвом та технікою. У сучасному виробництві чітко проявляється тенденція до технологічного застосування науки і неухильне поступове перетворення її у безпосередню продуктивну силу.

В історії суспільства відбулось чотири НТР:

1. Перша НТР (XV – XVII ст.). Під час цього етапу суспільного розвитку відкинута систему Арістотеля і геоцентричне вчення Птолемея, подолано середньовічну схоластику і зусиллями Коперника, Галілея, Декарта, Ньютона та інших видатних вчених створено основи математики, астрономії, механіки, медицини, природознавства. Цей період характеризується масштабним розвитком промислового виробництва. На зміну феодальній суспільно-економічній формації прийшла капіталістична, що характеризується розвитком продуктивних сил і ускладненням виробничих відносин.

2. Друга НТР (XIX ст.). Цей період характеризується руйнуванням метафізичних ідей незмінності природи і утвердженням діалектичних ідей загального розвитку і зв'язку у природі на основі атомістичної теорії і періодичного закону в хімії, вчення про збереження і перетворення енергії у фізиці, а також клітинної й еволюційної теорії у біології. Вплив науки ще більше проявляється у розвитку продуктивних сил, появі нових галузей виробництва, загостренні суперечності з виробничими відносинами у суспільстві.

Найважливішим досягненням другої НТР став транспорт – з'явилися нові види транспорту і удосконалювалися існуючі засоби сполучення. Так, у XIX ст. в Європі відбулась сенсаційна подія – виникнення першої у світі залізниці. Зростання обсягів і швидкості перевезень сприяли вдосконаленню залізничної техніки та значному поширенню користування залізничним транспортом. В середині XIX ст. розпочалось перевезення не лише пасажирів, а й продуктів виробництва, що спричинило другий бум на залізниці, який значно перевищив перший. У той час, як доходи німецької залізниці від перевезення пасажирів з 1850 до 1869 року збільшилися лише у вісім разів, доходи від вантажних перевезень за той самий час – у 21 раз і перевищили обсяг прибутку від перевезень пасажирів у 2,5 рази. Суттєве скорочення транспортних витрат спричинило значні зміни у структурах виробництва інших економічних галузей. Якщо до появи залізниці промислова переробка сировини відбувалася майже виключно на місці її видобування, то тепер стало можливим транспортувати сировину до інших місць розташування виробництва – більш віддалених чи фінансово вигідних. Таким чином, поява та розвиток залізничного транспорту посприяли виникненню міжнародного поділу праці.

3. Третя НТР (з кінця XIX ст.). На даному етапі почала зруйновано концепції неподільного атома і створено квантово-механічну систему світосприйняття, яка характеризується кількісними фізичними властивостями мікросистем. Наука проявляє революційний вплив на розвиток виробництва і виробничих відносин. НТР розпочалася у фізиці, потім поширилась на хімію,

біологію, кібернетику, космознавство та ін. До середини 50-х років XIX ст. НТР набула загального характеру.

4. Четверта НТР (з середини XX ст.) охопила інтелектуальну діяльність, починаючи з інформаційних образів в економіці, штучного інтелекту у нових технологіях і продовжується в біології, інформатизації суспільства, у науці і техніці розвивається світова глобалізація. Сучасний етап НТР все більше пов'язується з такими її пріоритетними напрямками, як автоматизація, роботизація, кібернетизація, розвиток мікроелектроніки, біотехнології, інформатики.

Зміст якісно нової технології інформаційних процесів полягає у звільненні мозку людини від нетворчої, механічної, рутинної роботи, у передачі значної частини такої роботи машинам з метою звільнити резерви мозку для творчої діяльності різних видів, у тому числі з переробки та використання інформації.

Основні риси науково-технічної революції:

✓ швидкість розвитку науки, перетворення науки в безпосередню виробничу силу;

✓ всеосяжність;

✓ зміна технічної та технологічної бази господарства світу.

Особливості науково-технічної революції:

1. Результати наукових досліджень втілюються в техніці, технології, у матеріальному виробництві, тобто наука виконує так звану матеріально-технічну функцію.

2. Наукові знання впливають на самих виробників, на людей, їх світогляд, творчі здібності. Все нагальнішою стає об'єктивна необхідність вдосконалення творчих здібностей особистості, все більше зростає значення духовного розвитку трудящих як вирішального фактора матеріального виробництва. Без інтелектуального розвитку людини-робітника, інженера, техника, організатора виробництва неможливий і успішний розвиток техніки, технології, використання їх у виробництві.

З'ясувавши сутність та особливості сучасного етапу науково-технічної революції, доцільно перейти до характеристики її **соціальних наслідків**.

Наслідки науково-технічної революції можна звести до таких основних груп:

✓ Базові матеріалоємні галузі промисловості переорієнтовуються з місцевої сировини до ринків збуту. Так, більшість районів, що зараз розвиваються, не мають сировинних баз.

✓ Основними центрами і регіонами розміщення виробництва стали території з високим науковим потенціалом. Перспективною формою територіальної організації науково-виробничих комплексів стали технополіси.

✓ Зміна змісту і характеру праці (збільшується частка творчих, пошукових функцій, що веде до нівелювання суттєвих відмінностей між людьми розумової і фізичної праці).

✓ Зростання частки висококваліфікованих спеціалістів, що здійснюють обслуговування нової техніки і технологій (це вивільняє трудові ресурси).

✓ Підвищення вимог до культурно-технологічної та інтелектуальної підготовки кадрів.

✓ При розміщенні господарства в економічно розвинутих країнах орієнтуються на використання висококваліфікованої робочої сили або на дешеву робочу силу в країнах, що розвиваються.

✓ Прискорення структурних змін у сфері людської діяльності (перекачування трудових ресурсів із с/г в промисловість, а з неї – у сферу науки, освіти, обслуговування). Це зумовлює зростання концентрації населення в містах, активізацію міграційних процесів.

✓ "Інтернаціоналізація" суспільних відносин (як приклад – неможливість виробляти будь-що в одній країні, не беручи до уваги міжнародні стандарти, ціни на світовому ринку, міжнародний поділ праці).

✓ Проблема подальшого вдосконалення системи освіти. НТР потребує постійної освіти, яка складається з двох підсистем: базової освіти і додаткової. Остання має здійснюватися в основному шляхом постійної самостійної освіти;

✓ Передбачаються жорсткі санкції за забруднення навколишнього (Киотський протокол).

2. Сутнісні чинники формування «нової економіки»: інформатизація, автоматизація, комп'ютеризація, електронізація

Сучасна епоха суспільно-економічного розвитку – нова економіка – все більше пов'язується з такими її пріоритетними напрямками, як інформатизація, автоматизація, комп'ютеризація, електронізація, роботизація, кібернетизація, розвиток мікроелектроніки, біотехнології, інформатики тощо.

Інформатизація – це організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов задоволення інформаційними потребами та її реалізації прав громадян, органів державної влади, організацій, громадських об'єднань із врахуванням формування та використання інформаційних ресурсів. Інформатизація є суттєвим фактором впливу на взаємовідносини споживача та виробника у сучасній глобальній економіці.

Інформатизація – відносно новий термін, який дедалі частіше починає використовуватися у тих контекстах, у яких раніше використовувались слова «автоматизація», «комп'ютеризація», «електронізація». Однак термін «інформатизація» найкращим чином відповідає сучасному розумінню позначеної проблеми, адже виражає різке підвищення продуктивності праці з урахуванням нових інформаційних технологій. *«Хто володіє інформацією, той володіє світом»* – так характеризується інформаційна революція, яка поширюється у всіх галузях науки, техніки, виробництва, соціології, суспільстві.

Інформатизація торкнулася всіх сфер людського життя. Нові інформаційні технології відкривають наступну сторінку в розвитку науки і життя наукового суспільства в цілому. Електронна пошта, комп'ютерні конференції забезпечують можливість тісного контакту вчених, інтенсивного

обговорення проблем, що її цікавлять. Інформатизація наукових досліджень – це реалізація комплексу заходів, направлених на забезпечення повного і своєчасного отримання достовірних знань про об'єкти досліджень.

Основні напрямки інформатизації суспільства:

- ✓ формування та розвиток індустрії інформатики;
- ✓ модернізація управлінських структур;
- ✓ перебудова соціальних структур;
- ✓ комплексування інформаційних зв'язків;
- ✓ формування людського потенціалу.

На думку науковців, **інформатизація включає три складових:**

1) **медіатизацію** – процес вдосконалення збору, збереження і поширення інформації;

2) **комп'ютеризацію** – процес вдосконалення пошуку та обробки інформації;

3) **інтелектуалізацію** – процес розвитку здібностей до сприйняття й обробки інформації, тобто підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, включаючи використання штучного інтелекту.

Якщо ці три складові процесу проводяться рішуче і послідовно, то завжди ведуть до радикальних і революційних змін у соціальній структурі.

Інформатизація повинна бути поєднана із процесами соціальної інтелектуалізації, тим самим істотно підвищуючи творчий потенціал особистості та її інформаційного середовища.

Вчені виділяють два основні теоретико-методологічні **підходи до інформатизації суспільства:**

1) **технократичний** – коли інформаційні технології вважаються засобом підвищення продуктивності праці і їх використання обмежується, переважно, сферами виробництва й управління;

2) **гуманітарний** – відіграє важливу роль в людському житті і використовується не тільки на виробництві, але і в соціальній сфері.

Розглядаючи сутність інформатизації, варто приділити особливу увагу теорії «інформаційної асиметрії», розробленої у 2001 р. американськими вченими Дж. Стігліцом, Дж. Акерлофом та М. Спенсом, які отримали Нобелівську премію з економіки за аналіз ринків з асиметричною інформацією. Вони визначають «асиметричну інформацію» як спільну рису ринкових взаємодій, де агенти на одній стороні ринку мають набагато більше інформації на відміну від тих, хто знаходиться на іншій стороні. Ключовими поняттями є: несприятливий відбір, протидіючі установи, передача сигналу та скринінг («відбір», «сортування»). Дж. Акерлоф показав, що інформаційна асиметрія може призвести до несприятливого відбору на ринках; М. Спенс – що при певних умовах добре інформовані агенти можуть поліпшити свої позиції на ринку, сигналізуючи свою приватну інформацію погано інформованим агентам; Дж. Стігліц – що недосвідчений агент може іноді захопити інформацію у більш інформованого агента за допомогою «скринінгу».

У електронному словнику Investopedia асиметрична інформація визначається як ситуація, при якій одна сторона під час трансакції володіє більшим масивом інформації порівняно з іншою стороною. Як правило, так

відбувається в угодах, де продавець (виробник) знає більше, ніж покупець (споживач). Хоча сьогодні, при дуалістичній природі взаємовідносин у глобальній економіці, можливо і те, що ключовою інформацією буде володіти саме споживач. Така ситуація може бути потенційно шкідливою через умисне затримування чи погане передавання інформації.

Інформаційна асиметрія присутня на усіх ринках, проте найбільше досліджень здійснено на ринках праці, медичних послуг, страхування та фондових ринках.

Теорія асиметричної інформації показує, що асиметрія інформації асоціюється з наявністю дисбалансу в потоці інформації в будь-якій економічній угоді. В інформаційній асиметрії важливу роль відіграють сигнали. Теорія ринкових сигналів допомагає пояснити поведінку двох сторін, коли вони мають доступ до різної інформації. Стратегічна передача сигналу відноситься до дій особи, яка подає сигнал з метою впливу на погляди і поведінку отримувача, а теорія ринкових сигналів пояснює взаємозв'язок між сигналами та якістю, показуючи, чому деякі сигнали є надійними, а інші – ні.

Інформатизація виробництва. Всі країни світу в тому або іншому ступені здійснюють процес інформатизації. Неправильно обрана стратегія інформатизації або її недостатні динамізм і мобільність можуть, на думку вчених, привести до істотних, а часом драматичних змін у всіх сферах життя країни. Перша країна, що почала інформатизацію, – це США. Інші промислово розвинені країни світу, зрозумівши перспективність і неминучість цього напрямку, достатньо швидко зорієнтувалися і стали нарощувати темпи впровадження комп'ютерів і засобів телекомунікацій. У більшості розвинених країн розуміють, що без надзвичайних зусиль відставання у області інформаційних і комунікаційних технологій може стати незворотним для їх розвитку в цілому. Керівники деяких країн «третього світу» з наростаючою тривогою спостерігають за все великим відставанням їх від промислово розвинених країн, що здійснюють інформатизацію. Це може привести до того, що країна сприйматиметься як сировинний придатак співтовариства інформаційно і промислово розвинених країн. Це повною мірою відноситься і до України.

Багато країн мають національні програми інформатизації виробництва з урахуванням місцевих особливостей і умов. Проте при створенні і впровадженні таких програм слід спиратися на досвід передових країн, врахувати їх успіхи і невдачі, відобразити в них існуючі і перспективні тенденції інформатизації.

Результатом процесу інформатизації виробництва є створення інформаційного суспільства, де маніпулюють не матеріальними об'єктами, а символами, ідеями, образами, інтелектом, знаннями. Якщо розглянути людство в цілому, то воно в даний час переходить від індустріального суспільства до інформаційного. Для кожної країни її рух від індустріального етапу розвитку до інформаційного визначається ступенем інформатизації суспільства.

Інформація виробництва і знання стають одним із стратегічних ресурсів держави, масштаби використання якого стали подібними до використання

традиційних ресурсів, а доступ до них – одним з основних чинників соціально-економічного розвитку. Роль цього чинника, який постійно підвищується, як засобу прискорення темпів глобальної інтеграції в економіці і інструменту дії на масову свідомість, культуру і міжнародні відносини дозволяє говорити про появу нових об'єктивних передумов розвитку суспільства.

Таким чином, інформатизація виробництва сьогодні – це нагальна необхідність часу. Ті країни, процеси інформатизації виробництва в яких досягли найвищого на сьогоднішній день рівня, досягли значного успіху на міжнародній арені і в підвищенні благополуччя населення власної країни.

Автоматизація виробництва. Важливими тенденціями сучасного виробництва є, з одного боку, постійне зростання його масштабів, підвищення кількості і якості продукції, з іншою — прогресуючий дефіцит робочої сили, непопулярність монотонної і важкої фізичної ручної праці. Найважливішим, а часто і єдиним засобом вирішення протиріч між ними є комплексна автоматизація виробництва.

Автоматизація виробництва – це один із напрямів науково-технічного прогресу, етап комплексної механізації, що характеризується звільненням людини від безпосереднього виконання нею функцій управління технологічними процесами і передачею цих функцій автоматичним пристроям з метою зменшення трудових затрат, покращення умов виробництва, підвищення обсягів випуску та якості продукції.

Завдяки автоматизації істотно зменшується трудомісткість операцій та водночас різко зростає продуктивність праці.

Разом з терміном «автоматичний», часто використовують поняття «автоматизований», що підкреслює відносно великий ступінь участі людини в процесі.

Мета автоматизації виробництва полягає у підвищенні продуктивності праці, поліпшенні якості продукції, оптимізації управління, усуненні людини від виробництва, небезпечного для здоров'я.

Процесам автоматизації виробництва підлягають:

- ✓ виробничі (технологічні) процеси;
- ✓ проектування;
- ✓ організація, планування та управління;
- ✓ наукові дослідження;
- ✓ бізнес-процеси.

За рівнем автоматизації розрізняють:

- ✓ часткову автоматизацію;
- ✓ повну автоматизацію;
- ✓ комплексну автоматизацію.

Питання комплексної автоматизації мають велике народногосподарське значення, адже їх впровадження гарантує економічний ефект. Так, наприклад, комплексна автоматизація приготування кормів на поточкових лініях знижує затрати праці в 4-5 разів і зменшує собівартість їх приготування на 30-50 %.

Сучасній автоматизації виробництва властиве широке застосування нової елементної бази, зокрема мікропроцесорів і мікро - ЕОМ, використання яких дозволяє реалізувати будь-які складні алгоритми функціонування автоматичних

систем, підвищити їх надійність, зменшити габарити, енергоємність тощо. Водночас важливим є забезпечення виробництва системами управління такого складного рівня при порівняно низькій кваліфікації обслуговуючого персоналу і відсутності відповідних розробок.

Автоматизація виробництва підвищує надійність і продовжує термін роботи устаткування, полегшує і оздоровлює умови праці, підвищує безпеку праці і робить її більш престижною, скорочує плинність робочої сили і економить затрати праці, збільшує кількість і підвищує якість продукції, прискорює процес стирання відмінностей між працею розумовою і фізичною, промисловою і сільськогосподарською.

Впровадженню засобів автоматики сприяє науково-технічний прогрес, який полягає в швидкому зростанні технічної і енергетичної озброєності, в бурхливому розвитку наукових досліджень з усестороннім застосуванням наукової апаратури, в прискореному розвитку теорії і практики використання автоматично діючих засобів і систем для заміни фізичної і розумової праці працівників, в широкому використуванні досягнень засобів зв'язку і диспетчерського управління, що дозволяє істотно поліпшити організацію і ефективність праці фахівців і керівників виробництва.

Галузі, де автоматизація є актуальною: машинобудування; енергетика; хімічне виробництво; виробництво сталі; гірнича справа; харчова промисловість; керування автомобільним, залізничним і повітряним транспортом.

Комп'ютеризація виробництва. За останні десятиріччя суттєві зміни параметрів комп'ютерів призвели до кардинальних змін в інформаційній техніці й технологіях, що можна визначити як перехід до так званої безпаперової інформації. Зміст якісно нової технології інформаційних процесів полягає у звільненні мозку людини від нетворчої, механічної, рутинної роботи, у передачі значної частини такої роботи машинам з метою звільнити резерви мозку для творчої діяльності людини.

Впровадження комп'ютерів у різні сфери управління та матеріального виробництва, вдосконалення їх технічної бази та оснащення сучасними комунікаційними засобами підвищує оперативність накопичення і переробки інформації, стає чинником підвищення ефективності управлінських взаємодій і надійності техніко-економічних обґрунтувань проектів економічного розвитку.

Обчислювальна техніка все більш широко використовується не тільки для автоматизації виробництва, але і в самих різних його сферах. Подібне залучення обчислювальної і мікроелектронної техніки в діяльності різних виробничих систем називається **комп'ютеризацією виробництва**.

В науковій літературі часто ототожнюють терміни «інформатизація», «автоматизація» та «комп'ютеризація». Однак «комп'ютеризація» є більш вужчим поняттям порівняно із двома попередніми.

Комп'ютеризація виробництва – це процес впровадження і розвитку комп'ютерів та обчислювальної техніки, які забезпечують автоматизацію інформаційних процесів і технологій в усіх сферах діяльності людей. Основна увага приділяється розвитку і запровадженню технічної бази комп'ютерів, які забезпечують оперативне отримання інформації та її накопичення.

Мета комп'ютеризації виробництва полягає в поліпшенні якості життя людей за рахунок збільшення продуктивності і полегшення умов їх праці.

Комп'ютери стали невід'ємною частиною *сучасного виробництва* (верстати із програмним управлінням, автоматизовані виробничі лінії), *бізнесу* (автоматизація бухгалтерського обліку, організація банк. операцій, використання пластикових карт і мережі Internet для взаєморозрахунків), *сфери обміну* (Internet-магазини) і *повсякденного побуту*.

На сучасному етапі комп'ютеризація відкрила якісно нові можливості у сфері виробництва. Вона дозволила автоматизувати процес проектування, без чого стали б нереальними сучасний рівень автомобіле- і літакобудування, створення космічних літальних апаратів і багато іншого.

Небувалих висот досягла швидкість поширення інформації. Тепер події, що відбулися в одному кінці світу, стають відомі всьому світу всього за кілька хвилин. Саме тому ХХІ ст. назвали інформаційним.

Є багато сфер людської діяльності, де комп'ютер використовується як звичайний робочий інструмент: ПК щодня використовується як на виробництві, так і в побуті. Так, наприклад, сьогодні важко зустріти студента, який при підготовці до занять не використав би комп'ютер. І не важливо, чи користується він електронною бібліотекою, чи пише роботи сам або скачує готові реферати, вірний помічник завжди до його послуг.

Персональні комп'ютери, крім допомоги в роботі, міцно увійшли в дозвілля і особисте життя людей. Так, молоді часто знайомляться, знаходять нових друзів через мережу Інтернет. Перегляд фільмів, прослуховування музики, читання книг, гра – у всьому цьому комп'ютер – вірний помічник. Саме в цьому і є недолік персональних комп'ютерів, адже непомітно для оточуючих, комп'ютер став невід'ємним атрибутом, який може замінити все.

Спробуємо систематизувати переваги та недоліки впливу комп'ютеризації на сучасне суспільство.

До основних позитивних якостей комп'ютеризації виробництва можна віднести:

- ✓ поліпшення якості життя людей за рахунок збільшення продуктивності і полегшення умов їх праці;
- ✓ доступність інформації, швидкість і простота в її отриманні;
- ✓ розвиток безпаперових технологій, автоматизація процесів, зручність в управлінні;
- ✓ використання комп'ютерних мереж дозволяє виробникам знизити трансакційні, поштові, часові витрати;
- ✓ спрощення процесу обміну інформацією (комунікації) між людьми, що знаходяться деколи в різних частинах земної кулі.

Масова комп'ютеризація виробництва викликала одночасно і низку ***негативних явищ***, а саме:

- ✓ □ на виробництві виникає необхідність в наявності висококваліфікованих мережевих адміністраторів, здатних підтримувати локальну і зовнішню мережу в зразковому стані.

✓ більшість користувачів не знають та не використовують всі можливості сучасного комп'ютера, що в свою чергу не дозволяє підвищити свій рівень знань;

✓ □ доступність до великих масивів інформації призвели суспільство до формального, безвідповідального ставлення і осмислення цієї інформації;

✓ великі можливості комп'ютерних технологій «змусили» сучасне суспільство перекласти свої розумові здібності на машину, що призвело до відставання в логічному мисленні людини від комп'ютерної техніки;

✓ заміщення реального життя віртуальною реальністю, реального спілкування – віртуальним.

Таким чином, комп'ютеризація має вельми суперечливий вплив на всі сфери людського життя в цілому і на економіку як на одну з її головних складових, зокрема. Однак, для нормального розвитку і функціонування складного народногосподарського механізму необхідний постійний обмін інформацією між його ланками, сучасна обробка великого обсягу даних на різних рівнях управління, що також неможливо без використання ЕОМ. Тому від рівня комп'ютеризації значною мірою залежить розвиток економіки.

Електронізація виробництва – це процес широкого застосування електроніки в усіх галузях народного господарства.

Електронізація є основою автоматизації управління технологічними процесами, важливим елементом верстатів з числовим програмним управлінням, калькуляторів тощо.

Електронізація сприяє прогресу масових засобів інформації, завдяки їй забезпечена значна частина досягнень сучасної фізики, астрономії, хімії, біології, сейсмології, медицини. Широке застосування електроніки знаходить в банківській справі, складському господарстві, роздрібній торгівлі та в інших галузях.

Темпи розвитку електроніки знаходять відображення у зростанні парку ЕОМ; зростає попит на міні-ЕОМ і мікропроцесори, електронну техніку впроваджено в процес навчання в загальноосвітніх школах і ВУЗах.

Сьогодні добре видно техніко-економічний ефект електронізації виробництва: хоча габарити обчислювальних і керуючих електронних систем і величина споживаної ними енергії зменшилися, в той же час різко зросла кількість оброблюваної інформації.

Електронізація і комплексна автоматизація ведуть в кінцевому рахунку до створення малолюдного і безлюдного виробництва. З'являються комплексно автоматизовані цехи і підприємства, де всі основні і допоміжні операції, контроль за технологічними процесами виконують роботокомплекси, ЕОМ та інші технічні засоби. У підсумку виробництво зростає в 2-5 разів і більше.

Таким чином, електронізація народного господарства – один із пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу, важливий фактор його прискорення та підвищення ефективності виробництва.

3. Інформаційна теорія вартості. Проблеми визначення вартості і ціни інформації

У 80-х роках ХХ ст. у західній економічній літературі набула поширення теорія постіндустріального, інформаційного суспільства. Вона виходить з того, що у високорозвинених країнах світу інформаційний сектор за темпами зростання почав помітно випереджати традиційні галузі, і за прогнозами, ця тенденція посилюватиметься і в майбутньому. Це свідчить про виникнення в сучасних умовах нового основного джерела вартості, яке пов'язане, насамперед, з інтелектуальним потенціалом, знаннями працівника, а не з його психофізичними зусиллями, як у минулому.

В зв'язку з цим у межах теорії постіндустріального, інформаційного суспільства з'явилася принципово нова концепція вартості – **інформаційна теорія вартості**, згідно з якою домінуючим фактором у структурі суспільної праці є не структурно розчленована, а цілісна, переважно інтелектуальна праця, озброєна науковими знаннями.

Один із засновників теорії Д. Белл пише: "Якщо знання у своїй системній формі застосовуються у практичній переробці існуючих виробничих ресурсів... то можна сказати, що саме вони, а не праця виступають як джерело вартості" [1].

Володіння інформацією сприяє ефективності прийняття рішень, які забезпечують існування і функціонування будь-якої системи у навколишньому світі (компанії, бізнесу, чи якоїсь конкретної людини). Інформація забезпечує раціональне формування товарних потоків в організації. Цей процес для організації важливий і необхідний, оскільки існує зв'язок між виживанням організації і поліпшенням її внутрішньої організації.

Три головні причини того, що інформація має свою вартість для бізнесу:

- 1) Інформація знижує невизначеність у зв'язку з рішеннями, що мають економічні наслідки.
- 2) Інформація впливає на поведінку людей, і це також має економічні наслідки.
- 3) Іноді інформація сама володіє власною ринковою вартістю.

Хоча всі розуміють цінність і важливість володіння інформацією та ефективність її використання, однак, на жаль, вже багато років поспіль науковці не можуть дійти висновку щодо правильності оцінки ціни та вартості інформації. Внаслідок унікальних властивостей інформація не підпорядковується таким самим законам, що й матеріальні ресурси і продукти, що призводить до невизначеної ситуації. Досі не розроблено методик оцінки цінності інформації, більше того, відсутні єдині критерії визначення ефективності інформаційного забезпечення. До найбільш дискусійних в сучасній економіці відносяться питання про ціну на інформацію.

Посилення конкуренції на ринках зумовлює необхідність постійного відслідковування внутрішньої ситуації та змін у зовнішньому середовищі, зокрема, на ринку, з метою цілеспрямованого зменшення невизначеності в знаннях у керівників організацій. А це, насамперед, вимагає забезпечення управлінського апарату достовірною інформацією. Наприклад, відомості про

ціни на ринках та промислові стандарти у країнах, де фірма веде свій бізнес. Або ж інформація неекономічного характеру, наприклад, про внутрішньополітичну ситуацію та кроки уряду, що впливають на ведення бізнесу. Однак, як правило, керівник не володіє всією необхідною інформацією в тій чи іншій конкретній ситуації, тому потрібно отримувати її ззовні, інакше кажучи, – купувати.

У зв'язку з цим виникає: яка ж ціна інформації? За скільки можна її купити?

Відповідно до однієї з існуючих точок зору ціна на товари встановлюється на основі обчислення їх граничної вартості, яку покупець згоден сплатити, поки товар все ще приносить йому хоча б якусь користь. Звідси випливає, що вимірювати граничну вартість потрібно шляхом роздрібнення товару на визначені частини, одиниці. А яка ж одиниця може служити для виміру інформації – біт, байт, стандартна машинописна сторінка? Але ж інформація не зводиться лише до кількісних характеристик, тому що і якість її різна. Крім того, закономірним є і таке питання: чи допускається у відношенні інформації закон зменшення корисності або, іншими словами, чи дійсно при придбанні додаткової інформації її корисність зменшується? Очевидно, що вартість інформації, з одного боку, – це її грошове вираження, тобто ціна, а, з іншого боку, це та ціна, якою в даний момент вона володіє.

Розглянемо підходи до визначення вартості інформації, що використовується в системах управління, запропонованих американським економістом **Дж. Кантером** – представником інформаційної теорії вартості.

Варіант перший – складські системи. Уявімо собі, що наявність певної інформації дозволило створити систему, що дає економію на товарних запасах у розмірі 200 тис. дол. Витрати на функціонування системи складають 15% від загальних витрат на збереження. В такому випадку вартість інформації визначається наступним чином: $0,15 \times 200\ 000 = 30$ тис. дол.

Варіант другий – система стратегічного планування. Ціною інформації тут виступає вартість її придбання ззовні. А граничною вартістю інформації є розмір економії, отриманий від її застосування. Керівництво організації змушене оцінювати інформацію на основі вартості її придбання і граничної вартості, визначити яку насправді вкрай складно. У цьому випадку вартість інформації, як товару, визначається працею, вкладеною в її виробництво, тобто витратами на виробництво. Отже, **ціна інформації** – це вартість її придбання ззовні, а **гранична вартість інформації** – це розмір економії, отриманий від її застосування. **Вартість інформації** визначається працею, вкладеною в її виробництво, тобто витратами на виробництво.

Згідно інформаційної теорії вартості виробництво первинної інформації, тобто перший екземпляр, спричиняє відносно високі витрати, а граничні витрати копії (другого екземпляру або усіх решта) близькі до нуля. Так, наприклад, витрати виробництва музичного твору включають вартість праці композитора і розучування твору, трансакційні витрати щодо договору, витрати виробника на приміщення і технічне обладнання для запису тощо. На противагу цьому, витрати на копіювання додаткового комп'ютерного диска майже не варті уваги. Завдяки новітнім інформаційним технологіям знижуються витрати для

копії, однак для виробництва оригіналу поки не відіграють значної ролі. Наприклад, передача даних формату MP3 через мережу Інтернет є значно дешевшою, ніж запис комп'ютерного диска і його збут. Отже, проблема скорочення постійних витрат на виготовлення одиниці продукції є досі актуальною.

З метою ефективного планування діяльності важливим є питання розрахунку ефекту від застосування отриманої інформації. Питання полягає в тому, щоб визначати економію від залучення в процесі управління організацією інформації, отриманої за допомогою маркетингових досліджень. Самі по собі результати таких досліджень мало що значать для успіху бізнесу. Важливим є те, наскільки правильно керівництво використовує маркетингові дослідження для планування своєї діяльності.

Природним буде припущення, що при веденні бізнесу в різних організаціях у випадку застосування однієї і тієї ж інформації результати будуть різними. Відповідно, і економія від цієї інформації буде відрізнятися, що обумовлюється комплексом внутрішніх чинників у кожній конкретній організації. Таким чином, ситуація не зводиться лише до забезпечення організації інформацією. А оскільки розмір економії неоднаковий, то і гранична вартість одної і тієї ж інформації буде різною.

Варто зазначити, що і сама інформація несе в собі ряд якісних розходжень, часто вона має неоднозначний характер для ухвалення рішень. Ця неоднозначність полягає в тому, що одних даних, що відбивають об'єктивно існуючі факти, для ухвалення рішення може бути замало, а потрібна ще їхня відповідна інтерпретація, тобто створення і коректування моделі поведінки організації і її навколишнього середовища відповідно до цих даних. Без такої моделі план дій організації скласти неможливо. Щоб така інтерпретація відбивала реальний стан справ і була корисною для практичного прийняття рішень, необхідна ще і додаткова інформація для зниження рівня початкової невизначеності. Придбання додаткової інформації призводить, як правило, до серйозних витрат. Причому, заздалегідь дуже рідко відомо, наскільки прибуток, отриманий від залучення цієї інформації, окупить витрати, пов'язані з її одержанням. Якщо розвивати цей логічний ланцюжок далі, тоді побачимо, що для максимального зменшення непевності при прийнятті рішень буде потрібна безконечна кількість інформації. Таким чином, можна зробити висновок, що потреби керівництва будь-якої організації в інформації практично не обмежені. Проте існує й інформація, застосування якої в бізнесі дозволяє чітко визначити суму додаткового прибутку, що було проілюстровано в наведеному раніше прикладі зі складуванням. Там можна було обчислити величину економічного ефекту і вартість витрат на інформацію.

Отже, із сказаного можна зробити такий висновок: підхід до визначення вартості інформації для управління організацією неможливо чітко обґрунтувати із погляду оцінки можливого прибутку або економії від її використання. Лише в дуже невеликому числі випадків можна лише орієнтовно обчислити розмір такого прибутку або економії.

4. Роль мережі Інтернет у розбудові інформаційно-мережевої економіки

Протягом усього періоду існування нашої цивілізації спостерігається вдосконалення методів передачі й обміну інформації. Так, спочатку було винайдено писемність, пізніше з'явилися книжки, телеграф, телефон, радіомовлення, телебачення. Кожен із цих винаходів привносив свої зміни у спосіб ведення бізнес-діяльності. Наприклад, з появою телеграфу фінансові ринки перейшли на якісно новий рівень - з'явилася можливість здійснювати угоди, навіть якщо партнери перебували у різних містах. Телефон дозволив бізнесменам приймати рішення значно швидше, майже миттєво обмінюватися важливою інформацією і контролювати віддалені філії. Саме цей винахід дав поштовх глобалізації компаній і появі перших ТНК. Однак, все ж таки найбільший прорив у сфері інформаційних технологій стався наприкінці ХХ ст. - із появою Інтернету. Саме за допомогою такого інформаційного середовища, як Інтернет, людство отримало доступ до приголомшливої кількості даних, а також можливість зручно та швидко, майже миттєво, обмінюватися будь-якою формою інформації (текст, графіка, звук, відео тощо).

Сьогодні застосування мережі Інтернет є напроцуд ефективним і становить основу розбудови новітньої інформаційно-мережевої економіки. Інтернет все активніше використовують у різних видах господарської діяльності, зокрема, нових видах діяльності. Так, швидкого поширення набуває електронний бізнес (електронна комерція, електронна реклама, електронний маркетинг, електронний рекрутинг, електронний консалтинг, електронні фінансові послуги, електронна логістика, електронна освіта тощо).

Роль мережі Інтернет у розбудові економіки проявляється в таких аспектах:

✓ *основний канал поширення товарів та послуг* (ще 10-15 років тому ніхто не передбачав і навіть не говорив про електронну комерцію, а сьогодні більшість мешканців планети не можуть обійтись без користування «всесвітньою павутиною», де зручно та швидко можна замовити необхідні товари та послуги, купити авіаквиток, квиток в кіно чи театр, отримати консультацію експертів та навіть отримати освіту, не покидаючи домівки);

✓ *доступ до великого масиву інформації* (сьогодні, використовуючи переваги Інтернету, менеджери можуть зібрати і проаналізувати недоступну раніше величезну кількість інформації практично стосовно будь-яких аспектів господарської діяльності – наприклад, курси валют, біржові котирування, зміни до законодавства, інформація про потенційних партнерів та безліч іншої інформації. За цих умов структура інформаційних потоків всередині фірми набуває особливої важливості, кожен менеджер може бути максимально обізнаним у будь-яких важливих процесах. На думку експертів, в усьому світі оптимізація інформаційних потоків всередині фірми є найбільш затребуваним виглядом консультаційних послуг);

✓ *«стирання кордонів»* (вплив Інтернету на процес глобалізації бізнесу можна спостерігати, наприклад, за статистикою світової торгівлі. Так, на протязі останніх десяти років обсяги міжнародної торгівлі зросли приблизно

вдвічі швидше, ніж відповідні показники ВВП. Сьогодні у міжнародну торгівлю задіяна майже чверть усієї виробленої у світі продукції);

✓ *розвиток фінансових ринків* (фінансові ринки також було порушено хвилею змін. Інтернет дозволяє користувачам торгувати акціями, залучати кредити й одержувати страховку безпосередньо в on-line режимі. Оберти фінансових ринків дуже швидко ростуть. Так, приміром, оборот світового валютного ринку сьогодні становить понад 7,5 трильйонів дол. США щодня);

✓ *ефективне управління філіями та дочірніми компаніями* (висока швидкість обміну дозволяє корпораціям координувати дії безлічі віддалених філій — закуповувати матеріали і деталі у різних країнах. Так, виробництво товару може відбуватись у одній країні, її збір – у другій, а продаж – у третій чи четвертій, і всі ці процеси можуть бути скоординованими з одного місця. Такі методи ведення бізнесу дозволяють оптимізувати видатки в недоступних раніше масштабах);

✓ *ефективний засіб представлення товару (Інтернет-реклама)* (В останні роки найбільшу рекламну аудиторію становлять інтернет-користувачі, який легко подати інформацію про товар чи фірму у вигляді рекламного повідомлення практично на усіх сайтах, а також безпосередньо звернутись до потенційного клієнта за допомогою електронної розсилки).

5. Система електронного бізнесу: сутність, механізми дії та тенденції розвитку

Одним із факторів, що зумовлює процеси становлення та розвитку нової економіки, став процес комерціалізації інформаційної сфери і перенесення ділової активності та частини бізнес-процесів у кібернетичний простір.

Внаслідок цього з'явився новий перспективний та динамічний різновид нової ринкової інфраструктури - електронний бізнес. Термін «електронний бізнес» означає здійснення бізнесу електронним шляхом. Сторони (суб'єкти) електронного бізнесу, укладаючи угоди, вдаються до електронного способу взаємодії замість фізичного обміну або безпосереднього контакту.

Сучасна економічна література відображає різні підходи до визначення поняття "електронний бізнес". Так, згідно з визначенням компанії ІВМ, *електронний бізнес* - це процес використання мережевих технологій для спрощення та поліпшення виробничих процесів, що дає можливість компаніям легко контактувати з партнерами, дилерами та клієнтами, об'єднувати бази даних та оперативно здійснювати свою діяльність, тобто це підвищення ефективності бізнес-процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Управління торгівлі Американського бюро перепису розглядає *електронний бізнес* як будь-який процес, що здійснюється бізнес-структурами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та мереж.

Згідно з визначенням, що наводиться в online-словнику Internet, *електронний бізнес* – це всі форми підприємницької діяльності, які відбуваються в електронній формі.

Узагальнюючи наведені вище визначення, ми можемо стверджувати, що:

Електронний бізнес – це якісно нова модель інтегрованої економічної діяльності, яка базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та мереж як унікального макроекономічного середовища для оперативної комерційної та фінансової діяльності з метою підвищення ефективності сегментів бізнесу, їх динамічного розвитку та отримання стабільного соціально-економічного ефекту.

Інформаційні мережі (Intranet, Extranet, Internet) є середовищем, у якому відбуваються сучасні бізнес-процеси, та одночасно – інфраструктурним забезпеченням електронного бізнесу. *Internet* є універсальним діловим середовищем, що поєднало компанії між собою та з аудиторією споживачів, у ньому відбувається взаємодія всіх суб'єктів ринку щодо купівлі і продажу товарів та надання послуг, *Intranet* призначений для обміну інформацією всередині компанії, *Extranet* – для обміну інформацією зі зовнішнім світом: надання доступу до формалізованої інформації і корпоративних служб віддалених підрозділів компанії, дилерської мережі, гуртових покупців тощо.

Електронний бізнес охоплює всі види підприємницької діяльності, що здійснюються в кібер-просторі, а саме: електронну торгівлю, електронну рекламу, електронний маркетинг, електронний рекрутинг тощо (див. рис. 1).

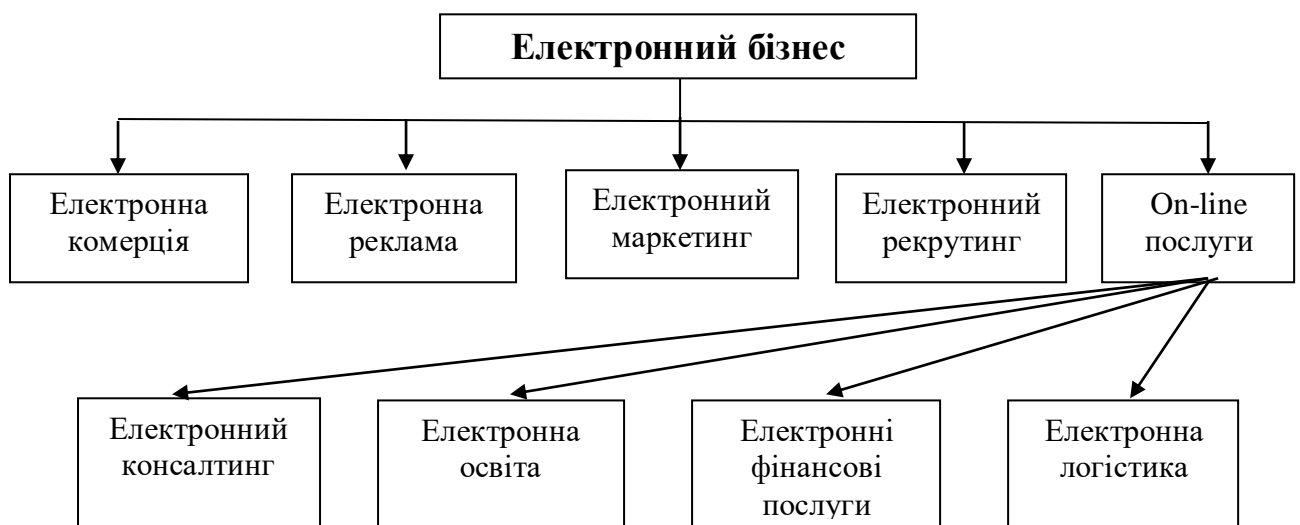

Рис. 1. Основні сфери електронного бізнесу

Електронний бізнес дає компаніям можливість забезпечити конкурентні переваги завдяки зменшенню витрат на взаємодію, розширення ринків і сфери діяльності та виявлення нових каналів збуту, залучення нових і поліпшенню обслуговування старих клієнтів, більшій оперативності щодо прийняття рішень.

Базуючись на нових способах взаємодії виробників, посередників, споживачів, а також на нових специфічних методах просування товарів на ринку, електронний бізнес не заперечує традиційних форм взаємодії

економічних суб'єктів та шляхів руху матеріальних благ і послуг, а водночас доповнює їх.

Сьогодні електронний бізнес динамічно розвивається, і підприємницька діяльність у традиційних сегментах економіки пристосовується до вимог нової економіки і цілком або частково переноситься в кібернетичний простір. Комерційний потенціал мережі Internet та кількість її користувачів невпинно зростають, внаслідок чого електронний бізнес перетворився в один із пріоритетних напрямів розвитку підприємницьких структур.

До головних цілей електронного бізнесу належать:

- ✓ прискорення бізнес-процесів;
- ✓ покращення відповідності запитам та потребам клієнтів;
- ✓ підвищення якості комунікацій між покупцем та продавцем;
- ✓ прискорення процесів пристосування компаній до ринкових змін;
- ✓ поліпшення іміджу та підвищення репутації компаній;
- ✓ зменшення видатків та їх раціоналізація;
- ✓ розширення ринку;
- ✓ отримання нових клієнтів;
- ✓ підвищення відкритості та прозорості бізнес-процесів;
- ✓ розвиток нових сфер діяльності.

Використання технологій електронного бізнесу забезпечує зниження вартості товарів та послуг завдяки таким чинникам:

✓ **зниження виробничих витрат** - технології електронного бізнесу дають змогу знайти постачальників за найнижчими цінами та з найкращими умовами постачання;

✓ **значне зниження операційних витрат** (витрат на взаємодію);

✓ **розміщення, реєстрація та виконання замовлень у режимі on-line є значно дешевшим** (наприклад, банківська операція, здійснена операціоністом, коштує значно дорожче, ніж через Internet);

✓ **зниження витрат на збут товарів та послуг**. За інформацією British Telecom, купівля товарів та послуг у режимі on-line зменшує на 90% витрати на обробку операції купівлі-продажу, що, у свою чергу, знижує вартість товарів та послуг на 11%. Так, продаж авіаквитків через мережу Internet дає змогу знизити витрати на обробку одного замовлення від 10 центів до 8 доларів.

Переваги електронного бізнесу:

✓ розширення ринку збуту для виробників та можливості вибору для споживачів;

✓ спрощення доступу до глобальних ринків;

✓ зменшення відстані між виробниками і кінцевими споживачами;

✓ підвищення уваги до потреб споживачів;

✓ зниження витрат як для продавців, так і для покупців;

✓ широкі можливості для проведення маркетингових досліджень і реклами;

✓ зниження витрат на відбір персоналу та створення нових можливостей для пошуку відповідних фахівців;

✓ можливість безперервного контролю за виробництвом, постачанням, замовленнями та продажем товарної маси;

- ✓ прискорення розповсюдження інноваційних продуктів та послуг;
- ✓ персоналізація обслуговування,
- ✓ можливість цілодобового та щоденного сервісу.

Поряд із перевагами електронного бізнесу виникає низка нових проблем та ризиків, не притаманних традиційному бізнесу.

Недоліками електронного бізнесу є:

- неврегульованість правового забезпечення електронного бізнесу;
- підвищена небезпека при авторизації учасників;
- проблема визнання електронного підпису;
- можливість несанкціонованого доступу до комерційної та службової інформації, її крадіжки, пошкодження чи заміни (за даними ФБР США, які оприлюднив журнал Wired, в 2014 р. було викрадено близько 2 млн. кредитних карток з Internet-сайтів фірм, що пропонують свої послуги через мережу Internet);
- загроза хакерських атак та блокування доступу до сайтів;
- загроза комп'ютерних вірусів (згідно даних дослідження, яке проводила британська компанія Message-Labs, експерти компанії дійшли висновку, що у 2015 р. близько 75% електронної кореспонденції заражено вірусами. На даний час сукупністю різноманітних вірусів завдано шкоди на 14,7 млрд. дол. США).

Ризики, притаманні електронному бізнесу, суттєво гальмують повну реалізацію його можливостей, а далекий від бажаного рівень безпеки в Internet є одним із факторів, що визначає обсяг здійснюваних у кіберпросторі трансакцій. Із удосконаленням системи безпеки обсяг трансакцій, безперечно, значно зростає.

Більшість компаній сьогодні мають власні Internet-сайти, що стали своєрідними вітринами, які репрезентують фірму та забезпечують ефективно двостороннє спілкування із зацікавленою аудиторією.

Сьогодні відбуваються процеси глобальної інтеграції між компаніями та споживачами, а також частішого перетину бізнес-процесів. Ці процеси відображаються в таких формах взаємодії:

1. Бізнес-для-споживача (B2C).
2. Бізнес-для-бізнесу (B2B).
3. Бізнес-для-уряду (B2G)
4. Уряд-для-бізнесу (G2B)
5. Споживач-для-споживача (C2C).
6. Соціальні комерція.
7. Мобільна комерція (м-комерція)

Розглянемо детальніше специфіку функціонування вказаних типів ринку електронної комерції, та статистику щодо частки продаж та розмірів визначених сегментів.

Модель «бізнес-для-споживача» (B2C) – це форма взаємодії компаній зі споживачами, яка дає виробникам додаткові можливості для просування своїх товарів та послуг безпосередньо до споживачів, а споживачам дає більше можливостей для вибору. Ця форма взаємодії спрямована на зменшення кількості посередників. Вона включає процеси взаємодії компаній з їх кінцевими споживачами, при продажі товарів, послуг або інформації, де всі

угоди виконуються у формі електронного обміну. В2С є другою за величиною (після В2В) формою електронної комерції. Обсяги продажу на глобальному ринку електронної комерції В2С зростають з кожним роком. Згідно прогнозів на 2015 рік, вони становитимуть майже 1,5 % від світового ВВП. В2С зменшує транзакційні витрати (особливо витрати на пошук) шляхом збільшення доступу споживачів до інформації та дозволяє споживачам знайти найбільш конкурентоспроможні ціни на продукт або послугу. В2С також зменшує бар'єри виходу на ринок, оскільки вартість розробки і підтримки веб-сайту є значно меншою, ніж відкриття ще одного реального магазину. *Приклади:* продаж товарів; дистанційне навчання, складання іспитів on-line; використання платіжних карток для розрахунків; надання банківських послуг фізичним особам у режимі on-line; пошук роботи приватною особою через кадрові агентства в Internet.

Модель «бізнес-для-бізнесу» (В2В) – це форма взаємодії підприємств на всіх рівнях, зорієнтована на взаємозв'язок та інтеграцію бізнес-процесів між підприємствами-партнерами. Дана форма дає змогу об'єднати внутрішні мережі партнерів для спільного електронного документообігу, створює систему прямого розміщення замовлень та контролю за їх виконанням в режимі реального часу. Ця форма взаємодії набула сьогодні найбільшого поширення. На сектор В2В припадає близько 85% обороту електронного бізнесу. Загальний обсяг транзакцій у моделі В2В є набагато більшим, ніж у моделі В2С. У 2015 році планується частка продажу у розмірі 17,41 % світового ВВП. *Приклади:* надання банківських послуг юридичним особам у режимі on-line; добір кадровим агентством персоналу для замовника - В2В тощо.

Моделі «бізнес-для-уряду» (В2G) та **«уряд-для-бізнесу» (2BG)** визначаються як торгівля між компаніями та державним сектором, що передбачає використання Інтернету для державних закупівель, процедури ліцензування та інших операцій, пов'язаних з урядом.

Ці види електронної комерції мають дві особливості:

- 1) державний сектор бере на себе провідну роль у створенні електронної комерції;
- 2) державний сектор має найбільшу потребу для того, щоб зробити свою систему закупівель більш ефективною.

Модель «споживач-для-споживача» (С2С) є прямою торгівлею між приватними особами щодо купівлі-продажу, обміну чи надання товарів, послуг та інформації у кіберпросторі, проте за участю третьої сторони, котра забезпечує платформу для цієї торгівлі без прямої участі у торгах. Така форма взаємовідносин є зручним засобом комунікації між фізичними особами і зумовлює зростання кількості електронних торговельних майданчиків та Інтернет-аукціонів, особливо у галузях, де підприємства можуть торгуватись за той продукт, що вони хочуть обрати серед кількох постачальників. Результати досліджень аналітичних агентств свідчать про перевищення темпів зростання обсягів торгівлі за моделлю С2С над моделлю В2С, що свідчить про зростаючу індивідуалізацію споживчого попиту, коли відомі Інтернет-магазини не можуть запропонувати необхідний товар із прийнятним співвідношенням ціна-якість. *Приклади:* дошки оголошень та Internet-аукціони.

Соціальна комерція. Однією із найбільших платформ, що забезпечують здійснення електронної торгівлі, також є соціальні мережі, що виникли в процесі зростання доступності мережі Інтернет. Це дозволило формувати у мережі спільноти людей з однаковими інтересами. Facebook, Twitter, Вконтакте, Однокласники не лише проходять стадію інформатизації, формуючи важливу для бізнесу базу даних, але й успішно монетизуються через інтегрування у них бізнесових маркетингових комунікацій, а соціальна комерція на сучасному ринку набула великого поширення.

Вперше термін «соціальна комерція» було введено у 2005 р. американською компанією Yahoo, що спеціалізується на Інтернет-обслуговуванні.

Соціальна комерція включає:

- ✓ онлайн-ринки та аукціони, де дві людини безпосередньо беруть участь в купівлі і продажі;
- ✓ магазини в соціальних мережах;
- ✓ щоденні пропозиції та закупи групою, де нижча ціна за продукт чи послугу пропонується за умови, що достатня кількість людей згодяться на купівлю;
- ✓ сайти відгуків користувачів, де продаж товару прямо залежить від оцінки та відгуків інших споживачів;
- ✓ краудфандинг та краудсорсинг, де споживачі стають активними учасниками виробничого процесу через голосування, фінансування і колабровий дизайн.

Найбільшим ринком соціальної електронної комерції є ринок Facebook, що займає близько 63% ринку соціальних мереж і налічує 23 млн. користувачів.

У 2014 р. глобальна виручка від соціальної комерції склала більше 25 млрд. дол. США і за прогнозами, збільшиться до 45 млрд. дол. США у декілька наступних років.

Мобільна комерція (М-комерція) є однією із форм електронної комерції, яка має найбільший потенціал. Розмір світового ринку мобільної комерції зростає швидше, ніж загальна електронна комерція або загальний роздрібний продаж в цілому. Мобільна комерція передбачає здійснення комерційних операцій в мережі Інтернет через використання бездротових кишенькових пристроїв, таких як мобільні телефони. Мобільні трансакції електронної комерції включають купівлю та продаж широкого спектру товарів і послуг, онлайн-банкінг, оплату рахунків, доставку інформації тощо.

Фактори, що спричиняють стрімке зростання мобільної комерції:

- різке зростання користуванням мобільними телефонами по усіх групах країн (в багатьох регіонах світу вона перевищила навіть 100 %);
- технологічні досягнення, що дали бездротовим кишеньковим пристроям розширені можливості і значну обчислювальну потужність;
- підвищення попиту на Інтернет-додатки з більшою базою замовників і споживачів;
- можливість створення індивідуального профілю для конкретного споживача з підвищеним рівнем безпеки або захисту інформації.

За даними дослідників, глобальний дохід від мобільної електронної комерції у 2014 р. сягнув 204 млрд. дол. США. Через кілька років прогнозується його зростання до 600 млрд. дол. США і навіть більше.

Соціальна та мобільна комерція стали потужною платформою для розвитку ринку онлайн-ігор (вони є одним із найбільш швидко зростаючих сегментів індустрії азартного бізнесу) і найбільшою платформою електронної комерції. Онлайн-ігри є віртуальним товаром, який може бути класифікований як послуга, що надається (чи продається) компаніями, що керують соціальними мережами чи сайтами спільнот. Продаж таких віртуальних товарів іноді називають мікро-транзакціями, що є пропозицією скористатись комп'ютерною грою чи послугою безкоштовно, тоді як за повну (розширену) версію визначеної послуги потрібно доплатити. У світі налічується більше 40 % Інтернет-користувачів, які грають в ігри-онлайн, з яких на чоловіків припадає трохи більше половини від загальної ігрової аудиторії. Що стосується оплати для гри, як і раніше, на ігровому ландшафті домінують кредитні картки, хоча також все більше популярними стає використання альтернативних платежів, таких як електронні гаманці. Розвиток глобального ринку онлайн-ігор напряду залежить від кількості користувачів, для яких ігри є найкращим інструментом розваг. Такий інтерес споживачів забезпечив стійке і динамічне зростання галузі.

Нещодавно проведено масштабне опитування серед аудиторії споживачів стосовно специфіки їх онлайн-поведінки та виявлення уподобань щодо купівлі товарів через мережу Інтернет.

Аналіз відповідей респондентів дав наступні результати:

- ✓ більша частина респондентів активно почала користуватись персональними комп'ютерами більше, ніж 15 років тому, а з доступом до Інтернет – більше 10-ти років тому;

- ✓ 63,8 % опитаних заходять в мережу через ПК і смартфони та проводять більше трьох годин в день онлайн;

- ✓ основна маса часу приділяється соціальним мережам (27,69 %), пошуковим системам (25,13 %) та Інтернет-магазинам (21,54 %);

- ✓ 48,3 % респондентів почали купувати товари (послуги) в Інтернеті більше, ніж 5 років тому, і більшість з них здійснюють покупки товарів чи послуг через мережу 1 раз на місяць або 1 раз на 3 місяці.

Як бачимо, існує поступове переважання віртуальної комерції не лише у торгівельній практиці, але й проникнення віртуальних форм взаємовідносин споживача та виробника у інші сфери, що, в свою чергу, призвело до формування значного за обсягами сегменту електронної комерції у глобальній економіці.

Проаналізувавши різні форми електронної комерції, можемо стверджувати, що останнім часом справді існує ризик для подальшого існування торгівельних мереж у сучасному їх вигляді у формі фізичних ринків та магазинів, оскільки спостерігається тенденція до зростання попиту на купівлю онлайн.

6. Електронна комерція та проблеми її розвитку в Україні. Індекс мережевої готовності

Стрімкий технологічний розвиток у сфері електроніки та кібернетики став передумовою інтенсивного нарощення процесів інформатизації усіх сфер народного господарства. Формування інформаційного суспільства призвело до виходу інформаційно-комунікаційних технологій на новий рівень, що дозволяє вирішувати складні економічні завдання як для окремих комерційних структур, так і в загальнодержавному масштабі. При цьому значна частина економіки бізнесу стає електронною і переміщується у глобальне середовище мережі Internet.

Одним із засобів здійснення і підтримки процесів інформатизації в економічному середовищі є *електронна комерція*, яка дає змогу максимально ефективно здійснювати комерційні операції, оперативно реагувати на зміни ринку товарів та послуг, розширювати сфери впливу комерційних суб'єктів та посилювати їх конкурентні переваги. Електронна комерція є основною складовою електронного бізнесу, хоча ці поняття часто ототожнюють.

Електронна комерція – це комерційна взаємодія суб'єктів бізнесу з приводу купівлі-продажу товарів та послуг (матеріальних та інформаційних) з використанням інформаційних мереж (Internet, мережа стільникового зв'язку, внутрішні локальні мережі фірм).

Розрізняють такі види електронної комерції:

- ✓ електронний обмін інформацією,
- ✓ електронний рух капіталу,
- ✓ електронну торгівлю,
- ✓ обіг електронних грошей,
- ✓ електронний маркетинг,
- ✓ електронний банкінг,
- ✓ електронні страхові послуги тощо.

Кожна з видів електронної комерції включає в себе наступні операції:

- ✓ встановлення контактів між потенційними контрагентами;
- ✓ обмін інформацією;
- ✓ купівля-продаж товарів та послуг;
- ✓ до- і післяпродажна підтримка (надання інформації про товар або послугу, рекомендації щодо використання товару, консультації замовників);
- ✓ електронні платежі;
- ✓ управління доставкою;
- ✓ бізнес-адміністрування.

Характерні риси електронної комерції:

1. ***Зростання конкурентоспроможності фірми*** за рахунок зменшення витрат на ведення бізнесу, на рекламу та просування товару, на обслуговування клієнтів, на підтримку комунікацій, зменшення витрат часу на взаємодію з клієнтами та діловими партнерами, розширення до- і післяпродажної підтримки;

2. ***Розширення та глобалізація ринків:*** для Internet не існує географічних кордонів, часових обмежень, вихідних днів, неробочого часу, причому вартість

та швидкість доступу до інформації не залежить від віддалі до її джерела (за винятком транспортних витрат по доставці придбаного товару). У зв'язку з цим малі та середні підприємства можуть успішно конкурувати на глобальному ринку, а споживачі мають можливість одержувати максимально зручний та широкий доступ до товарів і послуг.

3. **Персоналізація взаємодії:** за допомогою інформаційних мереж фірми можуть одержувати детальну інформацію від кожного клієнта та автоматично надавати товари та послуги за ринковими цінами.

4. **Зміни в інфраструктурі** за рахунок зменшення частки або повного виключення матеріальної інфраструктури (будівлі, споруди), скорочення кількості персоналу, зменшення кількості посередників.

5. **Створення нових продуктів та послуг**, наприклад, служби електронної доставки і підтримки, надання довідкових послуг, послуг з встановлення контактів між замовниками та постачальниками і т.п.

Ринок електронної комерції через особливості існування у віртуальному світі характеризується високою залежністю від рівня розвитку і якості роботи інфраструктури та економією щодо транзакційних витрат у порівнянні з традиційною економікою. Це стало можливим завдяки тому, що процес руху товару в мережі, на відміну від звичайної комерції, віртуалізується та автоматизується, і при цьому відпадає необхідність у витратах на закупівлю товару та його зберігання, утримування обслуговуючого персоналу тощо.

Електронні торговельні майданчики дозволили продавцям в автоматичному режимі формувати віртуальний асортимент з безлічі найменувань товарів, а ведення переговорів та укладення угод успішно замінило функціонал провайдерів послуг електронної торгівлі.

Особливістю електронної комерції є те, що споживачі у порівнянні з виробниками значно виграють від доступу до мережі Інтернет через можливість самостійного прийняття рішення щодо купівлі без надмірного тиску з боку торгових посередників чи виробників. Іншою особливістю електронної комерції є відділення інформаційних потоків від матеріальних, що багатьма вченими-економістами визначається як одне з найважливіших зрушень у світовій економіці. Результатом такого зсуву стає зміна пріоритетів в управлінні поставками – від оптимізації руху товару до оптимізації інформаційних потоків. Електронна комерція дозволяє виробникам контролювати постачання на всіх етапах руху товару, оптимізувати виробництво і отримувати інформацію про споживчий попит якнайшвидше.

Управління взаємовідносинами зі споживачами в електронній комерції уніфікується і комп'ютеризується. Виробник не взаємодіє з покупцями ні до здійснення угоди, ні під час її вчинення. Його функції у відносинах з покупцями виконують електронні посередники. Управління обслуговування споживачів лише частково знаходиться в руках товаровиробників, які визначають параметри товарів і асортиментну політику, терміни виконання замовлень і тривалість виробничого циклу, а також завдяки Інтернет-технологіям мають можливість здійснювати зворотний зв'язок зі споживачами. Безпосереднє обслуговування споживачів здійснюють логістичні провайдери, що забезпечують безпосередній супровід угод (прийом платежів, доставку

товару тощо), а послуги, що надаються такими посередниками, носять уніфікований характер і є єдиними для всіх споживачів. Тому вибір партнерів у цій галузі для товаровиробників є обмеженим.

В рамках електронної комерції виділення інформації в окремий потік зумовлює зосередження уваги на її асиметрії. Інтернет-магазини характеризуються тимчасовим лагом між вибором товару, купівлею і доставкою, де є розрив відстані, що перешкоджає покупцям безпосередньо оцінити продукцію. Це розділення означає, що покупець не має інформації про продукт до того часу, поки його не буде доставлено, а онлайн-продавці, контролюючи інформацію, здатні її перебільшувати або свідомо завищувати якість.

Невизначеність, пов'язана з онлайн-покупками, призводить до двох проблем інформаційної асиметрії: несприятливого відбору (спотворення інформації, що призводить до спотворення істинних характеристик збуту) та моральної шкоди (якщо продавці не виконують свої обіцянки або беруть участь у діяльності, що приносить вигоду за рахунок покупця).

Негативним фактором є те, що у середовищі електронної комерції представники бізнесу можуть легко маніпулювати інформацією, що стосується опису їх діяльності. Таким чином, у покупців можуть виникнути труднощі в диференціації між високою та низькою якістю продавців.

Протягом останніх 5 років український ринок електронної комерції показував щорічне зростання на рівні 50-60% незалежно від перманентних економічних коливань. При цьому ринок володіє серйозним потенціалом. Наприклад, в Німеччині ємкість ринку електронної комерції становить близько 36 млрд. дол. США В Україні аналогічний показник становить не більше 400-500 млн. дол. США.

Основні фактори, які гальмують розвиток українського ринку електронної комерції:

✓ недостатня безпека даних, що передаються через Internet (комп'ютерні подробиці і шахрайство та порушення таємниці особистого життя за умов можливості встановлення чіткої інформації хто, що, коли і в кого купував);

✓ слабо розвинена національна система електронних платежів;

✓ порівняно невелика кількість вітчизняних користувачів мережі Internet;

✓ якість комунікацій;

✓ нестача знань і кваліфікації користувачів мережі;

✓ відсутність в окремих випадках універсальних стандартів взаємодії та сумісності при роботі в глобальній мережі.

✓ невизначеність ряду юридичних та фінансових питань (зокрема захист прав інтелектуальної власності та прав споживачів, вимоги до форми угод, їх юрисдикцію і відповідальність за неналежне виконання, захист інформації, тарифи на виконання операцій, оподаткування угод та митні тарифи);

✓ недосконалість та часто відсутність належної законодавчо-нормативної бази, яка регулює діяльність бізнес-структур в мережі Internet;

✓ рівень довіри населення до вітчизняних Internet-ресурсів порівняно низький, що є наслідком завищення цін у електронних магазинах, невисокого

рівня життя населення, непрозорих техніко-економічних норм та відсутності механізмів регулювання електронної економічної діяльності;

✓ мало поширені автоматизовані системи управління виробничою, торговельною, фінансовою діяльністю корпоративного рівня;

Для того, щоб визначити рівень віртуалізації взаємовідносин споживача та виробника, використовують Індекс мережевої готовності.

Індекс мережевої готовності (Network Readiness Index) – це комплексний показник, що характеризує рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у країнах світу та його вплив на державну конкурентоспроможність.

За допомогою Індексу мережевої готовності оцінюються рушійні чинники і ступінь впливу мережевої готовності та можливості інформаційно-комунікаційних технологій у країні. При цьому враховується рівноправна роль і відповідальність усіх «гравців» соціуму – індивідуумів, бізнесу, уряду. Оцінка країн за цим показником проводиться Всесвітнім економічним форумом.

Індекс мережевої готовності складається з чотирьох субіндексів, які оцінюють середовище для розвитку ІКТ, готовність суспільства до використання ІКТ, фактичне використання ІКТ державою, бізнесом і населенням, а також наслідки, які ІКТ породжують в економіці та суспільстві. Перші три субіндекси – це драйвери зростання, які є передумовами для четвертого субіндексу – впливу ІКТ на суспільство й економіку. Ці чотири субіндекси розподілені на 10 складових і 53 змінних (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структура Індексу мережевої готовності (Всесвітній економічний форум)

Субіндекс та його структура	Вагова частка субіндексу
1. Внутрішнє середовище	25 %
Політичне і нормативно-правове середовище	50 %
Середовище бізнесу та інновацій	50 %
2. Використання	25 %
Індивідуальне використання	33 %
Використання бізнесом	33 %
Використання державою	33 %
3. Готовність	25 %
Інфраструктура і цифровий контент	33 %
Доступність	33 %
Навички населення	33 %
4. Вплив	25 %
Вплив на економіку	50 %
Вплив на суспільство	50 %

У підсумковому звіті показники зводять у сукупний Індекс мережевої готовності. Автори дослідження орієнтуються на припущення, згідно з яким існує тісний зв'язок між розвитком ІКТ і економічним добробутом. ІКТ відіграють сьогодні провідну роль у розвитку інновацій, підвищенні продуктивності і конкурентоспроможності, диверсифікують економіку і

стимулюють бізнес-активність, чим сприяють підвищенню рівня життя людей. Цей взаємозв'язок було вперше відзначено на Всесвітньому економічному форумі у 2001 році й описано в першому Глобальному звіті з інформаційних технологій. Передбачається, що Індекс повинен використовуватись державами для здійснення аналізу проблемних моментів чинної політики, а також моніторингу прогресу у галузі впровадження нових технологій.

У 2014 році Всесвітній економічний форум опублікував індекс мережевої готовності, за яким Україна опинилася на 73 місці. Всього у звіті представлені дані індексу мережевої готовності в 144 країнах світу. У першу десятку найбільш розвинених країн увійшли: Фінляндія, Сингапур, Швеція, Нідерланди, Норвегія, Швейцарія, Великобританія, Данія, Сполучені Штати і Тайвань. Україна посіла 73 місце в рейтингу, між Тринідадом і Тобаго (72) і Таїландом (74) і отримала 3,87 бала із 6-ти можливих.

Упродовж 5-ти років Україна не змогла показати позитивну динаміку позицій в Індексі мережевої готовності, а позитивна зміна значень показників зумовлена, насамперед, змінами в методології і не ґрунтується на фундаментальних якісних змінах у сфері розвитку ІКТ. Низький рівень розвитку ІКТ зумовлений низьким попитом з боку держави, а складне регуляторне середовище не створює сприятливих умов для використання ІКТ у бізнесі, хоча водночас попит на ІКТ з боку населення зростає: за 6 років кількість користувачів Інтернет значно збільшилася – у 3 рази, а широкосмугового – в 10 разів. Надто доступні тарифи на телекомунікаційні послуги й рівень грамотності населення поки що є конкурентними перевагами країни, проте вони залишаються нереалізованими. Недовикористання внутрішнього потенціалу і низький пріоритет ІКТ призвели до того, що колишні соціалістичні країни випереджають Україну як за рівнем, так і за динамікою розвитку ІКТ, насамперед, завдяки високому зацікавленню уряду. У табл. 2 та 3 відображені показники, які позитивно або негативно впливають на рівень розвитку ІКТ в Україні.

Таблиця 2

Показники сприяння розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні

Показники	Значення	Місце	Зміна
Тарифи на мобільний зв'язок, ПКС дол. США/хв.	0,07	9	↑
Покриття мобільною мережею, % населення	99,9	25	↑
Тарифи на стаціонарний широкосмуговий Інтернет, ПКС дол. США/міс.	16,74	9	↑
Інтернет-користувачі, на 100 чол.	45,0	55	↑
Рівень грамотності дорослого населення, %	99,7	5	↓
Охоплення середньою освітою, %	95,6	45	↓
Охоплення вищою освітою, %	79,5	9	↓
Якість викладання математики і природничих наук	4,6	36	↑
Здатність до інновацій	3,4	42	↓

У нинішній ситуації головним завданням для України є підвищення ролі уряду в розвитку ІКТ як рушійної сили підвищення конкурентоспроможності і забезпечення сталого економічного зростання. Для цього необхідно використати існуючі конкурентні переваги країни та усунути ключові бар'єри.

Даний Індекс є найбільш повним і авторитетним джерелом міжнародної оцінки впливу технологій на конкурентоспроможність і добробут країн. За допомогою Індексу мережевої готовності оцінюють рушійні чинники та ступінь впливу мережевої готовності і можливостей ІКТ у країні.

Таблиця 3

Показники, які стримують розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в Україні

Показники	Значення	Місце	Зміна
Ефективність законодавчих органів	2,1	137	↓
Ефективність правової системи у врегулюванні суперечок	2,3	138	↓
Ефективність правової системи в оскарженні регуляторних актів	2,4	135	↑
Доступність венчурного капіталу	2,1	114	↑
Сукупна податкова ставка, % прибутку	57,1	118	↓
Інтенсивність конкуренції на внутрішньому ринку	4,0	120	↓
Пріоритезація ІКТ на порядку денному	3,8	118	↑
Значення ІКТ у державній політиці	3,0	122	↑

Україна істотно програє країнам ЄС і СНД. Варто зауважити, що країни СНД і Східної Європи значно випереджують Україну як за рівнем, так і за динамікою розвитку ІКТ: помітну позитивну динаміку за 5 років демонструють Казахстан (55 місце, +18 позицій), Росія (56 місце, + 14 позицій) та Азербайджан (61 місце, + 10 позицій). Попри те, що Україна також має низьку вартість доступу до інфраструктури ІКТ, висока зацікавленість урядів Російської Федерації, Казахстану та Азербайджану в розвитку ІКТ як рушійної сили економічного зростання, дають можливість цим країнам досягати кращих результатів і займати вищі місця в рейтингу.

А ось більшість країн – нових членів ЄС – демонструють негативну динаміку, яка, насамперед, викликана високою вартістю доступу до ІКТ: Угорщина (43 місце, - 10 позицій), Словаччина (64 місце, - 23 позиції) і Румунія (67 місце, + 12 позицій) (див. табл. 4). При цьому інфраструктура ІКТ у цих країнах розвивається достатньо добре, тим більше, що цьому сприяє їхня інтеграція до ЄС і, зокрема, необхідність наслідувати Цифрову ініціативу Європейської комісії.

В Україні, на відміну від більшості країн-сусідів, досі немає комплексного проекту електронного уряду, а внутрішня мережа державних органів і портал взаємодії з громадянами поки що розглядаються у перспективі. Новий портал державних послуг перебуває в стані розробки і тестування. «Державна система подання звернень», що у минулому виконувала ці функції,

була занадто бюрократизованою і практично не мала переваг над обертанням документів у паперовій формі.

Таблиця 4

**Рейтинг країн за Індексом мережевої готовності
(порівняння України з іншими країнами світу)**

Країни	Рейтинг	Бал
Угорщина	42	4,3
Польща	49	4,2
Казахстан	55	4,0
Росія	56	4,0
Азербайджан	61	3,9
Україна	75	3,8

Негативну динаміку у використанні ІКТ продемонстрував і бізнес (76 місце, - 5 позицій), що пояснюється домінуванням в економіці України низько-технологічних галузей виробництва, які меншою мірою потребують високого рівня застосування ІКТ.

Порівняно з державою і бізнесом значно вищі оцінки отримує використання ІКТ громадянами. Зростання оцінок за цією складовою дозволило Україні піднятися на 12 позицій за останні декілька років у рейтингу Індeksu мережевої готовності. За даними GFK Ukraine, за останні 5 років кількість системних користувачів мережі Інтернет (населення старше 16 років) зростає майже в 3 рази, а широкосмугового, за даними Point Topic (Великобританія), - у 10 разів. Збільшенню загальної чисельності Інтернет-користувачів сприяло значне зниження Інтернет-тарифів і зростання продажу смартфонів, особливо в невеликих містах і селищах.

На думку експертів, у сегменті Інтернет-бізнесу Україна відстає від Росії на 4 роки, а розвиток цього сегменту гальмується через відсутність відповідної законодавчої бази, зокрема, закону про електронні гроші.

Зниження показників України спостерігаються і за складовою політичного і регуляторного середовища (125 місце у світі). Так, ефективність законодавчих органів знаходиться на 137 місці у світі, ефективність правової системи у врегулюванні суперечок – на 138 місці, ефективність правової системи в оскаржуванні регуляторних актів – на 135 місці.

Традиційно Україна отримує дуже низькі оцінки із захисту прав на інтелектуальну власність, а за показником піратства перебуває на 97 місці в світі. Відсутність впевненості в захисті своїх прав і капіталовкладень, корупція і «зарегульованість» багатьох процесів (зокрема, під час відкриття власного бізнесу), а також нестабільність українського ринку, часто відлякують інвесторів, які могли б розповсюдити в країні кращі практики з розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Всесвітній економічний форум у своєму Індексі відзначає, що в уряді України немає чіткого плану впровадження і використання ІКТ для підвищення конкурентоспроможності країни. Як результат, низьке 122 місце за показником

значення ІКТ у державній політиці, а також порівняно низька оцінка пріоритетності ІКТ на порядку денному уряду (118 місце).

Низькі оцінки бізнесового середовища в Україні зумовлені обмеженістю вільною конкуренції в країні (120 місце), адміністративними труднощами з відкриттям бізнесу і високою сукупною ставкою оподаткування. За оцінками бізнесу, сучасні технології в країні не є достатньо доступними, що частково пояснюється практично неможливістю отримати фінансування венчурних (тобто інноваційних) проектів і низькими обсягами державних закупівель високотехнологічної продукції (112 місце).

Разом з тим, Україна має і певні конкурентні переваги. Так, Україна посідає 9 місце у світі за охопленням населення вищою освітою (майже 80 %). Однак, одночасно під знаком питання залишається якість освіти і, зокрема, якість бізнес-шкіл (116 місце), які повинні готувати управлінців високого рівня і, можливо, майбутніх ініціаторів інноваційних бізнес-процесів.

Найвищі позиції у світовому рейтингу Україна посідає за складовою доступності ІКТ (2 місце). Це забезпечується низькими тарифами на послуги мобільного зв'язку (9 місце) і тарифами на стаціонарний широкопasmовий Інтернет (9 місце).

На думку експертів, сьогодні головним завданням для України є підвищення ролі уряду в розвитку ІКТ як рушійної сили підвищення конкурентоспроможності і забезпечення сталого економічного зростання. Для цього необхідно використати конкурентні переваги країни, що вже існують, та максимально усунути наявні ключові бар'єри, що стоять на перешкоді її розвитку.

7. Електронна торгівля та електронні гроші

За останні десять років у купівельній поведінці споживачів відбулися кардинальні зміни. Розвиток сучасних технологій відкрив доступ до інформації, необхідної для прийняття рішень про купівлю визначеного товару, а також забезпечив можливість обміну інформацією в режимі реального часу між споживачами та виробниками, та швидкого зворотного зв'язку. Внаслідок цього відбулося переструктурування торгівлі: нові тенденції розвитку продемонстрував традиційний вид торгівлі, значну частку якої зайняли глобально та національно торгівельні мережі, що запропонували широку диверсифікацію видів торгівельного обслуговування та диференціацію товарних рядів. Ці процеси відбувалися паралельно із виникненням електронної торгівлі.

Електронна торгівля – це організація і технологія купівлі-продажу товарів, послуг електронним способом з використанням телекомунікаційних мереж та електронних фінансово-економічних інструментів.

Електронна торгівля представлена трьома видами:

1. Традиційна, або «офлайн» (offline purchasing).

2. Онлайн торгівля (online purchasing, e-retailing).

3. Поєднання «оффлайн» та онлайн торгівлі.

«Оффлайн» торгівля являє собою традиційну форму реалізації продукції. Для організації такого бізнесу необхідна реальна торгова площа, штат продавців і менеджерів, склад та інші необхідні складові традиційної торгівлі. Це пов'язано з істотними витратами, і при цьому не можна не випускати з уваги, що прибутковість починання залежить від багатьох факторів, починаючи від розташування магазину і закінчуючи бюджетом на рекламні кампанії.

Онлайн торгівля являє собою торгівлю в мережі Інтернет, що передбачає задоволення віртуального споживчого попиту через Інтернет-магазини, Інтернет-аукціони та соціальні мережі. Така форма торгівлі значно спростила процес купівлі товарів з використанням електронних пристроїв, що забезпечують виконання угоди без попередньої фізичної присутності споживача і виробника при її укладенні. Враховуючи ці обставини, компанії-виробники паралельно почали надавати можливість споживачеві здійснювати замовлення через їхні корпоративні сайти без залучення торгівельних посередників.

Поступове переваження у торговельній практиці віртуальної торгівлі та проникнення віртуальних форм взаємовідносин споживача та виробника у інші сфери призвело до формування значного за обсягами сегменту електронної комерції у глобальній економіці. Існує загроза великих ризиків подальшого існування торгівельних мереж у сучасному їх вигляді.

Поряд із зростанням кількості споживачів, що використовують мережу Інтернет при купівлі товарів, попит на так звані фізичні магазини знижується. При проведенні опитування щодо онлайн поведінки споживачів, визначено, що вони надають перевагу купівлі онлайн з огляду на такі можливості та **переваги**:

- ✓ економія часу (19,41 % респондентів);
- ✓ можливість здійснювати покупки цілодобово, з будь-яким типом доступу в Інтернет (15,61 % респондентів);
- ✓ пропозиція знижок, розпродажів та спеціальних пропозицій, що з'являються частіше, ніж у звичайних магазинах (15,19 % респондентів);
- ✓ ширший вибір товарів (послуг), ніж у звичайних магазинах (14,35 % респондентів);
- ✓ можливість доставки у будь-яке місто (9,7 % респондентів);
- ✓ можливість порівняння цін;
- ✓ відсутність черг;
- ✓ нижчі ціни;
- ✓ вибір методу доставки;
- ✓ можливість прочитати відгуки про товар;
- ✓ цілодобовий доступ до онлайн-платформи продажу.

Зростаюча популярність онлайн-купівлі пояснюється тим, що покупців приваблює факт їх персоніфікованого визнання ритейлерами при здійсненні повторної покупки. Така зацікавленість забезпечує для споживачів отримання бонусних балів та участь у програмах лояльності, а виробнику, відповідно, збільшення доходу.

Впродовж двадцяти останніх років (1993-2014 рр.) відбулося різке зростання кількості користувачів Інтернет у світі, що на сьогодні становить 41,67 % населення світу. Зокрема, за матеріалами звіту розвитку телекомунікаційних технологій, виконаного на замовлення Світового економічного форуму, та за статистичними даними Світового банку, показано частку населення, що використовує Інтернет в розрізі країн світу.

На 2014 рік в країнах Європи частка активних користувачів Інтернет досягла 75 %, з найбільшим проникненням в Ісландії (96,5 %), Данії (94,6 %); у Азії і Тихоокеанському регіоні – 32 %, з найбільшим проникненням в Японії (86,2 %), Південній Кореї – 84,7 % та Австралії – 83 %; у країнах Американського континенту частка активних користувачів Інтернет досягла 65 %, з найбільшим проникненням у Канаді (85 %), Чилі (66,5 %); у країнах Африки загалом частка активних користувачів Інтернет досягла 19 % з найбільшим проникненням у Марокко (55 %). В Україні ж лише 41,8 % населення є активними Інтернет-користувачами.

Поряд із збільшенням кількості Інтернет-користувачів відбувається зростання онлайн закупівель. Зокрема, у 2014 році 41,3 % світових онлайн-користувачів придбали товари в мережі Інтернет, і в майбутній перспективі очікується їх зростання.

Проте споживачі використовують Інтернет не лише для здійснення онлайн купівлі, але й як джерело пошуку інформації, дослідження альтернатив, та порівняння цін для здійснення купівлі в режимі оффлайн. Американська компанія «United Parcel Service», що спеціалізується на експрес-доставці та логістиці, провела дослідження щодо поведінки покупців при виборі форми та способу купівлі в онлайн чи оффлайн режимі. Дослідження показали, що 61 % американських споживачів надають перевагу лише пошуку інформації про продукт в Інтернеті, а лише 44 % – в режимі онлайн з використанням мережі Інтернет. Інше дослідження виявило, що від 15 % до 51 % споживачів купують продукцію онлайн, тоді як більша їх половина після пошуку інформації в Інтернеті купують обраний продукт в режимі оффлайн.

Проте останнім часом межі між онлайн та оффлайн торгівлею стають дещо розмитими, оскільки виробники, котрі раніше торгували лише оффлайн, тепер пропонують послуги в онлайн режимі, і навпаки. Більше того, в умовах сучасного ринку, поєднання методів онлайн та оффлайн торгівлі є інструментом конкурентної переваги серед підприємств роздрібної торгівлі, одним із яких є прямий продаж світових мережевих компаній, яких сьогодні налічується понад 1000.

Популярність таких мережевих компаній залежить не лише від їх становища на ринку та належності до асоціації прямих продаж, а й від їх онлайн рейтингу. Топовість таких компаній залежить від наступних критеріїв:

- ✓ на момент визначення рейтингу компанія повинна бути у бізнесі не менше десяти років;

- ✓ бути у рейтингу Google, де 10 балів є найвищим значенням;

- ✓ бути учасником Alexa Rank (AR) (тут чим менше значення, тим краще).

Так, якщо показник Alexa рейтингу менше 100000, то це свідчить про велику

відвідуваність, проте, якщо показник більше 1.000.000, то рішення щодо монетизації сайту стає недоцільним);

✓ компанія має з'явитись у трендах Google (Google Trends) у всіх регіонах за останні 12 місяців.

На основі аналізу вказаних критеріїв на 2014 рік було визначено топ-25 компаній мережевого маркетингу, де 1 місце у рейтингу посіла компанія Amway із річним доходом близько 12 млрд. дол. США, що здійснює свою діяльність більш, ніж на 80 ринках і є лідером за доходами від продаж.

Така популярність мережевих компаній спричинена:

- ✓ дуже низькими бар'єрами при здійсненні підприємницької діяльності;
- ✓ забезпеченням навчання;
- ✓ широкою підтримкою при веденні бізнесу;
- ✓ персональним контактом споживача із дистриб'ютором, як в онлайн режимі, так і безпосередньо при зустрічі.

Загалом, сучасні тенденції електронної торгівлі можна охарактеризувати так:

- ✓ електронна торгівля дуже поширена як у приватній сфері, так і в економіці, її значення суттєво зростає;
- ✓ ринкова концентрація та стандарти відіграють визначне місце у виготовленні апаратних засобів для Інтернет-торгівлі і програмного забезпечення;
- ✓ у придбанні фізичних благ через мережу Інтернет домінує традиційна форма купівлі у фірми чи підприємства, що пропонують фіксовані ціни;
- ✓ у електронній торгівлі значно частіше спостерігається використання аукціонних механізмів, аніж у торгівлі традиційній;
- ✓ рідко спостерігається персоналізація даних;
- ✓ пропозиція суто інформаційних благ здійснюється через застосування різних комерційних моделей, фінансування яких відбувається здебільшого через рекламу;
- ✓ на ринку діє велика кількість посередників;
- ✓ репутація фірми відіграє велику роль, відтак відомі фірми з хорошою репутацією можуть встановлювати вищі ціни на товари, ніж інші фірми;
- ✓ спостерігається велика кількість стратегій диференціації продукції;
- ✓ достатньо значною є дисперсія цін в мережі Інтернет. Як правило, ціни в онлайн торгівлі в середньому є нижчими, ніж у торгівлі традиційній.

Електронні гроші. На сьогоднішній час досягнення науково-технічного прогресу зайшли так далеко, що дозволяють нам купувати товари, замовляти різноманітні послуги, сидячи прямо на дивані, не покидаючи своєї домівки чи робочого місця. Електронні гроші, які стають все більш популярним засобом платежу як за кордоном, так і в Україні, дозволяють набувати бажаний товар незалежно від місцезнаходження покупця та продавця.

Електронні гроші є найбільш простим та швидким способом розрахунку, доступним практично у будь-якій країні світу.

Електронні (віртуальні) гроші – це платіжний засіб який в електронному вигляді, розміщений на електронному пристрої, міститься у спеціальних базах даних та знаходиться у розпорядженні користувача.

Електронним пристроєм, на якому знаходяться гроші, може бути мікропроцесорна картка, комп'ютер користувача, сервер системи розрахунків, де централізовано зберігаються кошти. Електронні гроші можуть зберігатися також в електронних гаманцях користувачів відповідної платіжної системи. Управляти грошима у своєму гаманці користувач може за допомогою Інтернету або мобільного телефону.

Використання електронних грошей зараз є дуже популярним, однак тут існують як свої переваги, так і недоліки. Розглянемо їх детальніше.

Переваги електронних грошей;

✓ зручність та швидкість оплати (можна здійснити у будь-якому місці і у будь-який зручний час);

✓ низька вартість транзакцій;

✓ анонімність використання електронних грошей;

Одночасно **недоліками електронних грошей є:**

✓ високий рівень недовіри до електронних платіжних систем;

✓ складність відновлення грошової вартості у випадку знищення носія електронних грошей;

✓ попри портативність та зручність у використанні електронних грошей при купівлі товарів чи оплаті послуг необхідне вміння виконання таких операцій.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Науково-технічний прогрес. Науково-технічна революція. Перша НТР. Друга НТР. Третя НТР. Четверта НТР. Інформатизація виробництва. Медіатизація. Інтелектуалізація. Технократичний підхід до інформатизації суспільства. Гуманітарний підхід до інформатизації суспільства. Теорія «інформаційної асиметрії». Асиметрична інформація. Автоматизація виробництва. Часткова автоматизація виробництва. Повна автоматизація виробництва. Комплексна автоматизація виробництва. Комп'ютеризація виробництва. Інформатизація виробництва. Електронізація виробництва.

Інформаційна теорія вартості. Складські системи. Система стратегічного планування. Ціна інформації. Вартість інформації. Гранична вартість інформації. Інформаційно-мережева економіка. Мережа Інтернет. Інтернет-реклама. Електронний бізнес. Кібер-простір. Електронна комерція. Електронна реклама. Електронний маркетинг. Електронний рекрутинг. Онлайн послуги. Електронний консалтинг. Електронна освіта. Електронні фінансові послуги. Електронна логістика. Бізнес-процеси. B2C. B2B. B2G. G2B. C2C. Соціальна комерція. Мобільна комерція. Онлайн-інги. Онлайн-поведінка. Інтернет-магазин. Електронний обмін інформацією. Електронний рух капіталу. Електронна торгівля. Обіг електронних грошей. Електронний банкінг. Індекс мережевої готовності. Електронні гроші. Онлайн торгівля. Оффлайн торгівля.

Контрольні запитання і завдання

1. В чому полягає сутність науково-технічного прогресу та науково-технічної революції? В чому полягає різниця між ними?
2. Охарактеризуйте історичні етапи науково-технічної революції.
3. Які соціально-економічні наслідки має науково-технічна революція?
4. Що таке інформатизація? Які її основні напрямки та складові?
5. В чому полягає сутність теорії інформаційної асиметрії? Поясніть проблеми асиметричності інформації.
6. Охарактеризуйте суть та мету автоматизації виробництва. Які процеси та галузі підлягають автоматизації?
7. Що таке комп'ютеризація виробництва? Які її наслідки?
8. Поясніть сутність електронізації виробництва та її наслідки.
9. Розкрийте зміст інформаційної теорії вартості.
10. В чому полягає складність у визначенні вартості інформації?
11. Які існують підходи до визначення вартості інформації?
12. Що є ціною, вартістю та граничною вартістю інформації?
13. Якою є роль мережі Інтернет у формуванні інформаційно-мережевої економіки?
14. Розкрийте сутність електронного бізнесу та вкажіть, у яких сферах він використовується.
15. Обґрунтуйте переваги та недоліки електронного бізнесу.
16. Які Ви знаєте форми взаємодії бізнес-процесів? Охарактеризуйте їх.
17. Здійсніть аналіз функціонування електронного бізнесу в Україні та вкажіть проблеми його розвитку.
18. Що таке індекс мережевої готовності і як він розраховується?
19. Розкрийте зміст електронної торгівлі та її різновидів.
20. Що таке електронні гроші, які переваги та недоліки виникають в результаті їх використання?
21. Які, на Вашу думку, проблеми та перспективи використання електронних (віртуальних) грошей у національній економіці?

Тестові завдання

Тест 1. Науково-технологічна революція – це ...:

- а) це поступальний рух науки і техніки;
- б) це одна із стадій чи форм науково-технічного прогресу, коли останній набуває прискореного, стрибкоподібного характеру;
- в) організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов задоволення інформаційними потребами та її реалізації прав громадян, органів структурі державної влади, організацій, громадських об'єднань є з урахуванням формування та використання інформаційних ресурсів;
- г) революція у науці та інформації.

Тест 2. ... – це організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов задоволення інформаційними потребами та її реалізації прав громадян, органів структурі державної влади, організацій, громадських об'єднань є з урахуванням формування та використання інформаційних ресурсів:

- а) автоматизація виробництва;
- б) інформатизація виробництва;
- в) комп'ютеризація виробництва;
- г) електронізація виробництва.

Тест 3. В чому полягає сутність теорії «інформаційної асиметрії»?

- а) асиметрична інформація розглядається як ринкова взаємодія, де агенти на одній стороні ринку мають набагато більше інформації на відміну від тих, хто знаходиться на іншій стороні;
- б) при певних умовах добре інформовані агенти можуть поліпшити свої позиції на ринку, сигналізуючи свою приватну інформацію погано інформованим агентам;
- в) недосвідчений агент може іноді захопити інформацію у більш інформованого агента за допомогою «скрінінгу»;
- г) одна сторона володіє більшим масивом інформації, ніж інша;
- д) усі відповіді вірні;

Тест 4. До позитивних наслідків НТР можна віднести:

- а) зміна змісту і характеру праці (збільшується частка творчих, пошукових функцій, що веде до нівелювання суттєвих відмінностей між людьми розумової і фізичної праці);
- б) динаміка ВВП стає погано прогнозованою в силу неможливості спрогнозувати інтенсивність потоку інновацій та швидкість перетворення винаходів та відкриттів у ринковий продукт;
- в) зростання частки висококваліфікованих спеціалістів, що здійснюють обслуговування нової техніки і технологій (це вивільняє трудові ресурси);
- г) підвищення вимог до культурно-технологічної та інтелектуальної підготовки кадрів.

Тест 5. Які наслідки комп'ютеризації не можна віднести до позитивних?

- а) поліпшення якості життя людей за рахунок збільшення продуктивності і полегшення умов їх праці;
- б) використання комп'ютерних мереж дозволяє виробникам знизити трансакційні, поштові, часові витрати;
- в) великі можливості комп'ютерних технологій «змусили» сучасне суспільство перекласти свої розумові здібності на машину, що призвело до відставання в логічному мисленні людини від комп'ютерної техніки;
- г) використання комп'ютерних мереж дозволяє виробникам знизити трансакційні, поштові, часові витрати;

д) спрощення процесу обміну інформацією (комунікації) між людьми, що знаходяться деколи в різних частинах земної кулі.

Тест 6. Згідно інформаційної теорії вартості ціною інформації є:

- а) вартість її придбання ззовні;
- б) витрати, понесені на її обробку;
- в) вигодою, яку інформація приносить у результаті її використання;
- г) витрати на її виробництво.

Тест 7. Що є середовищем, у якому відбуваються сучасні бізнес-процеси та яке призначене для обміну інформацією всередині компанії?

- а) Internet;
- б) Intranet;
- в) Extranet;
- г) електронна логістика.

Тест 8. Здійснення електронного бізнесу дозволяє знижувати вартість товарів та послуг завдяки:

- а) зниженню операційних витрат;
- б) розміщенню, реєстрації та виконання замовлень у онлайн-режимі;
- в) зниженню витрат на збут товарів та послуг;
- г) позитивному ефекту економії від масштабу виробництва.

Тест 9. Формою взаємодії компаній зі споживачами, яка дає виробникам можливості для просування своїх товарів та послуг безпосередньо до споживачів, а споживачам дає більше можливостей для вибору, є:

- а) модель «B2C»;
- б) модель «B2B»;
- в) модель «C2C»;
- г) модель «G2B».

Тест 10. Як називається торгівля, яка здійснюється в мережі Інтернет, що передбачає задоволення віртуального споживчого попиту через Інтернет-магазини, Інтернет-аукціони та соціальні мережі?

- а) «оффлайн» торгівля;
- б) онлайн торгівля;
- в) змішана (поєднання онлайн та оффлайн торгівлі);
- г) торгівля товарами у супермаркетах Вашого міста.

Тема 3. Процеси глобалізації в інформаційній економіці

- 1. Глобальна економіка: суть, особливості прояву та ознаки. ТНК та їх роль у глобальній економіці.*
- 2. Позитивні та негативні наслідки глобалізації економіки.*
- 3. Регіоналізація глобальної економіки та новітній міжнародний поділ праці.*
- 4. Конкурентоспроможність в глобальній економіці. Індекс глобальної конкурентоспроможності.*
- 5. Економічні аспекти глобальних проблем за умов нової економіки.*

1. Глобальна економіка: суть, особливості прояву та ознаки. ТНК та їх роль у глобальній економіці

На початку 70-х років ХХ ст. світова економіка під впливом техніко-економічних, політико-силових та соціально-психологічних чинників стала набувати рис єдиного самозабезпеченого організму, який дістав назву «глобалізація». Поняття «глобалізація» увійшло в науковий оборот як відображення фундаментальних перетворень сучасної світової економіки, обумовлених посиленням дії загально-цивілізаційних законів і закономірностей, що охоплюють всі сфери громадського життя і формуючу постіндустріальну світову цивілізацію.

Глобалізація – це всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Глобалізація – це безпрецедентне розширення і посилення взаємовпливу різних сфер суспільного життя в масштабах всієї планети. Вона охоплює практично усі сфери. Новим для сучасних процесів глобалізації є розповсюдження соціальних взаємозв'язків на різні сфери діяльності, а також інтенсифікація тенденцій до встановлення цих зв'язків через багаточисленні мережі сучасних комунікацій і нових інформаційних технологій. Відбулася радикальна зміна засобів ділового спілкування. Цьому сприяє комп'ютеризація, системи електронних рахунків і карт, супутниковий, оптико-волоконний зв'язок, що дозволяють споживачеві здійснити вибір, брати участь в кастомізації, фактично здійснювати і індивідуальні замовлення виробникові. Отже, важливою особливістю взаємовідносин споживача та виробника у глобальній економіці є взаємозалежність та безперервна взаємодія за допомогою інформаційних технологій.

Характерною особливістю глобалізації є те, що фінанси, телекомунікації, засоби масової інформації перетворюються на провідні сектори економіки. Саме вони утворюють глобальні сектори економіки. Глобальна економіка -

нова історична реальність, у якій процеси нагромадження капіталу відбуваються в усьому світі.

Окрім цього, глобалізація сприяє зміні ролі національних і міжнародних економічних відносин. До ХХ століття національні економіки визначали характер, форми міжнародних відносин, нав'язуючи іншим країнам та світовій спільноті способи господарського спілкування. Сьогодні міжнародні економічні відносини стають провідними, тоді як внутрішні відносини у країні пристосовуються до реалій глобальної економіки.

Таким чином, **глобальна економіка** – це економіка, у якій національні економіки залежать від діяльності фінансових ринків, міжнародної торгівлі, транснаціонального виробництва, науки і технології та відповідних видів праці. У цілому, глобальну економіку можна визначити як економіку, чії основні компоненти мають інституціональну, організаційну й технологічну здатність діяти цілісно.

Метою глобалізації економіки є зростання обсягів виробництва, посилення стимулюючої конкуренції, зниження цін, підвищення продуктивності праці, що за рахунок глобальних комунікацій інтелектуалізує виробництво та споживання і сприяє прискоренню розвитку країн. В структурі глобальної економіки повинні бути перерозподільні механізми, за допомогою яких держави могли б регулювати екон. розвиток і розподіляти вироблені матеріальні цінності у суспільних інтересах.

Провідну роль у глобальній економіці відіграють: транснаціональний капітал, банки, світові та регіональні угруповання країн, міжнародні організації, мегаполіси,

офшори та окремі бізнесмени-транснаціоналісти. Кожний із цих елементів бере участь у глобальних економічних процесах.

Особливості глобальної економіки:

1) Мобільність фінансового капіталу. Інвестори можуть переміщувати гроші через кордони без значних обмежень з боку національних урядів. Завдяки цьому в середині 70-х років і у зв'язку з появою ринку євровалют і введенням «змінного курсу долара» світова економіка стала поступово перетворюватись в транснаціональну. Вона створюється в основному потоками грошової маси, а не торгівлею товарами й послугами.

2) Глобальна мережа комунікацій. Вона була створена завдяки технологічним нововведенням, що дало можливість для мільярдів людей одночасно спостерігати події, що відбуваються в іншому місці планети. 90-ті роки означали початок ери глобальної інформатизації світової економіки. Саме завдяки інформаційним технологіям, що революціонізують способи нагромадження, передачі інформації, виникає нове просторове розміщення виробництва – наближення виробництва до ринків збуту; децентралізація прийняття рішень. Великі міські агломерації стають усе більшою мірою центрами послуг, ділової інформації. Завдяки комп'ютерним мережам люди усе більше воліють працювати в себе в домівках. Супермагістралі створюють новий інформаційний простір на глобальному рівні – «простір потоків». Це реальність ХХІ століття.

3) *Зростаючий міжнародний поділ праці.* Для розвинених країн сировинна економіка стала маргінальною: економіка стає усе менш матеріалоемною, а інформація як результат і як ресурс взагалі не вимагає ні сировини, ні енергії. Успішний розвиток «нових індустріальних країн» багато в чому визначається вибором «свого» місця та міжнародним поділом праці і пристосуванням до тих структурних змін, які відбуваються в світі.

Ознаки глобальної економіки:

- ✓ головними суб'єктами конкуренції стають ТНК і ТНБ та їхні філії у багатьох країнах світу;
- ✓ регіональні угруповання країн посідають чільне місце у глобальному конкурентному середовищі;
- ✓ освоєння зарубіжного ринку стає основною метою процесу господарювання;
- ✓ поступова конвергенція національних економічних систем;
- ✓ посилення ролі держави як регулятора соціально-економічних процесів, що відбуваються всередині національної економіки, та організатора представництва місцевих товаровиробників на світових ринках;
- ✓ нерівномірність розміщення ТНК, а, отже, і матеріально-фінансових, організаційних, інформаційних ресурсів у розвинених та інших країнах;
- ✓ соціалізація економіки, яка передбачає у найрозвиненіших країнах світу виведення зі сфери впливу законів ринку багатьох напрямів соціальної сфери (освіта, медицина тощо), запровадження прогресивної шкали оподаткування особистих доходів;
- ✓ зростання різниці щодо рівнів економіки та добробуту населення між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.

Одним з основних джерел глобалізації є транснаціоналізація, у рамках якої значна частка виробництва, споживання, експорту, імпорту й доходу країни залежить від міжнародних центрів за межами даної держави. Провідна сила тут - *транснаціональні компанії (ТНК)*. Приставка „транс-“, у їхній назві означає, що ТНК виробляють і продають товари й послуги за національні границі; вони поширюють ідеї, смаки, стандарти й технології по усьому світі; вони планують свої операції в глобальних масштабах, але при цьому зберігають свій національний характер.

Транснаціональні корпорації – це гігантські монополії, які діють у світовому масштабі, контролюють значну частку світового виробництва товарів, послуг, процесу ціноутворення і привласнюють монопольно-високі прибутки. ТНК контролюють виробничі активи більш, ніж в одній країні.

Загалом ТНК контролюють майже 1/3 світового ВВП, 1/2 промислового виробництва, 2/3 світової торгівлі і володіють 4/5 усіх ліцензій та патентів. Найбільші ТНК зосереджені в США, Японії, Великій Британії, Німеччині та Франції. За масштабами діяльності окремі ТНК можна порівняти з національними господарствами окремих країн за показником їхнього річного доходу: наприклад, «Дженерал Моторс» (США), «Форд Мотор» (США), «Уол-Март Сторз» (США), «Міцубіші» (Японія), «Дженерал електрик» (США) та ін.

Дедалі зростає економічна і політична роль мегаполісів, які є місцем розміщення транснаціонального капіталу. Наприклад, місто Токіо виробляє

вдвічі більше товарів та послуг, ніж ціла Бразилія; Чикаго – таку саму кількість товарів, як уся Мексика. На початку ХХ ст. транснаціональний капітал зосередився у 13 великих світових центрах.

Характерні риси транснаціональних корпорацій:

- ✓ компанія має багато філій за кордоном;
- ✓ вона діє у великій кількості країн світу;
- ✓ частка прибутку або інших доходів, отриманих за кордоном, висока щодо всіх доходів;
- ✓ її працівники, акціонери й менеджери походять з багатьох різних країн;
- ✓ її закордонні операції – це не тільки продаж, але й виробництво, дослідження, розробки.

Виділяють два види міжнародних корпорацій.

1. **Транснаціональні корпорації (ТНК)** – це корпорації, які є національними по капіталу (тобто головна компанія належить одній країні) і міжнародними по сфері своєї діяльності (інвестиції здійснюються в багато країн світу).

2. **Мультинаціональні корпорації (МНК)** – це корпорації, які є міжнародними і по капіталу, і по сфері своєї діяльності (головна компанія належить капіталу декількох країн, інвестиції також здійснюються по усьому світі).

Переважає більшість сучасних міжнародних корпорацій мають форму ТНК, хоча в сучасних умовах ці розходження поступово стираються.

Невід'ємним елементом глобалізації капіталу є офшорні зони. Офшорні зони — це невеликі держави або території, що залучають чужоземні капітали через надання податкових чи інших пільг у здійсненні фінансово-кредитних операцій із чужоземними резидентами і чужоземній валюті. Нині у світі існує понад 100 офшорних зон, серед яких найбільшою є Панама, де зареєстровано понад 330 тис. офшорних компаній.

2. Позитивні та негативні наслідки глобалізації економіки

Глобалізація – це об'єктивний процес, який має як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивне значення глобалізації важко переоцінити: незмірно множаться можливості людства, більш повно враховуються всі сторони його життєдіяльності, створюються умови для гармонізації. Глобалізація світової економіки створює серйозну основу вирішення загальних проблем людства.

До **позитивних наслідків глобалізації** можна віднести:

✓ Поглиблення спеціалізації й міжнародного поділу праці. Більш ефективно розподіляються ресурси, що сприяє підвищенню середнього рівня життя й розширенню життєвих перспектив населення.

✓ Економія на масштабах виробництва, що потенційно може привести до скорочення витрат і зниженню цін, а, отже, до стійкого економічного росту.

✓ Виграш від вільної торгівлі на взаємовигідній основі, що задовольняє всі сторони.

✓ Посилення конкуренції, що стимулює подальший розвиток нових технологій і поширення їх серед країн.

✓ Підвищення продуктивності праці в результаті раціоналізації виробництва на глобальному рівні й поширення передових технологій.

✓ Можливість мобілізації значного обсягу фінансових ресурсів, оскільки інвестори можуть використовувати більш широкий фінансовий інструментарій на більшій кількості ринків.

✓ Створює серйозну основу для рішення загальних проблем людства, у першу чергу, екологічних, що обумовлено об'єднанням зусиль світового співтовариства, консолідацією ресурсів, координацією дій у різних сферах.

Як сподіваються багато фахівців, кінцевим результатом глобалізації повинно стати загальне підвищення добробуту у світі.

Однак глобалізація економіки – це не лише вигоди від зростання участі країн в світових економічних процесах, але й висока ймовірність втрат, зростання ризиків. Глобалізація передбачає, що країни стають не просто взаємозалежними, але й більш вразливими щодо негативного впливу світогосподарських зв'язків.

До суперечливих і **негативних сторін** слід віднести:

1. ***Переваги глобалізації розподіляються нерівномірно.*** У короткостроковій перспективі, як відомо, зміни в обробній промисловості, сфері послуг призводять до того, що галузі, які отримують переваги від зовнішньої торгівлі, і галузі, пов'язані з експортом, відчувають більший приплив капіталу і кваліфікованої робочої сили. У той же час ряд галузей значно програє від глобалізаційних процесів, втрачаючи свої конкурентні переваги через зростання відкритості ринку. Такі галузі змушені докладати додаткових зусиль, щоб пристосуватися до господарських умов, які змінилися не на їх користь. Це означає можливість відтоку капіталу і робочої сили з цих галузей, що послугує головною причиною для вживання адаптаційних заходів, пов'язаних з дуже великими витратами. В остаточному підсумку відбудеться перерозподіл робочої сили, але спочатку соціальні витрати будуть дуже великі.

2. ***Диференціація світу на країни, що виграли від глобалізації і які програли в результаті неї.*** Так або інакше, існують труднощі пристосування до викликів глобалізації для країн, що розвиваються, і для країн з перехідною економікою через відсутність у них таких засобів, які мають в своєму розпорядженні промислово розвинені країни (недосконалість національних правових, економічних, адміністративних систем і механізмів і т.д.). Це часто змушує країни з перехідною економікою приймати правила гри, які встановлюються більш сильними учасниками світового господарства. Зростаючий розрив в рівні добробуту багатих і бідних країн веде до витіснення останніх на узбіччя світового господарства, збільшення в них безробіття, зuboжіння населення. Глобалізація в тому вигляді, в якому вона розгорталася в минулі роки, не лише не вирішила, але навіть загострила проблеми, що

заважають справжній інтеграції цих країн в систему світогосподарських зв'язків.

3. *Процеси глобалізації зменшують економічний суверенітет як атрибут влади національних держав і потенціал економічного регулювання відповідних національних урядів, що опиняються в зростаючій залежності від ТНК.* Нинішні ТНК функціонують як автономні суб'єкти, які самі визначають стратегію і тактику своєї світогосподарської поведінки. В умовах глобалізації економіки держава не може настільки ж ефективно, як раніше, використовувати такий традиційний інструментарій макроекономічного регулювання, як: імпортні бар'єри і експортні субсидії, курс національної валюти і ставку рефінансування Центрального банку. ТНК і ТНБ при необхідності протиставляють подібним заходам свій потужний економічний потенціал і розгалужений механізм лобіювання своїх інтересів в різних країнах, що часто зводить нанівець очікуваний державою ефект від заходів, що робляться, а іноді обертаються навіть на шкоду даній країні.

4. *Швидке перенесення економічних збоїв і фінансових криз з одних регіонів світу в інші, а при поєднанні ряду вагових негативних чинників - додання їм глобального характеру.* Особливо це стосується міграції короткострокових спекулятивних капіталів на фінансових ринках. При цьому негативну роль відіграє електронізація обміну коштовними паперами через мережу Інтернет, який накладає певні "кліше" на поведінку світових фінансових брокерів і уніфікує їх поведінку в різних фінансових центрах. У результаті в передкризових умовах їх дії часто складаються в одному і тому ж негативному напрямі, додаючи "синергетичного" ефекту.

5. *Розвинуті країни, які вступають в постіндустріальну еру, використали переваги глобалізації, скинувши в країни, що відстають, масове і екологічно шкідливе виробництво.* По мірі того, як масове виробництво в індустріальному світі зменшується, його все більш віддають у так звані країни, що розвиваються. У даному контексті багато вчених відзначають глибоке протиріччя між об'єктивністю процесів глобалізації і самокорисливою політикою глобалізації розвинених країн, перш за все, США.

6. *Формування глобальної економіки і глобального ринку зумовлює ліквідацію національної економіки, державного суверенітету, позбавляє народи права розпоряджатися власними ресурсами* (корисними копалинами, землею, водними ресурсами тощо).

7. *Глобалізація стала живильним середовищем для різкого прискорення поширення трансграничної злочинності.* Так, глобалізація товарних ринків особливо інтенсивно протікає на нелегальних ринках зброї і особливо такого соціально шкідливого продукту, як наркотики. Обороти наркоіндустрії вже відповідає приблизно 8% світової торгівлі.

8. *Загроза деіндустріалізація економіки, тобто істотне падіння значення обробної промисловості в економіці країни,* оскільки глобальна відкритість асоціюється зі зниженням зайнятості в обробних галузях. Насправді, однак, цей процес не є наслідком глобалізації, хоча і протікає паралельно з ним.

Отже, глобалізація економіки за умов становлення інформаційної економіки – явище складне, суперечливе, яке не виключає власного економічного обличчя кожної локальної цивілізації, кожної країни. Ця тенденція суперечлива, вона не усуває прірву між багатими та бідними, авангардними та відсталими цивілізаціями та народами, але створює деякі передумови для зменшення розриву в перспективі, при зміні нині переважаючої моделі глобалізації в інтересах ТНК та західних цивілізацій.

3. Регіоналізація глобальної економіки та новітній міжнародний поділ праці

За сучасних умов глобалізації економіки жодна з держав світу не може існувати відокремлено від інших країн та бути ізольованою від зовнішніх процесів. Країни та їх національні господарства взаємодіють між собою у виробничій, економічній, політичній, військовій, культурній, гуманітарній, екологічній сферах. Для реалізації цих відносин між країнами встановлюються дипломатичні стосунки, укладаються угоди, договори, що регулюють різні напрямки співробітництва. Країни прагнуть брати участь у міжнародних організаціях (ООН, МВФ, СОТ та ін.), створюють *міждержавні регіональні об'єднання* — економічні (наприклад, ЄС), військово-політичні (НАТО) тощо.

Регіоналізація глобальної економіки – це утворення економічних інтеграційних угруповань в межах окремих регіонів з метою підвищення ефективності економіки країн шляхом уніфікації законодавства, ліквідації адміністративних обмежень на переміщення товарів, капіталів та робочої сили, а також повного використання факторів виробництва.

Для формування глобального конкурентного середовища на макрорівні характерним є інтенсивне створення регіональних економічних блоків – *транснаціональних альянсів*:

- 1) Європейське конкурентне середовище;
- 2) Північно-американське конкурентне середовище;
- 3) Латино-американське конкурентне середовище;
- 4) Азіатсько-тихоокеанське конкурентне середовище;
- 5) Африканське конкурентне середовище.

Найпотужнішим із них є Європейський Союз, який виходить на якісно новий етап економічної інтеграції, пов'язаний із функціонуванням Монетарного союзу.

Оскільки держави сучасного світу розрізняються по масштабах і рівню соціально-економічного розвитку, можна припустити, що результати впливу глобалізації на окремі країни й групи країн не однакові. Більше того, у великих країнах тенденція глобалізації викликає неоднакові наслідки в різних регіонах. Разом із процесом глобалізації економіки на планетарному рівні спостерігається інтернаціоналізація суспільних зв'язків на регіональному рівні,

що одержала назву "регіоналізації". Регіоналізація виражається в зближенні групи близько розташованих країн з можливим їхнім об'єднанням в окрему групу.

З одного боку, глобалізація та регіоналізація – це дві суперечливі, різні тенденції за напрямками та характером дії та практичними наслідками, а, з іншого боку, – консолідація глобального ринку посилюється діяльністю потужних регіональних коаліцій країн, які, маючи перш за все спільні економічні інтереси, об'єднують свої зусилля з метою забезпечення сприятливих умов для реалізації міжнародного співробітництва в регіональному масштабі, що дозволяє їм досягати мультиплікативного ефекту від співробітництва з іншими членами об'єднання та ефективно реалізовувати широкий спектр стратегічних інтересів.

Регіоналізація виступає своєрідним проявом і формою реалізації глобальної економіки. З одного боку, зняття перешкод під час руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили в межах інтеграційних об'єднань виступає каталізатором зростання міжнародного співробітництва у глобальному масштабі, а з іншого – позитивний ефект від впровадження подібної лібералізації обмежується спільними кордонами та супроводжується введенням обмежувальних заходів у відносинах з країнами, які не є членами даного регіонального інтеграційного угруповання.

Можна виділити дві взаємозалежні форми регіоналізації:

- 1) ***внутрішньодержавну*** (процес формування внутрішньодержавних регіонів, коли відбувається об'єднання суб'єктів усередині державної території);
- 2) ***міжнародну*** (територіальна система управління; транскордонне співробітництво; воєнні, екологічні аспекти безпеки; залучення міжнародних ресурсів для регіональних програм; економічне й гуманітарне співробітництво).

Наріжним каменем світового господарства є міжнародний поділ праці.

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремих країн у межах світового господарства на виробництві певних видів товарів та послуг з метою реалізації їх на світовому ринку. Такий поділ є якісною диференціацією трудової діяльності на міжнародному рівні, яка лежить в основі різних форм обміну її результатами між країнами. Вона проявляється у взаємовигідній спеціалізації виробництва окремих країн на певних видах продукції, якою вони обмінюються.

Теоретичною основою міжнародного поділу праці є обґрунтовані класиками політичної економії *теорії абсолютних і відносних переваг*. Вони базуються на ідеї про існування відмінностей між країнами в умовах виробництва. Відповідно, в кожній країні можна виробляти будь-які товари. Але затрати на виробництво будуть різними. Тому економічно доцільно зосередитись на виробництві тих товарів, витрати виробництва яких найнижчі. А товари з високими витратами виробництва не виробляти, а завозити з тих країн, де ці затрати низькі. Щоб мати можливість їх придбати, країні потрібно виробляти і постачати на світовий ринок свої товари з низькими витратами виробництва. На сучасному етапі стан продуктивних сил зумовлює такий поділ праці, що робить економічно неефективним, а часто просто неможливим забезпечення потреб кожної окремої країни за рахунок лише власного

виробництва. Участь у міжнародному поділі праці стає передумовою нормального розвитку економіки.

Переваги міжнародного поділу праці полягають у наступному:

✓ одержання додаткового доходу в результаті виробництва і постачання на зовнішній ринок товарів з низькими витратами виробництва за рахунок різниці між цінами на світовому і внутрішньому ринках;

✓ економія внутрішніх витрат виробництва при відмові від виробництва товарів з високими затратами і використання дешевих імпортованих товарів;

✓ спеціалізація і кооперація виробництва здійснюються на основі тісного зв'язку підприємств з урахуванням можливостей і потреб національних та світової економічних систем;

✓ забезпечується збалансований розвиток національних економік в безпосередньому зв'язку з світовим господарством;

✓ підвищується ступінь задоволення потреб виробництва і суспільства при зменшенні витрат;

✓ збільшуються можливість і реалістичність становлення багатосерійного виробництва;

✓ збільшується можливість підвищення якості продукції і технічного рівня виробництва;

✓ використовуються товарно-грошові відносини в якості фінансових важелів і стимулювання розвитку національних економік і світової господарської системи.

Фактори, що прискорюють міжнародний поділ праці:

✓ науково-технічна революція;

✓ зростання масштабів виробництва.

Фактори, які здійснюють найбільший вплив на міжнародний поділ праці:

✓ підвищення ефективності господарювання в результаті залучення великої кількості держав з різними рівнями індустріального розвитку, з неповторними особливостями національної, расової та релігійної специфік;

✓ задача підтримки гармонії між людиною і природою, розповсюдження ультрасучасних технологій, здатних кардинально зменшити забруднення навколишнього середовища та потреби в невідтворюваних благах;

✓ глобальні технологічні зміни та становлення інформації як основного виробничого ресурсу. Україна з ряду причин серйозно відстала в сфері інформаційного й інноваційного розвитку.

В сучасних умовах межі внутрішнього ринку стають усе тіснішими для великомасштабного спеціалізованого виробництва, що об'єктивно виходить за ці межі. Розвивається спеціалізація виробництва не за кінцевим продуктом, а за напівфабрикатами, деталями, вузлами, комплектуючими виробами. Саме зростання ролі подетальної та поопераційної спеціалізації підприємств різних країн виступає однією з найхарактерніших особливостей міжнародного поділу праці в сучасних умовах.

Вихід міжнародного поділу праці за межі фірм, галузей і національних економік наочно втілюється у появі велетенських міжнародних науково-виробничо-збутових комплексів, що мають підприємства в різних країнах і на

різних континентах. Прикладом може бути виробництво літаків серії "Боїнг", вузли та деталі для якого в сучасних умовах виробляються у понад 30 країнах світу. Організаційною формою таких міжнародних систем спеціалізації і кооперації виступають *транснаціональні корпорації (ТНК)*. Окремі ланки таких комплексів створюються в країнах, де раніше не було промисловості. Як правило, їм залишаються "низові ланки" технологічних систем - видобуток і первинна переробка сировини, які характеризуються високою капіталомісткістю, відносною дешевизною продукції та великомасштабною екологічною шкодою. Часто в них розмішують також завершальні, збірні виробництва з високою питомою трудомісткістю продукції, але низьким вмістом складної або наукової праці. Це і є найхарактернішою особливістю міжнародного поділу праці на сучасному етапі. Такий поділ не усуває експлуатацію розвинутими країнами слаборозвинутих, але створює умови для індустріального розвитку останніх. Це підтверджує досвід так званих нових індустріальних країн, що досягли суттєвих успіхів в економічному розвитку саме завдяки участі у такому міжнародному поділі праці.

Перетворення безпосередньо інтернаціонального виробництва у типову форму промислового бізнесу веде до істотних змін у сфері обігу - міжнародній торгівлі і валютно-фінансових відносинах. Стереотип міжнародного поділу праці з переважанням предметної спеціалізації, що реалізувався здебільшого через світову комерційну торгівлю, відходить у минуле. Йому на зміну приходить міжнародний поділ праці, що забезпечує інтернаціоналізацію виробництва і капіталу, тобто поділ переважно технологічного типу. Становленню такого поділу праці активно сприяють міграції факторів виробництва - капіталу і робочої сили.

Отже, активний розвиток міжнародного поділу праці приводить до перебудови усього відтворювального процесу, примушує раціонально господарювати, досягати більшої конкурентноспроможності. Під тиском іноземної конкуренції в кожній країні відбувається структурна перебудова, посилюється впровадження досягнень науково-технічного прогресу, удосконалюються методи господарювання.

Місце та роль будь-якої країни у світовому господарстві, міжнародному поділі праці та в інтернаціоналізації господарського життя залежать від багатьох факторів, зокрема, таких:

- ✓ рівня і динаміки руху національної економіки;
- ✓ ступені відкритості національної економіки та залучення в міжнародному поділі праці;
- ✓ прогресивності і розвиненості зовнішньоекономічних зв'язків;
- ✓ уміння національної економіки адаптуватися до умов міжнародного господарського життя й одночасно впливати на них у бажаному напрямку.

Слід зазначити, що Україна як складова частина колишнього Радянського Союзу, а нині як суверенна держава впливає недостатньо на міжнародний поділ праці і на інтеграційні процеси в міжнародному господарському житті, оскільки залишалася протягом значного періоду часу, власне кажучи, осторонь від головних світогосподарських процесів. У нових умовах, коли відкинуті чи нівельовані багато ідеологічних догм, а перехід до відкритої економіки став

складовою частиною процесу переходу України до ринкової економіки, країна починає знімати багато перешкод, що заважали активному і масштабному її залученню в інтеграційні процеси. Однак хворобливі явища, якими супроводжується економічна та політична перебудова в Україні й в інших країнах на території колишнього СРСР (круте падіння виробництва, різке скорочення інвестицій, розрив виробничих зв'язків та ін.), ведуть до того, що роль України у світовій економіці й у міжнародному поділі праці не тільки не зростає, і зменшується.

Для України першорядне значення мають створення нових ресурсозберігаючих технологій, розвиток екологічно чистої енергетики, вітчизняних інформаційних технологій, нових технологій для сільського господарства, легкої та харчової промисловості, створення і впровадження нових матеріалів з високими конкурентоспроможними властивостями, а також передових технологій у машинобудуванні.

4. Конкурентоспроможність в глобальній економіці. Індекс глобальної конкурентоспроможності

Структура глобальної економіки визначається динамікою конкуренції між економічними агентами і локальними утвореннями (країнами, регіонами, економічними областями), де розташовані самі агенти. Конкуренція організується на підставі факторів, специфічних для нової інформаційної економіки, усередині глобальної системи, що представляє мережу, побудовану на інформаційних технологіях.

Конкурентоспроможність – це здатність певного об'єкта або суб'єкта перевершити конкурентів у певних заданих умовах.

Фактори, що визначають форму й результат конкурентної боротьби:

1) Технологічні потужності. Дане визначення включає наукову базу виробничих і управлінських процесів, потенціал НДДКР, людські ресурси, необхідні для створення технологічних інновацій, адекватне використання нових технологій і ступінь їхнього поширення усередині всієї системи економічної взаємодії. Інакше кажучи, технологічні потужності – це не просто результат додавання різних елементів, а характеристика системи, що можна назвати "технологія-виробництво-суспільство". Мається на увазі взаємодоповнююче сполучення науки, технології, менеджменту й виробництва усередині єдиної структури, де для кожного рівня система освіти забезпечує необхідну кількість кваліфікованих людських ресурсів. Висока якість окремого елемента конкретної економічної одиниці (наприклад, сильна наукова база або стійкі виробничі традиції в країні) зовсім не гарантує успішного прийняття нової технологічної парадигми, заснованої на інформаційних технологіях. Тут насамперед важливо правильне сполучення різних елементів. Тому технологічні потужності навряд чи можуть розглядатися як атрибут окремої фірми. Дана характеристика пов'язана з виробничими комплексами, що формуються на територіальній основі. Як тільки один комплекс з'являється в

певній місцевості, він відразу зв'язується з іншим, а потім вони розширюють сферу свого впливу й взаємодіють у глобальному масштабі за допомогою телекомунікаційних транспортувальних мереж.

2) *Доступ на великий, інтегрований і багатий ринок* (такий, як Європейський Союз, США або Японія). Кращою конкурентною позицією може вважатися така, що дозволяє фірмам спокійно працювати на одному із цих великих ринків і в той же час дає можливість виходити на інші ринки з мінімальними перешкодами й обмеженнями. Загалом, чим значніше й глибше ступінь інтеграції окремої економічної зони, тим більше шансів досягти високої продуктивності й прибутковості у фірм, що перебувають у цьому районі. Таким чином, динаміка торгівлі й іноземних інвестицій між країнами й макрорегіонами безпосередньо впливає на роботу окремих компаній і мереж фірм.

3) *Різниця між виробничими витратами й цінами на цільовому ринку*. Потенційний прибуток, пов'язаний з більш низькими виробничими витратами, може бути отриманий тільки при можливості виходу на великий і багатий ринок. Виграшна формула полягає в об'єднанні високих технологій, висококваліфікованого менеджменту з більш низькими витратами, ніж у конкурентів. Це досить важливе застереження, що виключає можливість для країн, що розвиваються, конкурувати тільки на основі низьких витрат, якщо вони одночасно не можуть адаптувати свої виробничі системи до вимог інформаційної епохи.

4) *Політичні можливості національних і міжнаціональних інститутів управляти стратегіями росту країн або регіонів, що перебувають під їхньою юрисдикцією*. Сюди входить і створення конкурентних переваг на світовому ринку для тих фірм, які покликані служити інтересам населення, створюючи працівникам місця й генеруючи доходи. Діяльність урядів не обмежується лише керуванням торгівлею: уряди можуть надавати необхідну підтримку в області технологічного розвитку й підготовки людських ресурсів, що формує базу для роботи інформаційної економіки. Крім того, державні ринки (наприклад, у сфері оборонної промисловості й телекомунікацій), субсидії й пільгові кредити (на розвиток НДДКР, організацію навчання, підтримку експорту) мають величезне значення для позиціонування фірм в умовах глобальної конкуренції.

Наведені вище фактори, діючи спільно, визначають динаміку й форми конкуренції між фірмами, регіонами й країнами в умовах нової глобальної економіки й тим самим входять у нову систему міжнародного поділу праці.

Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) – це глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу за показником економічної конкурентоспроможності. Індекс розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму. Цей показник оцінює здатність економік забезпечувати вищу продуктивність бізнесу і, як наслідок, вищі темпи економічного зростання й економічного добробуту нації.

Дослідження проводиться з 2004 року і в даний час є найбільш повним комплексом показників конкурентоспроможності в різних країнах світу.

Індекс глобальної конкурентоспроможності формується зі 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн з різним рівнем економічного розвитку. Сукупність змінних на дві третини складається за результатами опитування керівників компаній (з метою охоплення широкого кола чинників, які впливають на бізнес-клімат у досліджуваних країнах), а на одну третину – із загальнодоступних джерел (статистичні дані та результати досліджень, які здійснюються міжнародними організаціями на регулярній основі).

Усі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, які визначають національну конкурентоспроможність, причому ваговий параметр кожної компоненти індексу конкурентоспроможності є різним (табл. 1).

Експерти при складанні індексу враховують, на якій стадії економічного розвитку знаходиться країна – базового розвитку (1), керованої ефективності (2) чи інноваційного розвитку (3) (див. рис. 1), оскільки значення окремих чинників зростання конкурентоспроможності визначаються стартовими умовами, інституційними та структурними характеристиками країни.

Таблиця 1

Питома вага складових Індексу глобальної конкурентоспроможності

Назва субіндексу (компоненти) та його параметри	Питома вага у загальній оцінці та в межах субіндексу, %
БАЗОВІ ВИМОГИ	
1. Інститути	25
<i>А. Державні інститути:</i>	75
– права власності (права власності, захист прав інтелектуальної власності);	20
– етика і корупція, довіра до політиків;	20
– тиск (незалежність судочинства, фаворитизм у процесі укладення рішень державними чиновниками);	20
– неефективність уряду (державні розтрата, тягар державного контролю, ефективність законодавчої бази, прозорість вироблення урядом політичного курсу);	20
– безпека (витрати бізнесу внаслідок тероризму, злочинності і насильницьких дій; організована злочинність; надійність поліції)	20
<i>Б. Приватні інститути:</i>	25
– корпоративна етика (етична поведінка компаній);	50
– підзвітність (міцність стандартів аудиту і звітності, ефективність корпоративних органів управління; захист інтересів міноритарних акціонерів)	50
2. Інфраструктура	25
<i>А. Загальна інфраструктура</i> (якість загальної інфраструктури)	50
<i>Б. Окремі інфраструктури</i> (якість доріг, якість залізничної інфраструктури портів; якість інфраструктури портів; якість інфраструктури повітряного сполучення; наявний пасажирооборот; якість електропостачання; телефонні лінії)	50
3. Макроекономічна стабільність (державний профіцит/дефіцит; національні заощадження; інфляція; спад процентної ставки; державний борг)	25

4. Здоров'я і початкова освіта	25
<i>А. Охорона здоров'я</i> (вплив малярії на бізнес; коефіцієнт захворюваності малярією; вплив туберкульозу на бізнес; коефіцієнт захворюваності туберкульозом; вплив ВІЛ/СНІД на бізнес; рівень розповсюдження ВІЛ; дитяча смертність)	50
<i>Б. Початкова освіта</i> (якість початкової освіти; захворювання в початкових навчальних закладах; витрати на освіту).	50
5. Вища освіта і професійна підготовка	17
<i>А. Кількісне значення освіти</i> (зарахування до середніх і вищих навчальних закладів).	33
<i>Б. Якість освіти</i> (якість системи освіти; якість вивчення математичних і природничих наук; якість управління в школах; доступ до мережі Інтернет у школах)	33
<i>В. Навчання без відриву від виробництва</i> (наявність спеціалізованих послуг у сфері досліджень і професійної підготовки; рівень професійної підготовки персоналу)	33
6. Ефективність товарного ринку	17
<i>А. Конкуренція:</i>	67
– Внутрішня конкуренція (інтенсивність внутрішньої конкуренції; рівень домінування на ринку; ефективність антимонопольної політики; об'єкт і ефект оподаткування; загальна норма оподаткування; кількість процедур, необхідних для відкриття бізнесу; час, необхідний для відкриття бізнесу);	50
– Зовнішня конкуренція (існування торговельних бар'єрів; торгово-звážена тарифна ставка; обсяг іноземної власності; вплив норм щодо здійснення прямих іноземних інвестицій на бізнес; тягар митних процедур; відсоток імпорту у ВВП)	50
<i>Б. Якість характеристик попиту</i> (рівень орієнтації на споживача; вимогливість покупця)	33
7. Ефективність ринку праці	17
<i>А. Гнучкість</i> (співпраця у відносинах між працівниками і працедавцями; гнучкість у визначенні заробітної плати; непрямі витрати на робочу силу; стабільність зайнятості; практика найму і звільнення; обсяг і ефективність оподаткування; загальна норма оподаткування; витрати на звільнення)	50
<i>Б. Ефективне використання талантів</i> (оплата праці і продуктивність; довіра до професійного менеджменту; частка жінок у трудових ресурсах)	50
8. Розвиненість фінансового ринку	
<i>А. Ефективність</i> (розвиненість фінансового ринку; фінансування за допомогою національного фондового ринку; доступність кредитів; доступність венчурного капіталу; обмеження потоків капіталу; надійність захисту інвесторів)	50
<i>Б. Кредитоспроможність і довіра</i> (стійкість банків; регулювання фондових бірж; індекс юридичних прав)	50
9. Технологічний рівень (доступність останніх технологій; освоєння технологій на рівні компаній; законодавство щодо інформаційно-комунікаційних технологій; прямі іноземні інвестиції і передача технологій; користувачі мобільних телефонів; користувачі мережі Інтернет; персональні комп'ютери; користувачі ширококутного Інтернету)	17
10. Розмір ринку (індекс розміру внутрішнього ринку; індекс розміру зовнішнього ринку)	17
ІННОВАЦІЇ ТА РОЗВИТОК	
11. Конкурентоспроможність бізнесу	50
<i>А. Бізнес-мережі і допоміжні галузі</i> (кількість внутрішніх постачальників;	

якість внутрішніх постачальників; стан розвитку бізнес-кластерів)	50
Б. <i>Складність операцій і стратегії компанії</i> (характер конкурентної переваги; ширина ланцюжка доданої вартості; контроль міжнародного розповсюдження; складність виробничих процесів; рівень маркетингу; готовність делегувати повноваження; довіра до професійного менеджменту)	50
12. Інновації (інноваційний потенціал; якість науково-дослідних інститутів; витрати компаній на наукові дослідження і розробки; співпраця між університетами і промисловістю у сфері наукових досліджень; закупівлі державою високотехнологічної продукції; наявність учених і інженерів; кількість патентів на корисні моделі; захист прав інтелектуальної власності)	50

Враховуючи особливості вихідного стану країни, пропонується активізація тих сфер діяльності, які здатні підвищити конкурентоспроможність найбільшою мірою. Наприклад, для країн, які конкурують на світовому ринку виключно на основі наявності природних ресурсів та низьковартісної робочої сили, актуальним є зосередження на покращенні позицій «базового розвитку». Для країн, які є більш конкурентними на глобальній арені в промисловій площині або перейшли в цей розряд з нижчого щабля розвитку, доцільніше концентруватися в напрямку зростання якості показників «підсилення ефективності». Врешті, країни найвищого ступеня розвитку «з орієнтацією на інноваційність» зможуть збільшити показники конкурентоспроможності через розробку та впровадження нових технологій та організацію бізнесу на основі новітніх глобальних моделей, що відображає субіндекс «Інновації та розвиток».

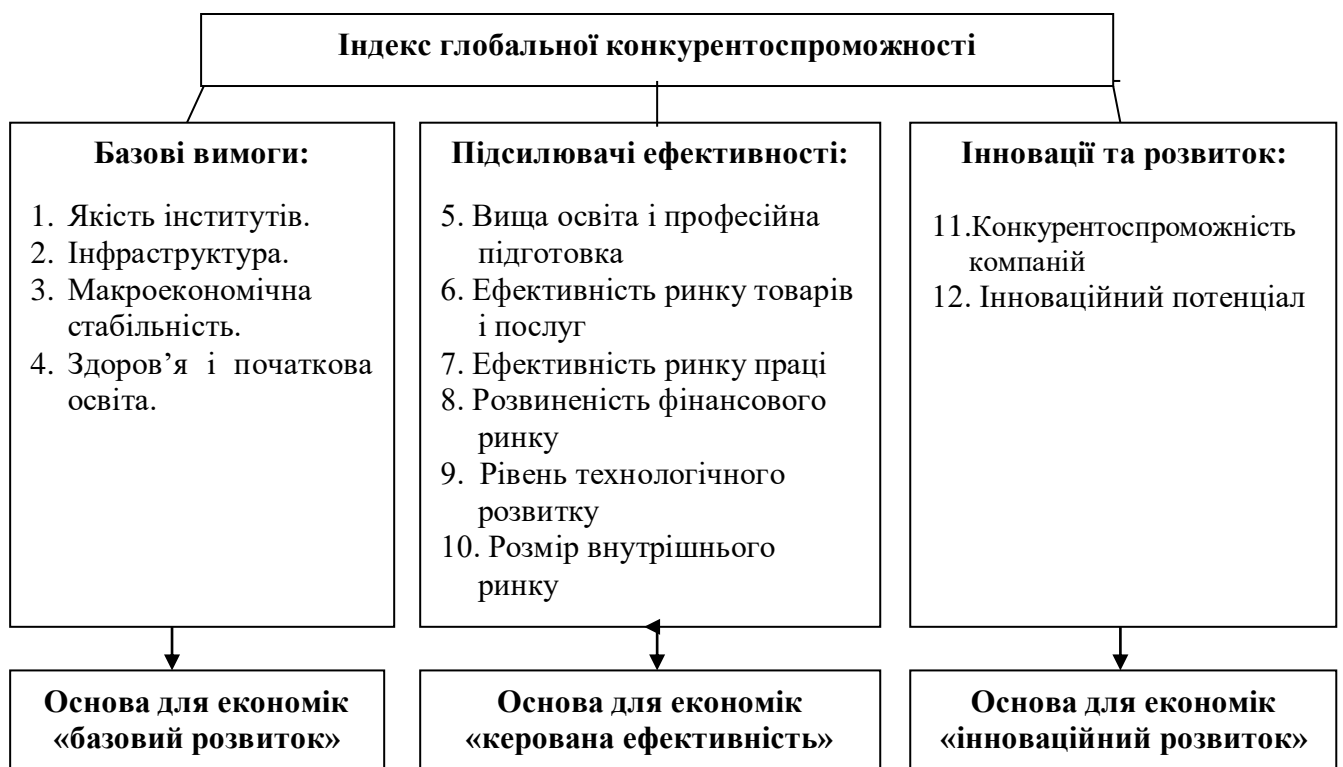

Рис. 1. Стадії економічного розвитку за методологією ІГК

Країни, економіка яких перебуває між будь-якими двома з трьох стадій, вважаються країнами з «перехідною економікою». Для цих країн питома вага

складових повільно змінюється в процесі розвитку країни, що засвідчує плавний перехід від однієї стадії розвитку до іншої (див. табл. 2).

Таблиця 2

Ваги та порогові значення субіндексів GCI для різних стадій економічного розвитку країн

Вага субіндексу	Стадія факторної орієнтованості (1)	Перехід від 1-ї до 2-ї стадії	Стадія орієнтованості на ефективність (2)	Перехід від 2-ї до 3-ї стадії	Стадія орієнтованості на інновації (3)
ВВП на особу, дол. США	<2000	2000-2999	3000-8999	9000-17000	>17000
Вага субіндексу «Базові вимоги», %	60	40-60	40	20-40	20
Вага субіндексу «Підсилювачі ефективності», %	35	35-50	50	50	50
Вага субіндексу «Інновації та розвиток», %	5	5-10	10	10-30	30

Таблиця 3

Рейтинг окремих країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2014 році

Позиція в рейтингу	Країна	Оцінка (від 1 до 7)
Топ-10 країн-лідерів		
1	Швейцарія	5,7
2	Сінгапур	5,6
3	Сполучені Штати Америки	5,5
4	Фінляндія	5,5
5	Німеччина	5,5
6	Японія	5,5
7	Гонконг	5,5
8	Нідерланди	5,5
9	Великобританія	5,4
10	Швеція	5,4
...
75	Словаччина	4,1
76	Україна	4,1
77	Хорватія	4,1
Топ-10 країн аутсайдерів		
135	Буркіна-Фасо	3,2
136	Тимор-Лешті	3,2
137	Гаїті	3,1
138	Сьєра-Леоне	3,1
139	Бурунді	3,1
140	Ангола	3,0
141	Мавританія	3,0
142	Ємен	3,0
143	Чад	2,8
144	Гвінея	2,8

Як видно із даних табл. 3, лідерами за Індексом глобальної конкурентоспроможності є Швейцарія, Сінгапур та США, які з високими показниками національної конкурентоспроможності забезпечують вищий рівень добробуту своїх громадян.

Україна ж посіла 76 місце, поліпшивши свій результат на 8 позицій порівняно з 2013 р. На думку експертів, такий підйом пов'язаний з очікуваннями покращення ситуації в Україні після зміни влади. При цьому анексія Криму і конфлікт на Донбасі мало вплинули на результати, оскільки до того часу дані вже були зібрані. Однак обидві ці події неодмінно вплинуть на конкурентоспроможність країни в майбутньому. Прогрес був досягнутий за рахунок більш позитивного сприйняття інститутів та підвищення ефективності ринків, а також досягнення кращих результатів в освіті. Серед основних проблем України є: перебудова інституціональної структури (130-е місце), скорочення домінування великих компаній на внутрішніх ринках (129-е місце) та підвищення конкурентності ринків (125-е місце) і, отже, їх ефективності (112-е місце).

Якщо розглядати рівень конкурентоспроможності України за окремими складовими індексу, то очевидно, що за такими показниками, як вища освіта та розмір ринку, Україна посідає досить непогані позиції. Однак стан інших складових опускає країну аж на 76-ту сходинку (див. табл. 4).

Таблиця 4

**Позиціонування України в світлі окремих складових
Індексу глобальної конкурентоспроможності у 2014 році**

	Позиція в рейтингу	Сума балів (1-7)
<i>Базові вимоги</i>	87	4,36
1. Якість інститутів	130	2,98
2. Інфраструктура	68	4,16
3. Макроекономічна стабільність	105	4,14
4. Здоров'я та початкова освіта	43	6,14
<i>Показники ефективності</i>	67	4,11
5. Вища освіта та профпідготовка	40	4,93
6. Ефективність ринку товарів та послуг	112	3,99
7. Ефективність ринку праці	80	4,12
8. Розвиток фінансового ринку	107	3,54
9. Технологічний рівень	85	3,5
10. Розмір внутрішнього ринку	38	4,58
<i>Інновації та конкурентоспроможність</i>	92	3,41
11. Конкурентоспроможність компаній	99	3,66
12. Інноваційний потенціал	81	3,16

Згідно з оцінками Україна перебуває на перехідній стадії від розвитку за рахунок факторних переваг до розвитку завдяки ефективності використання потенціалу. Інакше кажучи, вітчизняна економіка досі функціонує переважно завдяки екстенсивному розвитку, що пояснюється пріоритетним значенням українських традиційних форм господарської діяльності (агропромисловість,

металургія), мізерними інвестиціями, а також слабкою державною підтримкою високотехнологічних галузей і тих, що створюють високу додану вартість.

Індекс глобальної конкурентоспроможності повинен використовуватися державами, що прагнуть до ліквідації перешкод на шляху економічного розвитку і конкурентоспроможності, в якості інструменту для аналізу проблемних моментів в їх економічній політиці і розробки стратегій з досягнення стійкого економічного зростання.

5. Економічні аспекти глобальних проблем за умов нової економіки

Протягом останніх десятиліть у світі виникло та загострилось певне коло проблем, що стосуються інтересів та долі всього людства, зокрема, їх економічних інтересів. Розв'язання цих проблем практично не підсилює жодній з країн світу. Необхідні скоординовані зусилля всієї спільноти людей. Подібні проблеми дістали назву глобальних.

Глобальні проблеми породжені специфічними причинами, які зумовлені, з одного боку, специфікою розвитку продуктивних сил, географічного середовища, рівня прогресу техніки, природно-кліматичними умовами, тобто речовим змістом суспільного способу виробництва, а з іншого — специфічною суспільною формою, особливістю розвитку відносин власності. При всій різноманітності таких причин є певне коло спільних для них причинно-наслідкових зв'язків, притаманних розвитку технологічного способу виробництва.

Глобальні проблеми – це комплекс проблем і ситуацій, що зачіпають життєві інтереси всіх народів світу, характеризуються динамізмом і вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової громадськості (екологічні, економічні, демографічні проблеми, хвороби і т.д.), від вирішення яких залежить подальший прогрес людства і збереження цивілізації.

Глобальні проблеми людства взаємопов'язані та охоплюють всі сторони життя людей, стосуються всіх країн народів та верств населення, стосуються як поверхні землі, так і Світового океану, атмосфери планети, навколосемного та космічного простору. Вони призводять до великих економічних та соціальних збитків.

Існують певні ознаки, що дають змогу визначити проблему глобальною:

✓ вони мають загальносвітовий характер, тобто стосуються інтересів значної кількості або ж усіх держав світу;

✓ невирішення таких проблем викликає загрозу людству, погіршення умов життя людей та розвитку продуктивних сил;

✓ вони потребують рішучих та невідкладних дій на основі колективних та скоординованих зусиль світового співтовариства.

Глобальні проблеми класифікують за трьома групами:

1) економічні;

2) політичні;

3) соціальні.

До економічних проблем відносять: енергетичну; сировинну; продовольчу.

Сировинна та енергетична проблеми мають багато спільного. Викликані вони, передусім, недостатньою кількістю розвіданих запасів корисних копалин і дуже нераціональним їх використанням. Доволі часто доводиться експлуатувати родовища, які знаходяться у гірших гірничо-геологічних умовах, у районах з екстремальними природними умовами (Сибір, Канадська Арктика, пустелі Африки і Австралії), з нижчим вмістом корисних компонентів у рудах. Усе це приводить до подорожчання сировинної та енергії, а значить, і всієї продукції згаданих галузей господарства. Тому основним шляхом вирішення сировинно-енергетичної кризи є перехід до матеріало- і енергозберігаючих технологій, комплексного використання сировини, створення маловідхідного і безвідходного виробництв.

До зменшення використання сировини повинна привести і заміна багатьох видів природних матеріалів на штучні і синтетичні, які можуть створюватися із наперед заданими властивостями. Більшість цих матеріалів є надзвичайно складними хімічними сполуками, нерідко вони мають токсичні і канцерогенні властивості. Тому в світі існує тенденція до ширшого використання екологічно безпечних матеріалів на основі відновних біологічних ресурсів (деревина, натуральні волокна, шкіра) та найбільш розповсюджених корисних копалин (будівельне каміння, пісок, глина). Значна економія сировини досягається за рахунок використання вторинних матеріалів - металобрухту, макулатури, пластмас. Запаси їх у багатьох країнах настільки значні, що можуть значною мірою компенсувати дефіцит природних ресурсів. У старих промислових районах Західної і Східної Європи та США обсяги заготівлі вторинних ресурсів навіть перебивають місцеві потреби і частково експортуються в інші країни. Приклади високоефективного використання вторинної сировини показують "малі" високорозвинені країни Західної Європи. Тут використовується 80-90 % щорічного надходження металобрухту, 50-70 % макулатури і багатьох видів пластмас, до 75% побутового сміття спалюється з метою виробництва енергії.

Розв'язання енергетичної проблеми, крім повсюдної економії енергії і вдосконалення існуючої теплової енергетики на принципово нових технологічних основах передбачає широке використання альтернативних джерел енергії, передусім сонячної, вітрової, внутрішнього тепла Землі. Загальний вітроенергетичний потенціал Землі майже в 30 разів перевищує річне споживання електрики в усьому світі. Використання енергії припливів і відпливів найбільш характерно для США, Франції, Ісландії, Росії, США та ін.

Продовольча проблема визначається спроможністю Землі прогодувати нинішнє і майбутнє покоління планети. До певної міри це наслідок того, то харчування є фізіологічною потребою людини. Згідно з даними ООН, нині на планеті голодують понад 500 млн. осіб, а ще 1 млрд. осіб постійно недоїдають. Продовольча криза особливо актуальна для багатьох країн Африки, Азії, Латинської Америки і загрожує поширитися на інші території. Зонами критичної продовольчої ситуації у світі є територія у центральній Африці

(Мавританія, Сенегал, Гамбія, Малі, Нігерія, Чад), де слабо розвинена промисловість, і у Північно-Східній та в Південній Африці (за винятком ПАР). Найбільш критичне становище склалося у 20 країнах "зони голоду", що розташована в сухих саванах і напівпустелях. Тут темпи приросту населення удвічі перевищують виробництво продовольства. Середньодобова забезпеченість їжею оцінюється у цих країнах на 80-85 % від рекомендованих норм ООН (не менше 2400 ккал на добу).

Причиною голоду є не відсутність запасів зерна, а неспроможність країн, що розвиваються, через власні низькі доходи закуповувати на світовому ринку продукти харчування. У структурі сімейного бюджету частка продовольчих затрат у них перевищує 60 % (тоді як у Німеччині - 17%, у США - 19%, у Росії та Україні через невисокі доходи населення цей показник наближається до 70 %, при цьому обмежується споживанням хліба, круп, картоплі).

Серед чинників, які мають особливе значення для вирішення продовольчої проблеми, є земля. Однак, не вся земля є придатною для вирощування сільськогосподарських культур. Тільки 11,3% земної суші придатні до обробітки, тобто є орними землями. Приблизно ще 1800 млн. га (12% поверхні суші) може бути освоєна під орні землі та багаторічні насадження. В Європі і Азії, наприклад, розорано відповідно 25,3 % і 17,0 % площі суші, тоді як площа розораних земель в Австралії і Океанії, в Африці та Латинській Америці становить усього 6 %, 6,7 % та 8,9 % відповідно. Чималі площі родючих земель у всьому світі вилучаються під забудову, особливо міську, яка в ХХІ ст. може значно зрости.

Особливою проблемою є деградація (погіршення) землі. Це не лише виснаження ґрунтів, їх ерозія, а й забруднення різними хімічними сполуками, що вносяться при удобренні. За даними ООН, площа орних земель лише у країнах "третього світу" на початок ХХІ ст. скоротиться на 17,7 %, а їх потенційна продуктивність - на 28,9 %. Компенсувати втрати можна за рахунок підвищення продуктивності оброблювальних земель, тобто збільшення збору врожаїв. Спеціалісти вважають, що цього можна досягнути, поєднавши апробовані форми землеробства із сучасними досягненнями біотехнології. Допускається, що таким шляхом можна збільшити врожайність, наприклад, кукурудзи і пшениці у країнах, що розвиваються, у 2-3 рази. Цього було б достатньо для задоволення потреб населення цих країн у зернових культурах.

Для продовольчого забезпечення людства суттєве значення мають біологічні ресурси Світового океану. Адже в ньому видобувається близько 20 % харчових білків тваринного походження.

Особливий інтерес представляє розширення нетрадиційного виробництва продуктів харчування, зокрема розробка технологій виробництва білків такої якості, які б використовувалися для виробництва нових харчових продуктів, особливо таких, що імітують тваринницькі.

В цілому, можна зробити висновки, що небезпека глобальних проблем полягає у тому, що якщо тенденція розвитку цих проблем буде зберігатися, то протягом наступного століття людство підійде до меж свого зростання. Найбільш імовірним буде досить різке і некероване падіння як чисельності населення, так і промислового виробництва.

Проте у людства є можливість змінити дані тенденції зростання, стабілізувати економічне і екологічний стан людства, підтримати його в далекому майбутньому. Глобальну рівновагу можна спроектувати таким чином, що потреби кожної людини на землі будуть задовольнятися, а його індивідуальний потенціал буде реалізовуватися. В іншому випадку людству загрожують: міжнаціональні та міждержавні конфлікти, відсутність узгодженості в економічній сфері, неузгодженість в охороні навколишнього середовища, некерованість зростання населення, споживчий егоїзм, зростання кримінальних злочинів, націоналістичний і політичний тероризм, руйнівне поширення алкоголізму та наркоманії.

І все ж безсумнівним є те, що людство знайде розумне рішення складного завдання здійснення необхідного і неминучого прогресу із збереженням людського в людині і природного в природі.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Глобальні проблеми. Інформаційні технології. Глобалізація. Глобальна економіка. Мобільність фінансового капіталу. Глобальна мережа комунікацій. Міжнародний поділ праці. Транснаціональні корпорації. Транснаціональні банки. Мультинаціональні корпорації. Регіоналізація глобальної економіки. Транснаціональні альянси. Внутрішньодержавна регіоналізація. Міжнародна регіоналізація. Конкурентоспроможність. Індекс глобальної конкурентоспроможності.

Контрольні запитання і завдання

1. В чому полягають сучасні глобальні проблеми людства та які їх економічні аспекти?
2. У чому полягає суть глобальної економіки, які особливості її прояву та ознаки?
3. Що таке транснаціональні корпорації та які їх характерні ознаки?
4. Чим відрізняються між собою транснаціональні та мультинаціональні корпорації? Наведіть приклади.
5. Охарактеризуйте позитивні та негативні наслідки глобалізації економіки.
6. Що являє собою регіоналізація глобальної економіки? З якою метою створюються міждержавні регіональні об'єднання? Наведіть приклади таких об'єднань.
7. Які існують форми регіоналізації економіки?
8. У чому полягає суть міжнародного поділу праці? Які фактори впливають на його розвиток?

9. Що собою являє конкурентоспроможність? Назвіть фактори, які визначають форму і результат конкурентної боротьби.

10. Поясніть сутність та методичку розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності.

Тестові завдання

1. В який період глобалізаційні процеси почали набувати всеохоплюючого розвитку?

- а) 70-80-ті роки XIX ст.;
- б) післявоєнний період середини XX ст.;
- в) 70-ті роки XX ст.;
- г) початок XXI ст.

2. Транснаціональні корпорації – це ...

а) корпорації, які є національними по капіталу (тобто головна компанія належить одній країні) і міжнародними по сфері своєї діяльності (інвестиції здійснюються в багато країн світу);

б) корпорації, які є міжнародними і по капіталу, і по сфері своєї діяльності (головна компанія належить капіталу декількох країн, інвестиції також здійснюються по усьому світі);

в) юридична особа, що створена суб'єктами господарювання з метою регулювання своєї діяльності;

г) комерційна організація, статутний капітал якої розділений на визначене число акцій, що засвідчують права та обов'язки учасників товариства (акціонерів).

3. Що таке мультинаціональна корпорація?

а) юридична особа, що створена суб'єктами господарювання з метою регулювання своєї діяльності;

б) комерційна організація, статутний капітал якої розділений на визначене число акцій, що засвідчують права та обов'язки учасників товариства (акціонерів);

в) корпорації, які є національними по капіталу (тобто головна компанія належить одній країні) і міжнародними по сфері своєї діяльності (інвестиції здійснюються в багато країн світу);

г) корпорації, які є міжнародними і по капіталу, і по сфері своєї діяльності (головна компанія належить капіталу декількох країн, інвестиції також здійснюються по усьому світі).

4. Які теорії є основою виникнення та функціонування міжнародного поділу праці?

- а) теорія абсолютних переваг;
- б) теорія відносних переваг;
- в) теорія економічного розвитку;
- г) теорія економічного лібералізму.

5.Здатність певного об'єкта або суб'єкта перевершити конкурентів у певних заданих умовах називається:

- а) конкурентоспроможністю;
- б) рентабельністю;
- в) капіталовіддачею;
- г) фондівіддачею.

Тема 4. Мережеве підприємство як форма організації нової економіки

1. Поведінка фірми за умов нової економіки.
2. Підходи до визначення структури фірм у новій економіці.
3. Мережеві форми організації бізнесу як важливий принцип функціонування інформаційної економіки.
4. Роль та місце корпоративних стратегічних альянсів у новій економіці.
5. Особливості механізму трансакційних витрат у новій економіці.
6. Глобалізаційні бізнес-процеси: мультинаціональні підприємства, ТНК і міжнародні мережі.

1. Поведінка фірми за умов нової економіки

Поняття терміну «фірма» досить часто повторюється і в економічній літературі, і в побуті. Сам термін «фірма» походить від італійського *firme* – «підтверджуючий підпис на документі».

Отже, **фірма** — це господарська організація, що перетворює вихідні ресурси на кінцевий продукт виробництва шляхом оптимального комбінування чинників виробництва з метою отримання прибутку та досягнення соціального ефекту. Невід’ємним чинником такої діяльності фірми є господарський ризик.

Разом із розвитком ринкового господарства фірма пройшла тривалий шлях трансформації, зазнаючи змін. Традиційна фірма, описана класиками політичної економії, керувалася принципом максимізації прибутку, який досягався за рахунок зниження витрат. Господарська одиниця тоді була індивідуалізованою власністю, тобто належала одному підприємцю. З появою акціонерного та інших різновидів спільної власності відбулося відокремлення управління від власності. Відповідно до вимог нової економічної епохи перетворюється і сама природа фірми, та зазнають змін теоретичні уявлення про її цілі.

Особливостями сучасної фірми за умов нової економіки є:

- ✓ висока наукоємність продукції (значна частка витрат спрямовується на науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки);
- ✓ формування акціонерного капіталу (участь акціонерів та пайовиків у формуванні капіталу фірми);
- ✓ фінанси – головна сполучна ланка в діяльності фірми;
- ✓ автономність та незалежність діяльності фінансових служб від обслуговуваних підприємств. Централізований контроль обмежується показниками: 1) часткою нових виробів (цільовий показник - 25%); 2) рентабельністю використовуваного і власного капіталу; 3) розміром дивідендів;

- ✓ скорочення термінів планування діяльності фірми: поточний план – поквартальний, оперативний – до 2 років, стратегічний – до 5 років;
- ✓ активна інноваційна політика;
- ✓ високий темп відновлення продукції і застосовуваної технології (пришвидшення амортизації);
- ✓ творчий пошук, креативність і прагнення до нововведень;
- ✓ фінансування венчурних компаній (*це фінансова організація, що спеціалізується на інвестиціях у власний капітал компаній та в інші види довгострокового фінансування підприємств, на розвиток і модернізацію виробництва. Венчурні інвестиції містять високий ступінь ризику, але одночасно обіцяють гарні перспективи доходу — вищі за середній*). Позитивні результати від НДДКР у 40 % випадків окупувають витрати корпорації і дають значний дохід;

✓ головний принцип у менеджменті: люди — найцінніший ресурс фірми. В провідних країнах світу в сучасних фірмах існують різні рівні оплати праці, а також численні пільги ветеранам фірми, підвищення кваліфікації персоналу (кожен працівник щорічно проходить 40 год. навчання), перепідготовка кадрів (10 млн. дол. США на такі цілі) – все це забезпечує фірмам першість в інноваційній сфері;

✓ розвинута маркетингова служба, що постійно аналізує ринкову ситуацію. Обов'язковими є такі три позиції: 1) Чи є попит на ринку і чи потрібно його створювати? 2) Чи зможе фірма запропонувати товар, що перевершує наявний уже на ринку? 3) Чи є передумови, для того, щоб товар забезпечив прибуток?

Отже, **основу успіху фірми забезпечують три чинники:**

- 1) всебічне і безупинне вивчення свого та чужого досвіду;
- 2) постійна спрямованість на інновації;
- 3) морально-психологічний клімат співробітництва, довіри, упевненості в майбутньому (це головний чинник, бо без такого клімату не реалізуються ні передовий досвід, ні інновації).

Одним із основних завдань підприємства є координація та мотивація взаємодії його співробітників, а також співробітників партнерських організацій (постачальники, транспортні перевезення тощо). Це зумовлює виникнення різним чином інтегрованих структур. Шляхів утворення таких структур, як відомо, є два:

- ✓ горизонтальна інтеграція;
- ✓ вертикальна інтеграція.

Горизонтальна інтеграція означає галузеву єдність підприємств, операційна діяльність яких характеризується спільною технологією і однорідністю виготовлюваної продукції (наприклад, мережа роздрібних магазинів).

Вертикальною інтеграцією є виробнича кооперація підприємств однієї галузі або близьких по характеру галузей промисловості, які спеціалізуються на виготовленні вузлів, деталей, комплектуючих і інших виробів, необхідних для кінцевого продукту. Прикладом вертикальної інтеграції в туризмі може

послужити об'єднання туроператора з усіма підприємствами, послуги яких необхідні для формування пакета туристичних послуг.

Важливим критерієм у визначенні економічної природи фірми є форма власності на капітал.

Розрізняють **три основних види форм власності на капітал фірми:**

- 1) фірми, що належать одному власнику (одноосібні);
- 2) партнерства;
- 3) корпорації.

В сучасному постіндустріальному суспільстві на **одноособові фірми**, де власник капіталу — єдиний власник, припадає ледве частка загальної кількості фірм. Наприклад, у США таких фірм 74 %. Основна діяльність: роздрібна торгівля, будівельна індустрія. Проте такий тип підприємств має незначну частку у грошових надходженнях, значною мірою поступаючи корпораціям. Перевагами малих одноосібних фірм є легкість розпочинання власної справи, спрощений процес ліквідації, вільний вибір власника щодо напрямку бізнесу, незалежність у прийнятті рішень. Недоліком же є повна відповідальність за наслідки господарсько-фінансової діяльності, банкрутство фірми – розорення її власника.

Партнерство (товариство) – це коли на паях об'єднується капітал кількох підприємців. Суттєвою перевагою партнерств є об'єднання зусиль їх співвласників і рівномірний розподіл ризику. Водночас не позбавлені вони і недоліків, а саме: необмежена відповідальність не тільки за себе, а й за партнера. У разі виходу зі справи партнера його пай викупається або колегами, або третьою особою. Зустрічаються і партнерства з обмеженою відповідальністю. Вони позбавлені названих раніше недоліків, зберігаючи усі переваги.

Корпорації. У США вони становлять 4% від загальної кількості фірм. Корпорація — це фірма, у якій власність розділена на частини і відповідальність кожного обмежена його внеском, тобто це Товариство з обмеженою відповідальністю. І в цьому полягає одна з найважливіших переваг корпорації у порівнянні з іншими типами підприємств. Вона є ідеальною формою для дрібних вкладників, які, поєднуючи капітали, створюють велику фірму. З огляду на те, що акціонери не можуть зазнати більших збитків, ніж вкладені ними у справу капітали, вони відчують свою захищеність від ризику. Юридична незалежність фірми зумовлює і свободу дій її суб'єктів, що входять до неї чи залишають її за власним бажанням. Недоліками корпорацій є: високі витрати та організацію і припинення діяльності корпорації; система подвійного оподаткування (прибутку корпорації та виплачених дивідендів); тиск зовнішніх чинників (конкуренції всередині країни і на світовому ринку); науково-технічний прогрес, який стимулює безупинну гонку, що потребує нових технологій, техніки та багато іншого, що змушує корпорації постійно тримати себе у формі. Незначне розслаблення — і можна опинитися на узбіччі великого бізнесу.

Негнучкі, неповороткі, нездатні до швидкого відновлення, корпорації нерідко поступаються мобільним, динамічним малим та середнім фірмам, що не потребують великих інвестицій, величезної армії працівників, вільні від

довгострою, не страждають хворобами монополізму. Річард Уотермен писав: «Громіздкі плани досліджень і розробок поступаються дрібному виробництву, де працюють люди, які знають, чого хочуть. Робота у суворій відповідності до інструкцій і розпоряджень заміняє ініціативу кожного».

І все ж таки можна погіршити проти істини, якщо не зазначити величезних переваг великого виробництва. По-перше, здійснюються інтеграція науки з виробництвом, внутрішньозаводська спеціалізація, використовується устаткування великої потужності, випускається широка номенклатура товарів. По-друге, досягається зниження собівартості, зростання доходів.

За умов нової ринкової економіки найбільш динамічною формою підприємництва є *малий бізнес*. Тут відсутня система ієрархічного підпорядкування та громіздкого бюрократичного апарату, зате присутня гнучкість і оперативність рішень, адаптація до регіональних та місцевих ринків, де дрібні фірми оперативно відгукуються на спонтанно народжуваний попит, заповнюючи ринкові порожнечі. Таким фірмам властива сприйнятливність до інновацій. Усе це зумовлює життєздатність малого бізнесу.

У ХХІ ст. на Заході малий бізнес не просто розвинений - він процвітає. Малий бізнес є основою економічної піраміди, у розвитку якої зацікавлене все населення. У розвинених країнах Європи кількість малих підприємств (де працює до 20 чол.) у переробній промисловості складає 90%, 1/3 з них — сімейні підприємства, що не використовують найману працю. У роздрібній торгівлі й обслуговуванні сімейні фірми становлять відповідно 60 і 50%. В усіх розвинених країнах Заходу їхня роль у розв'язанні проблем зайнятості, макроекономічної рівноваги загалом досить помітна. Приміром, у Франції малі підприємства забезпечують 3/4 попиту на робочу силу, у Німеччині дрібні фірми (до 19 працівників) за останніх 10 років збільшили зайнятість на 24%, створивши понад 700 тис. нових робочих місць. У США малий і середній бізнес забезпечує 3/4 ВВП, у Японії — майже 70%. У Німеччині малі і середні підприємства забезпечують близько 40% експорту, у Японії — 39%, у Франції — 36%. Малий бізнес відіграє важливу роль в економіці західних країн, забезпечуючи насичення ринку товарами та послугами.

Які ж стан і перспективи малого бізнесу в Україні? Згідно із Законом України «Про підприємництво», розміри підприємств визначаються залежно від кількості зайнятих. Так, малі підприємства в промисловості — до 200 працюючих, у науці й науковому обслуговуванні — до 100 співробітників, у галузях невиробничої сфери — до 25, у роздрібній торгівлі — до 15 працівників.

Проте слід зауважити, що розподіл підприємств лише за одним критерієм — кількістю працюючих — часто створює перекручене уявлення про розміри виробництва. Необхідно використовувати систему показників, серед яких застосовували б обсяг виробництва (в натуральному і вартісному вираженні), суму продажу, величину доходу тощо. Інакше кажучи, необхідно розрізняти поняття «розмір підприємств» і «розмір виробництва». В 2015 році в Україні існувало понад 325 тис. малих підприємств, з них діючих — менше половини (для порівняння, в Польщі їх 2 мільйони). Тому, з огляду на низькі обсяги виробництва, в Україні вони не відіграють помітної ролі ані у збільшенні числа зайнятих, ані у виробництві товарної маси і послуг, ані, тим

більше, в експорті. Тому важливо створити систему суспільної та державної підтримки малого бізнесу. Стабільність і можливість прогнозування законодавства мають при цьому неабияке значення. В Україні діють закони «Про підприємництво», «Про власність», «Про підприємства в Україні» але давно назріла необхідність у спеціальному Законі «Про малий бізнес». Серед економічних заходів на першому місці має бути система пільгового оподаткування і прогресивна фінансово-кредитна політика. Непередбачуваність податкової політики, жорсткий податковий прес, складність, заплутаність системи оподаткування — усе це підриває саму систему малого бізнесу. Політика, яка доповнена державним і кримінальним рекетом, відвертає від малого бізнесу мільйони потенційних підприємців.

Необхідним є розширення пільгового оподаткування для виробничих підприємств, інноваційного сектору, удосконалення фінансово-кредитної політики, а саме зниження ставок рефінансування центральних банків, а, відтак, полегшення умов кредитування малого бізнесу, як це є в розвинених країнах Європи.

2. Підходи до визначення структури фірм у новій економіці

Сучасні фірми сприяють розвитку структурних змін нової економіки. Завдяки структурним змінам, зумовленим їхнім прагненням ефективнішого господарювання і вищих прибутків, вони змінюють умови конкуренції для себе та для інших економічних суб'єктів. Такі підприємства є двигуном нової економіки, яка, в свою чергу, стимулює їх до подальшого розвитку. При цьому фірми використовують як технічні інновації, так і організаційні зміни – друге вагомe джерело економічного прогресу.

У даному розділі мова йтиме про зміни у підприємницьких структурах, які виникають у взаємодії з новою економікою. На сучасне підприємство найрізноманітніші впливи справляють посилене використання інформації і знань, а також зростання значення фактора людського капіталу у виробництві. Серед економістів існує велика амплітуда коливань прогнозів щодо розвитку фірми: від цілковитого зникнення більших одиниць до домінування небагатьох окремих фірм. Так, відомі британські економісти в галузі менеджменту Малоне і Лауенбахер прогнозують домінування мережу невеликих, спеціалізованих на окремих проектах фірм, що тісно співпрацюватимуть між собою [35].

З метою дослідження, яким чином нова економіка впливає на структуру фірми, послідовно розглянемо *три найбільш популярні підходи теорії фірми* і, відповідно, здійснимо аналіз змін на підприємстві, що спричинюються посиленням застосуванням інтелектуальних ресурсів – знань, технологій та людського капіталу.

Відповідно до *першого підходу (технологічного)* фірма розглядається з технологічної точки зору і її розміри пояснюються віддачею від масштабу і перевагами від об'єднання, під якими розуміють економію від широкого асортименту продукції. Даний підхід пояснює найбільш ефективні мінімальні

розміри виробництва, які зазнають значних змін за умов нової економіки. Однак, він недостатньо мірою тлумачить зміни підприємницьких структур, адже залишається незрозумілим, чому переваги розмірів фірми можуть експлуатуватися всередині однієї фірми, а не розподілятися на договірній основі між кількома. Крім того, сумніву підлягає той факт, чи взагалі теоретично можливо здійснити пояснення масштабів великого підприємства ефективною мінімальною величиною.

Віддача від масштабу і переваги об'єднання дають змогу більшим підприємствам досягнути більшої ефективності, ніж це можуть зробити малі фірми в умовах досконалої конкуренції. Більші фізичні обсяги виробництва сприяють використанню кращих технологій і пришвидшенню амотризації інвестицій. Щодо працівників, то на великих підприємствах у них з'являється більше можливостей спеціалізації.

Із всієї сукупності наявних технологій фірми можуть обрати технологію T , якій вони надають перевагу. При цьому, T позначає велику кількість можливих комбінацій різних кількостей x з r факторів і різних обсягів виробництва y . Вектор можливих обсягів виробництва y вибираємо з множини $N = \{1, 2, \dots, n\}$. Тоді технологію можна описати як $T = \{(x, y)\}$, тобто y може вироблятися завдяки x . Завдячуючи збільшенню використання інформації та знань на виробництві підвищується рівень технології, що використовується для виготовлення продукції. Сучасні виробничі та комунікаційні технології значно знизили ефективний мінімальний розмір заводів (наприклад, невеличкі електростанції, міні-сталеварні заводи). Так, скажімо, виготовлення багатьох інформаційних благ потребує низьких постійних витрат виробництва.

Для виробництва певного виду або асортименту продукції при відсутності достатніх потужностей невеликі фірми можуть об'єднувати свої зусилля. Переваги об'єднання багатьох невеликих фірм у спільних виробничих процесах і віддача від масштабу можуть бути достатньо значними. За їх допомогою можна визначити найбільш ефективний обсяг продукції, що може бути виготовлений однією юридичною особою. В даному випадку технологічний підхід оптимізує функцію прибутку фірми, а для фірм, що складаються більше, ніж з одного індивіда, це передбачає повну кооперацію за повної інформації всіх її учасників.

Другий підхід розглядає фірму як довгостроковий договір між її одиницями, який гарантує їм прийнятний розмір виручки і таким чином сприяє специфічним інвестиціям.

За умов нової економіки її основними положеннями є гнучкість способів розвитку, виробництва і збуту. Це дозволяє стверджувати, що специфічність деяких капіталовкладень знижується. Однак в інших сферах нової економіки і з визначальною роллю людського капіталу необхідна більша специфічність інвестицій.

Сторони, що укладають договір, заздалегідь домовляються про умови, за якими між ними в майбутньому мають розподілятися торгові прибутки. З метою отримання оптимального розміру специфічних інвестицій повинні бути специфіковані масштаби торгівлі та справедливий розподіл прибутків. Такі специфічні інвестиції спрямовуються на прибутки з майбутніх трансакцій обох

торгових партнерів. Вони допомагають підвищувати торгівельний прибуток, однак замикають обох транзакційних партнерів у рамках тісних двосторонніх відносин, оскільки після здійснення специфічної інвестиції збереження цих відносин приносить завжди більші прибутки, аніж торгівля з якимось іншим партнером.

Специфічні інвестиції мають наступні виміри:

1) специфічний основний капітал (наприклад, у корпорації Дженерал-Моторз-Фішер);

2) специфічний людський капітал, який походить від специфічних підприємницьких знань, вмінь та навичок;

3) специфічний капітал за місцем розташування фірми;

4) капітал, пов'язаний з відносинами;

5) капітал, пов'язаний із торговими марками.

Спільність усіх вимірів полягає в тому, що специфічність капіталу забезпечує економічну ренту, яка може бути розподілена між учасниками договору. Однак окремі види специфіки інвестицій вимагають від фірми дуже різного поводження з ними. Наприклад, капітал товарної марки дає можливість отримання економії від випуску продукції, а інші форми специфіки капіталу такої можливості не надають. Найбільш суттєвим положенням тут є те, що фірма може володіти основним капіталом, однак не може володіти капіталом людським.

Нова економіка пропонує більший обсяг інформації про торгових партнерів по всьому світі і під впливом глобалізації посилює загострення конкуренції на всіх стадіях виробництва. При можливості вибору серед наявних торгових партнерів знижується специфічність інвестицій і вони можуть бути використані лише частково.

Інтернет встановлює масштаби сумісності і таким чином зменшує специфічність багатьох інвестицій, зокрема, і в людський капітал. Однак під впливом прогресуючої спеціалізації специфічність людського капіталу зростає, і він стає дуже специфічним видом капіталу. Відповідно, із зростанням ролі даного фактору, зростає і специфічність інвестицій. Так, просторову специфічність, яку ми спостерігаємо як у Силіконовій Долині, так і на прикладі мас-медіа і банків, у новій економіці приписують, насамперед, інформаційно-наукомістким галузям промисловості.

Однак такий підхід, як і технологічний, недостатньою мірою визначає межі фірми, адже самостійними юридичними особами можуть бути і економічно інтегровані підприємства. Тому відповідно до обох підходів, можна зробити висновок, що не всі одиниці, об'єднані в одному підприємстві, обов'язково мусять бути економічно інтегрованими.

Третій підхід (фірма як неповний договір), який в останні роки є центральним у теорії підприємництва і видається найбільш придатним з-поміж усіх трьох підходів, базуються на недосконалому договорі. Згідно даного підходу фірма дає змогу власнику приймати рішення у випадках, які не вважаються специфічною інвестицією. Відповідно до цієї теорії, нова економіка також є джерелом далекосяжних змін у структурах підприємств, оскільки у

структурі основного капіталу зростає значення людського капіталу, а ним володіти неможливо.

Порівняно із розірванням договору інтеграція двох економічних одиниць може призвести до збільшення прибутків. Така гнучка структура управління може ефективніше реагувати на непередбачувані події, аніж точно специфікований договір. Але оскільки мова йде про сучасну нову економіку, то потрібно враховувати, що такі непередбачувані події є неминучими і, відповідно, договори є і будуть недосконалыми. Це залежить від трансакційних витрат, які умовно можна поділити на такі чотири види:

1) світ є занадто комплексним, щоб можна було передбачити всі можливі варіанти розвитку в ньому;

2) навіть якби їх можна було передбачити, то потрібно було б занадто багато часу і коштів, щоб обумовити усі ці можливості в договорі;

3) контроль виконання договору стороною договору дорого коштує;

4) змушування до виконання договору може спричиняти великі витрати.

Згідно з Коузом та Вільямсоном, трансакційні витрати роблять виробництво на одному підприємстві ефективнішим, ніж коли воно є довгим ланцюгом окремих дій, ланки якого пов'язані між собою ринковими операціями. Відтак, потрібно забезпечити, щоб додана вартість, яку може забезпечити коаліція фірм, завжди була більшою, ніж сума доданих вартостей двох чи більше окремих фірм. Тобто оптимальна структура контролю в коаліції максимізує дії економічного агента, а відтак і додану вартість, яку створює коаліція. Зменшення непередбачуваних та необумовлених у договорах випадковостей впливає на оптимальний розмір фірми.

Не залишається поза увагою і дослідження впливу інформаційних товарів на структуру організації. З огляду на суттєве і перманентно зростаюче значення інформації, знання та людського капіталу, фізичний капітал як ключовий фактор доповнюється капіталом інтелектуальним, тобто людським. Економічний агент володіє своїм інтелектуальним капіталом як специфічним активом, без якого, як і без фізичного активу, не може бути виготовлена додана вартість. Оптимальним варіантом є агент з притаманним йому специфічним інтелектуальним капіталом, що водночас є власником фізичного активу, оскільки такий агент володіє інформацією та специфічним гуманним капіталом і може впливати на контроль за фізичними активами. Володіння одним лише фізичним капіталом не має значної цінності, якщо водночас власник не володіє і додатковим інтелектуальним капіталом. Прикладом можуть бути наукомісткі консалтингові фірми чи адвокатські контори, де фізичні активи становлять незначну частину сукупної вартості фірми.

Значні переваги при використанні інформаційних благ мають малі фірми, які пропонують значно більші стимули для використання інтелектуального капіталу своїх співробітників. Водночас це не суперечить збільшенню розмірів фірм, що базуються саме на знаннях, як це спостерігається протягом останнього періоду часу. Це можна пояснити порівняно кращим охопленням договором працівників фірми. Перевагою на користь малих фірм є і те, що меншими стають витрати на комунікацію між багатьма агентами у комплексній структурі. Якщо у старій економіці ефективним вважалося централізувати

володіння фізичними активами, то в новій економіці така необхідність послаблюється.

Акумуляовані на фірмі знання, які є значними за обсягами, утримують працівників на підприємстві, якщо вони доповнюють їх людський капітал. Так, частка інтелектуального капіталу в загальній вартості фізичного капіталу підприємств обробної промисловості США оцінюється приблизно у 66 %.

Кожен із вищевказаних підходів пояснює відповідно якусь іншу важливу частину меж фірми, однак всі вони взаємно доповнюють один одного. Пояснюються також і окремі ефекти впливу нової економіки на структури підприємств, хоча вони є частково протилежними і неможливо передбачити їх відповідне значення. У різних галузях економіки впливи на різні підприємства є також дуже відмінними. Отже, надалі існуватиме різноманіття малих і великих підприємств різних підприємницьких структур. Тому важко встановити однозначну тенденцію до збільшення чи зменшення концентрації підприємств у розрізі всієї економіки, однак із впевненістю можна констатувати одне: в новій економіці спостерігається переломний момент у розвитку окремих підприємств.

Нова економіка привносить значні зміни і не дозволяє сформувати єдину картину щодо змін в організаційних структурах фірм, які є дуже різними сьогодні: від малих одноосібних фірм до надвеликих фірм, які за річним оборотом та кількістю найманих працівників можуть зрівнятися з деякими державами. Так, сьогодні ми спостерігаємо навіть в розрізі однієї і тієї ж галузі промисловості кардинально різні господарські одиниці: від вільних об'єднань (франчайзерів) до фірм із суворою ієрархічною структурою. Така диференціація притаманна новій економіці, і з кожним роком вона все більше поглиблюється.

3. Мережеві форми організації бізнесу як важливий принцип функціонування інформаційної економіки

З розвитком глобалізації та загостренням конкурентних відносин на ринку у суб'єктів підприємництва виникає необхідність адаптації до нестабільних, постійно мінливих умов ділового середовища. Зміна способу та стилю конкуренції, необхідність дотримання екологічних принципів та соціальної відповідальності в бізнесі, пріоритетність створення соціального ефекту над максимізацією прибутку призвели до появи нових ринкових утворень, які в економіці називають мережеві.

Кінець ХХ ст. характеризувався прискоренням процесу інтернаціоналізації управління, виробництва та розподілу товарів і послуг.

Основою даного процесу є три взаємозалежних компоненти: 1) зростання обсягів прямих іноземних інвестицій; 2) активізація транснаціонального виробництва і багатонаціональних корпорацій; 3) формування різного роду міжнародних мереж, в т.ч. виробничих. Завдяки цьому на початку ХХІ

ст. головною тенденцією в розвитку нової економіки стає перехід до мережевих принципів організації бізнесу.

Процеси перетворення традиційних організацій у мережеві структури охоплюють всю ієрархічну вертикаль в економіці. Мережева модернізація охоплює як окремі фірми, так й утворені ними фінансово-промислові групи, міжнародні об'єднання й цілі ринки.

Зупинимось більш детально на визначенні поняття “мережа”. У деяких наукових колах побутує думка, що синонімами поняття “мережі” є “стратегічні альянси”, “скупчення”, “спільні підприємства”. М. Кастельс розглядає мережу як комплекс взаємопов'язаних вузлів. Конкретний зміст кожного вузла залежить від характеру тієї мережевої структури, про яку йде мова. Іншими словами, якщо на території регіону знаходиться центр або елемент певної мережі, то це сприяє поглибленню співробітництва з регіонами, де знаходяться інші структурні елементи.

Мережевий бізнес (*Network Business*) – це партнерська структура, побудована на принципах взаємозалежності та рівності всіх учасників, яка створена з метою раціонального використання ресурсної бази та отримання економічного ефекту від спільної діяльності.

Ефективність мережевого бізнесу полягає в тому, що він дає змогу регіонам, які його впроваджують, успішно врегулювати складну систему взаємозалежних економічних та соціальних факторів. У процесі формування таких мереж виникають вузли, через які проходять потоки капіталу, інформації, технологій, товарів, послуг кваліфікованої праці. У разі випадання з мережі якогось із вузлів виникають великі втрати та відсутність перспектив до подальшого росту.

Мережевий бізнес, де комп'ютеризація та новітні засоби комунікацій створюють основу електронного ринку, повністю залежить від потужності інформаційної мережі.

Підходи до формування мережевого бізнесу:

1) Бурхливий розвиток та поширення інформаційно-комунікаційних технологій і глобальної мережі Інтернет. Як наслідок, наголос робиться на запровадженні та розвитку електронного бізнесу. Тобто, зміст мережевої економіки полягає у віртуалізації значної кількості господарських трансакцій.

2) Мережа визначається як група фірм, які об'єднуються з метою використання своїх особливостей, ресурсів, специфічних переваг для реалізації певних спільних проектів. Згідно цього визначення до мережевих структур можна віднести ТНК, холдинги, асоціації, конгломерати, концерни, синдикати тощо.

Мережева організація бізнесу виникає тоді, коли група осіб, об'єднана деякими організаційними рамками, здійснює взаємодію на базі Інтернет-технологій. Така база дозволяє групі, що здійснює спільну діяльність, створити більш гнучку і ефективну організаційну структуру, порівняно з традиційними формами організації. Інтернет у даному випадку виступає як інфраструктура бізнес-середовища, яка дозволяє оперативніше реагувати на зміни, швидше передавати необхідну інформацію, а також підвищувати продуктивність господарюючого суб'єкта. До того ж, стрімке зниження інформаційних і

комунікаційних витрат дає можливість навіть невеликим підприємствам об'єднуватись у мережі зі своїми постачальниками і замовниками. В такий спосіб вони можуть гнучко реагувати на ринкові зміни.

Формування мережевої економіки і, відповідно, мережевого бізнесу, стало провідною тенденцією еволюції глобального виробництва, а її суть полягає в організаційно-структурному перетворенні як виробничих процесів, так і самих ТНК.

Потрібно відзначити, що мережеві форми організації бізнесу – не нове, а навпаки, цілком поширене в економіці явище, яке раніше мало дещо інше змістовне забарвлення, назву та особливі форми прояву. Так, наприклад, поява цехів та їх спеціалізація на виготовленні певного товару, який передають з одного цеху в інший, згодом виникнення мануфактурного виробництва, заводів та фабрик, які у своїй діяльності починають дедалі частіше використовувати методи кооперації – подібні історичні моменти вже вказують на появу деяких ознак мережевого способу господарювання. Більш окреслених та зрозумілих рис мережеві утворення набувають в середині ХІХ ст., коли з'являється корпорація, яка на певних пільгових умовах передає іншим суб'єктам підприємництва право на ремонт, обслуговування та продаж власних швейних машинок. Інакше кажучи, мережеві утворення мають багату історичну спадщину і свої сучасні особливості.

Історичні факти свідчать, що мережевий бізнес прийшов на зміну активним хвилям процесів злиття та поглинання. Суб'єкти підприємницької діяльності починають усвідомлювати ефективність та привабливість партнерських утворень. Основна перевага полягає в тому, що стосунки між учасниками формуються не на умовах чіткої ієрархічності та підпорядкованості, а на принципах взаємозалежності та рівнозначності. Такий підхід свідчить про перехід на якісно новий рівень господарювання – на той, якого вимагають сучасні реалії нової економіки.

Передумови появи та розвитку мережевого бізнесу:

1. *Постійно мінливі умови ринкової кон'юнктури та динамічний процес глобалізації призвели до того, що конкурентні відносини почали набувати дещо іншого змісту, ніж раніше.* Сьогодні конкурувати один з одним можуть навіть партнери, які входять до складу однієї і тієї ж об'єднаної організаційної структури. При цьому подібний тип ділових зв'язків не спричиняє негативних наслідків, а, навпаки, забезпечує переваги та зиски для учасників ринку.

2. *Фактор часу – здатність оперативно діяти та швидко приймати рішення.* Це забезпечує суб'єктам господарювання конкурентні переваги та підвищує продуктивність праці, а звідси – прибуток фірми.

3. *Поява та використання нових методів і підходів в управлінні підприємствами.* Адже подібні утворення мають складний організаційний механізм, регулювати який можна лише використовуючи сучасні та новітні способи управління та контролю за діяльністю фірми.

4. *Зміна ринкових стратегій та економічної орієнтації фірми.* Суб'єкти господарювання дещо змінюють свою професійну орієнтацію, зосереджуючи увагу на розширенні ринків збуту та відмови від одноосібної

діяльності. Пошук партнера, встановлення з ним довготривалих ділових стосунків, пропорційний розподіл обов'язків та ризиків, використання спільного ресурсного потенціалу – сьогодні це основні напрями діяльності тих фірм, які прагнуть відповідати вимогам сучасності.

5. Активна розробка і вдосконалення інноваційних продуктів та їх використання у різних галузях економіки. Будь-яка мережа, як правило, має розгалужену структуру, підрозділи якої часто знаходяться у різних кінцях світу, однак потребують чіткої та синхронної координації. Останні досягнення в галузі інновацій дають можливість налагодити подібний процес ефективно, з мінімальними затратами часу, коштів та людських ресурсів.

6. Розширення кордонів між країнами та їх поступова умовність. Ринок стає глобальним і автоматично розширюються горизонти та масштаби діяльності суб'єктів господарювання. Подібні процеси створюють сприятливі умови для налагодження партнерських відносин між всіма учасниками мережеских форм бізнесу, незалежно від сфери та виду їх діяльності і країни базування.

7. Бурхливий науково-технічний розвиток. В епоху автоматизованих надшвидкісних технологій суб'єкти господарювання чітко усвідомлюють ступінь важливості та значущості інформації та знань як стратегічних ресурсів – вони дають підприємницьким структурам шанси завжди випереджати своїх конкурентів.

Як показує практика, до ланцюга мережеских утворень входять переважно підприємства середніх та малих розмірів, адже вони найбільш гнучко здатні адаптуватися до змін ринкової кон'юнктури. Однак, часто перед подібними суб'єктами господарської діяльності постають істотні проблеми фінансового, управлінського, організаційного, кадрового та іншого характеру, вирішити які допомагає великий бізнес та співпраця з ним.

Таким чином, активна поява та розвиток мережеских утворень – це не просто ефективний спосіб адаптації до мінливих умов ринкової кон'юнктури, а ціла філософія та дієва стратегія для підприємств, які прагнуть якомога довше залишатися учасниками ринкових відносин та зміцнювати при цьому конкурентні позиції. За умов нової економіки формуванню мережеских форм організації бізнесу слід приділяти чимало уваги, оскільки саме високо інтегровані підприємницькі структури, фінансово-промислові групи тощо є основним двигуном зростання економіки регіону, здійснюючи мультиплікативний ефект на прилеглі території.

4. Роль та місце корпоративних стратегічних альянсів у новій економіці

За умов нової глобалізованої економіки важливим аспектом корпоративної стратегії стають корпоративні стратегічні альянси, адже дозволяють компанії швидко та, уникаючи серйозних витрат, увійти на іноземний ринок.

Корпоративний стратегічний альянс (КСА) – це форма співпраці двох потенційних чи реальних конкурентів в довгостроковому періоді для досягнення певної мети (наприклад, створення нового продукту).

Стратегічні альянси - явище не нове і, тим більше, не рідкісне. Альянси були поширені в XVIII та XIX ст. в судноплавстві і страхуванні перевезень вантажів. NEC, найбільша японська технологічна фірма, була заснована у 1899 р. як перше японське спільне підприємство з американською компанією Western Electric (WE). Міжнародні корпоративні стратегічні альянси отримали розповсюдження у світовій економіці протягом всього XX століття (наприклад, створювалися і функціонували консорціуми промислових підприємств і банків). Проте, лише в останні десятиріччя цей феномен досяг принципово нового рівня розвитку. Справа в тому, що умовою і середовищем формування та функціонування корпоративних стратегічних альянсів стала глобалізація економіки, а її головними суб'єктами виступають ТНК. За оцінками американських дослідників, з початку 2000-х років кількість корпоративних стратегічних альянсів у світі щорічно зростала більш, ніж на 25 %. В США, наприклад, в 2001-2012 рр. кількість корпоративних стратегічних альянсів зросла більше, ніж в 4 рази.

Всесвітній економічний форум за участю 2/3 з 377 президентів найбільших компаній світу, відзначили, що корпоративний стратегічний альянс – «найважливіший інструмент глобального корпоративного зростання».

Причини створення корпоративних стратегічних альянсів:

1. **Економія коштів компанії.** Якщо інвестиційний проект є надто дорогим та ризикованим для запровадження однією фірмою, компанії можуть поєднати сили для досягнення певного результату.

2. **Доступ на зарубіжні ринки.** Такий доступ забезпечує його учасникам зниження ризиків, кращі умови для експорту, переваги від диверсифікації сфери діяльності, можливість більш швидкого проникнення на ринки, отримання економічних вигод, задоволення вимог уряду до іноземного капіталу.

3. **Зменшення ризиків кожного з партнерів** за допомогою розподілу ризиків крупного проекту між кількома фірмами, надання можливості диверсифікації номенклатури товарів, забезпечення більшої окупності активів.

4. **Поєднання можливостей компанії, зростання ефективності від використання ресурсів** (фінансові ресурси, технології, устаткування). Часто це дає можливість зниження трансакційних витрат і підвищення ефективності діяльності. Коли кожна організація виконує роботу, в якій вона найбільш компетентна, витрати на одиницю продукції знижуються для всіх партнерів. В результаті створюються так звані зв'язуючі альянси, особливість яких полягає в

тому, що кожна з фірм виконує взаємодоповнюючі функції. Прикладом служить, зокрема спільне підприємство німецької хімічної ТНК «БАСФ» і американської «Доу Кемікл».

5. **Зниження витрат на дослідження та розробку технологій.** Компанія уникає витрат, спрямованих на дослідження та розробку технологій, адже має можливість користуватися результатами досліджень партнера.

6. **Отримання нових знань.** Досить часто, ТНК об'єднуються в корпоративні стратегічні альянси, в тому числі нерідко саме з конкурентами, щоб удосконалювати всю сукупність своїх інтегрованих, цілісних знань, розглядаючи їх як актив, навіть більш важливий, ніж запатентована технологія. Наприклад, японська ТНК «НЕК» створила стратегічний альянс із зареєстрованою у США компанією «Ханеуелл» та з французькою фірмою «Булль» саме заради використання досвіду, навиків і технологій своїх партнерів. Здатність вчитися у інших, перш за все, у своїх партнерів по альянсу – одне із головних положень інформаційної економіки. Останніми роками навіть з'явився термін «альянси, що навчаються». За умов нестабільності, вкрай швидких і часто радикальних змін зовнішнього середовища, інформація та знання набули особливої значущості.

Хоча стратегічний альянс надає ТНК ряд переваг, однак присутні йому і певні *недоліки*. Дослідження стратегічних альянсів виявляють їх нестабільність у більш, як 70% випадків. Причина такої нестабільності полягає у:

- ✓ труднощах контролю (нестача автономії спричиняє внутрішні конфлікти);
- ✓ культурній диференціації (різні бачення партнерів на досягнення цілей);
- ✓ різних початкових очікуваннях партнерів альянсу (одна компанія прагне уникнути конкуренції, інша прагне отримати доступ до технологій першою).

У природі стратегічних альянсів існує суперечливий аспект: хоча альянси часто не виправдовують сподівань, компанії продовжують їх підтримувати. California Management Review наводить дослідження, в якому автори пояснюють, чому стратегічні альянси продовжують існувати після своїх невдач:

1. Створення стратегічного альянсу - досить складний процес. Менеджери проводять довгі та виснажливі переговори задля його укладання, тому "відступ" практично унеможлиблюється.

2. Витрати, спричинені розвалом альянсу, можуть виявитися вищими, ніж витрати на його підтримку. Разом з цим, час необхідний для припинення діяльності альянсу, може перевищити час, затрачений на його створення.

3. Якщо компанії формують корпоративні стратегічні альянси за аналогією до дій конкурентів, закриття альянсу сприйматиметься як стратегічна помилка, яку неможливо допустити.

4. Компаніям, яким бракує досвіду у створенні альянсів, важко визначити ефективність його роботи, а тому вони можуть не зуміти оперативно зреагувати на його невдачу.

В останні 20-25 років корпоративний стратегічний альянс – вельми поширений прояв нової економіки, її істотний невід'ємний елемент. Основним

суб'єктом КСА є ТНК, операції яких набули глобального характеру. Для них корпоративні стратегічні альянси давно перетворилися на гнучкий, вільний інструмент, що дозволяє досягати поставлених ними стратегічних цілей з меншими витратами на основі спільності інтересів учасників таких альянсів.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

✓ КСА виступають як один з вельми поширених проявів глобалізації економіки і є її невід'ємним елементом;

✓ КСА довели свою важливість не тільки для національного, але і для міжнародного бізнесу, а також і в цілому для економіки залучених в них держав;

✓ сьогодні КСА і партнерські відносини набули значного розквіту, який в майбутньому тільки зростатиме. Багато фірм, які раніше рідко вступали до альянсів, тепер створюють їх регулярно;

✓ КСА дозволяють розвивати і покращувати операції, устаткування і процеси, забезпечують доступ до нових здібностей, нових знань і технологій, а також створювати нові можливості за умов нової економіки.

5. Особливості механізму трансакційних витрат у новій економіці

Поняття «трансакційні витрати» в економічній теорії існує вже досить давно. Вперше основи теорії трансакційних витрат було започатковано видатним економістом **Рональдом Коузом** у праці "Природа фірми" (1937). Поступово дослідження, що проводилися в сфері трансакційних витрат, вивели дане поняття на новий теоретичний і практичний рівень, показали їх вагомий вплив як на формування витрат окремої господарської одиниці, так і національної економіки загалом.

Трансакційні витрати - це витрати економічної діяльності щодо укладання угод: пошуку партнерів, проведення переговорів, укладання контрактів, дослідження виконання контрактів тощо. До трансакційних витрат відносяться витрати, пов'язані із збиранням, накопиченням, обробкою та аналізом інформації про ринок, проведенням переговорів і прийняттям рішень, контролем та захистом виконання контрактів.

Трансакційні витрати становлять значну частку серед інших витрат фірм і мають значний вплив на розвиток як окремих фірм, так і економіки в цілому. За оцінками експертів, питома вага трансакційних витрат в сукупних витратах фірми становить при їх функціонуванні на традиційних ринках від 1,5 до 5 %, а при виході на нові ринки збуту — збільшується до 10-15 %.

Трансакційні витрати всередині однієї фірми виникати не можуть. Вони мають місце при ринковій взаємодії між фірмами та окремими індивідами.

Прийнято поділяти витрати фірми на:

1) *внутрішньофірмові витрати* (в екон. літературі - агентські) - пов'язані з управлінням, коли алокація ресурсів здійснюється адміністративним шляхом;

2) *транзакційні* – витрати здійснюються у зовнішньому середовищі фірми.

В умовах нової економіки на основі аналізу та зіставлення транзакційних і внутрішньофірмових витрат можна зробити певні висновки стосовно доцільності створення та існування фірми:

✓ фірму створюють, коли величина транзакційних витрат перевищує величину видатків з організації фірми;

✓ існування фірми буде продовжуватися за умови, якщо граничні внутрішньофірмові витрати будуть меншими, ніж їх вартість через ринкові транзакції;

✓ оптимізація розмірів фірми визначається межею, за якої транзакційні витрати дорівнюють внутрішньо фірмовим;

✓ за відсутності транзакційних витрат немає економічної основи для існування фірм.

Такі висновки сформували транзакційний підхід до вивчення економічних механізмів всередині фірми в сучасних умовах.

Транзакційні витрати є надзвичайно різноманітними. Вони охоплюють витрати на прийняття рішень, розробку і зміну планів та організацію майбутньої діяльності, ведення переговорів про її зміст і умови, перегляд умов угод та вирішення спірних питань, забезпечення додержання учасниками досягнутих домовленостей тощо.

У сучасній економічній літературі немає загальноприйнятої класифікації транзакційних витрат. Кожен дослідник звертає увагу на найцікавіші для нього елементи. Найбільш значущі з них становлять один із варіантів класифікації таких витрат.

До транзакційних витрат, насамперед, належать:

1) витрати пошуку інформації — витрати часу і ресурсів на отримання та оброблення інформації про ціни, товари і послуги, якими цікавляться, про постачальників і споживачів (Дж. Стіглер);

2) витрати моніторингу за поведінкою агента і витрати його самообмеження (М. Дженсен, У. Меклінг);

3) витрати визначення кількості й якості використаних під час обміну товарів і послуг — витрати на проміри, вимірювальну техніку, від помилок і допущених неточностей (Й. Барцель);

4) витрати впливу та на специфікації (точне визначення) і захист прав власності — витрати на утримання суддів, арбітражу, органів державного управління, а також витрати часу і ресурсів, потрібні для відновлення порушених прав (П. Мілгром і Дж. Робертс);

5) витрати опортуністичної поведінки (угодовства), що є складовою транзакційних витрат, яка найважче визначається (О. Вільямсон);

6) витрати колективного прийняття рішень — на організацію та лобювання необхідних колективних рішень (Г. Хансман);

7) витрати до (*ex ante*) та після (*ex post*) укладення угоди — на пошук партнера, узгодження інтересів, оформлення угоди, контроль за її виконанням (О. Вільямсон, Р. Капелюшников).

На формування трансакційних витрат впливають економічні, правові, організаційні, психологічні, технологічні та соціальні фактори.

Особливо помітний вплив **економічних факторів**, таких, як:

✓ **контрактна природа підприємства** (усі відносини, що виникають між підприємствами, оформлюються на основі контрактних відносин);

✓ **конкурентна боротьба** (в умовах трансформації економіки конкурентна боротьба надзвичайно загострюється і відображається в різних формах);

✓ **конкурентоспроможність продукції**, яка визначається масштабами ринку, видом конкурентного ринку; стратегією просування товару; еластичністю попиту на товар; стадією життєвого циклу товару тощо.

У класичній політичній економії прийнято вважати, що у випадку, якщо трансакційні витрати займають велику питому вагу у валових витратах підприємства, то це свідчить про неефективність його господарювання, а їх поступове зменшення веде до зростання ділової активності суб'єктів ринку.

Однак, нова економіка привносить нові тенденції до тлумачення ролі трансакційних витрат та механізму їх дії. Мова вже ведеться про те, що зростання трансакційних витрат може бути навіть корисним для підприємства. Все частіше постає питання про те, в яких випадках збільшення трансакційних витрат приносить користь для підприємства, а в яких випадках такі витрати мають негативний вплив на суб'єкти господарювання. З одного боку, трансакційні витрати, як і будь які інші витрати, зменшують дохід підприємства. Однак з іншого боку, якщо трансакційні витрати спрямовані на розширення виробництва, захоплення нових сегментів ринку або ж якщо в результаті їх здійснення будуть скорочуватися інші витрати, то вони матимуть позитивні наслідки і сприятимуть підвищенню ефективності роботи економічних суб'єктів. А при переході економічних систем на вищий рівень розвитку, прискоренні науково-технологічного прогресу, спеціалізації та глобалізації економічного простору активніше проявляється тенденція до зростання трансакційних витрат.

Для оцінки трансакційних витрат на макроекономічному рівні американські вчені Дж. Уолліс та Д. Норт ввели поняття трансакційного сектору. До державного трансакційного сектору вони віднесли оптову і роздрібну торгівлю, страхування, банківський сектор, операції з нерухомістю, витрати на апарат управління в інших галузях, витрати держави на суддівську і правоохоронну діяльність.

Величина і роль трансакційних витрат у сучасному суспільстві досить вагомі. Трансакційний сектор економіки становить від 50 до 70 %, причому його обсяг постійно зростає. За підрахунками Дж. Уолліса і Д. Норта, частка трансакційних витрат у валовому національному продукті США збільшилася у приватному секторі з 23 % у 1870 р. до 42 % у 1970 р., у державному — з 3,6 % у 1870 р. до 13,9 % у 1970 р., що в сумі означає зростання з 26,6 до 54,9 %. Водночас частка трансакційних витрат у сукупних витратах фірми становить від 1,5 до 15 %, проте в перехідних економіках вони можуть бути суттєво більшими.

На сьогоднішній день в Україні склалася специфічна трансформаційна фінансово-економічна система транзитивного типу, для якої характерні такі особливості: порушення розрахунково-платіжної дисципліни підприємств і заборгованість держави перед суб'єктами господарювання; використання в міжнародних контрактах інструментів бартеру, завищення або заниження цін; нерозвиненість ринкових інститутів та інституцій в Україні; прорахунки в бюджетній та інвестиційній політиці тощо. Усі ці особливості обумовлюють високий рівень трансакційних витрат вітчизняних суб'єктів господарювання та є основною причиною неефективності економіки. Збої в реформах обумовлені недосконалістю економічної моделі розвитку пострадянських країн.

6. Глобалізаційні бізнес-процеси: мультинаціональні підприємства, ТНК і міжнародні мережі

Глобалізаційні бізнес-процеси полягають в розвитку взаємозв'язків і посиленні взаємозалежностей між окремими країнами й географічними регіонами світу для здійснення спільної бізнес-діяльності з метою отримання максимальної економічної вигоди.

Для становлення і розвитку глобалізаційних бізнес-процесів необхідні певні передумови. Серед таких фундаментальних передумов можна виділити:

1) Лібералізація міжнародної фінансової діяльності та дерегуляція у фінансово-банківському секторі.

Дані процеси розпочалися із розвалом Бреттон-Вудської системи, яка ознаменувалася виходом із системи фіксованих валютних курсів і проведенням масштабних реформ у фінансовому секторі. Відхід від жорсткого регулювання потоками капіталів державами і виконання регулюючої ролі у сфері спрямування масштабних кредитів та інвестицій фінансовим ринком означає процес дерегуляції фінансово-банківської діяльності і лібералізації міжнародних операцій з капіталом.

2) Лібералізація міжнародної торгівлі.

Даний процес розпочався з підписання Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) у 1944 р., який привів до утворення Світової організації торгівлі (СОТ). Зниження імпорتنих мит, зменшення кількісних обмежень та нетарифних бар'єрів сприяє розвитку торгівлі і лібералізації підприємницької діяльності, що прискорює формування глобальних інтегрованих ринків.

3) Поширення інформаційних технологій. Інформаційний фактор (комп'ютери, комп'ютерні технології, телекомунікації) став важливою складовою глобальної інтеграції, підсилюючи процеси фінансової та торговельної лібералізації. Інформаційні технології створили передумови для виникнення нових ринків для нових товарів, а також нові форми господарських зв'язків.

4) Зростаюче значення закордонної діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК).

На початку ХХІ ст. валова продукція іноземних філій ТНК у світовому ВВП становила 10 %. Відбувається трансформація моделей бізнес-поведінки, внаслідок чого внутрішньо-фірмова торгівля, інвестиції та виробнича кооперація витісняють прості схеми експортно-імпоротної діяльності. Зростає значення внутрішньо-секторної торгівлі, яка сприяє транскордонним операціям корпорацій та появі їхньої орієнтації на ринку по всьому світу, замість конкретного локалізованого ринку.

Зростання транскордонних операцій та відкритості економік веде до посилення інтеграції ринків, формування єдиного глобального ринку і до підвищення взаємозалежності між різними країнами.

Внаслідок глобальної інтеграції, в економіці формується низка принципових структурних зрушень, які відображають функціонування глобальної економіки як цілісної системи. Інтеграція ринків товарів і капіталів веде до формування глобального ділового циклу. Завдяки цьому тренд національного випуску все більше підпорядковується закономірностям розгортання глобального попиту і пропозиції.

Внаслідок посилення глобальної конкуренції і зближення технологічних ринків розвитку ускладнюються моделі виробничих зв'язків. Транскордонні зв'язки формуються за принципом оптимальної спеціалізації окремих модулів. Виведення капіталу та створення виробників закордоном спрямовується на наближення складальних виробництв до місткого ринку. Це веде також до формування глобальних фінансових, виробничих і технологічних мереж, які не мають чіткої прив'язки до конкретної території, а функціонують у глобальному просторі як автономні та цілісні одиниці.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Фірма. Наукоємність продукції. Акціонерний капітал. Венчурні компанії. Горизонтальна інтеграція. Вертикальна інтеграція. Одноосібні фірми. Партнерства. Корпорації. Мережевий бізнес.

Корпоративний стратегічний альянс. Трансакційні витрати. Глобалізаційні бізнес-процеси. Лібералізація міжнародної фінансової діяльності. Лібералізація міжнародної торгівлі.

Контрольні запитання і завдання

1. Дайте визначення поняттю «фірма». Чим відрізняються цілі фірми за умов традиційної економіки та за умов нової економіки?
2. Охарактеризуйте особливості функціонування сучасної фірми.

3. Які чинники забезпечують умови успіху фірми за умов нової економіки?
4. Як поділяються фірми за видами форм власності? Які переваги і недоліки кожного із видів?
5. В чому полягає сутність мережевого бізнесу? Які існують підходи до його формування та передумови функціонування?
6. Поясніть сутність транснаціональних корпорацій та їх роль за умов нової економіки?
7. Що являють собою корпоративні стратегічні альянси та яка їх роль в новій економіці?
8. Проаналізуйте особливості формування та функціонування глобальних ділових мереж.
9. Дайте визначення трансакційних витрат та поясніть особливості їх механізму в сучасній бізнес-діяльності.
10. Які види витрат відносяться до трансакційних? Якою повинна бути частка трансакційних витрат у загальній сукупності витрат фірми?
11. В чому полягає відмінність між мультинаціональними та транснаціональними корпораціями?
12. Що являють собою міжнародні мережі та які фактори впливають на їх формування?

Тестові завдання

1. Які особливості відрізняють сучасну фірму за умов нової економіки від фірми традиційної?

- а) висока наукоємність продукції (значна частка витрат спрямовується на науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки);
- б) економія від масштабу виробництва;
- в) у довгостроковому періоду витрати фірми стають змінними;
- г) активна інноваційна політика;
- д) високий темп відновлення продукції і застосовуваної технології (пришвидшення амортизації).

2. Галузевою єдністю підприємств, операційна діяльність яких характеризується спільною технологією і однорідністю виготовлюваної продукції, називається:

- а) горизонтальна інтеграція;
- б) вертикальна інтеграція;
- в) диверсифікація;
- г) централізація.

3. Прикладом вертикальної інтеграції може бути:

- а) мережа роздрібних магазинів;
- б) об'єднання туроператора з усіма підприємствами, послуги яких необхідні для формування пакета туристичних послуг;
- в) сукупність вищих навчальних закладів країни;
- г) сукупність туроператорів країни.

4. Які процеси спричинили перехід до мережесих принципів організації бізнесу?

- а) зростання кількості прямих іноземних інвестицій;
- б) активізація транснаціонального виробництва і багатонаціональних корпорацій;
- в) перехід від натурального виробництва до товарного;
- г) виникнення нерозмінних кредитних грошей.

5. Які об'єднання відносяться до мережесих структур?

- а) транснаціональні корпорації;
- б) одноосібне підприємство;
- в) партнерство;
- г) холдинг;
- д) концерн.

6. Що є передумовою формування корпоративних стратегічних альянсів?

- а) перехід від натурального до товарного виробництва;
- б) загострення конкуренції на світовому ринку;
- в) світова фінансово-економічна криза;
- г) глобалізація економіки.

7. Причини ефективності існування корпоративних стратегічних альянсів?

- а) економія коштів компаній, оскільки якщо інвестиційний проект є надто дорогим та ризиковим для запровадження однією фірмою, то компанії можуть поєднати сили для досягнення результату;
- б) доступ на зарубіжні ринки;
- в) значна культурна диференціація (різні бачення партнерів досягнення цілей);
- г) труднощі контролю.

8. Що розуміється під трансакційними витратами?

- а) це витрати на здійснення банківських трансакцій;
- б) витрати на виробництво додаткової одиниці продукції;
- в) витрати економічної діяльності щодо укладання угод;
- г) витрати на купівлю акцій корпорацій.

9. Яка тенденція динаміки трансакційних витрат за умов нової економіки?

- а) трансакційні витрати зростають;
- б) трансакційні витрати знижуються;
- в) трансакційні витрати залишаються незмінними;
- г) трансакційні витрати зростають із виробництвом додаткової одиниці продукції.

10. Існування фірми за умов нової економіки є доцільним, коли:

- а) фірма не несе ні внутрішньофірмових, ні трансакційних витрат;
- б) коли граничні внутрішньофірмові витрати будуть меншими, ніж трансакційні витрати;
- в) коли граничні внутрішньофірмові витрати будуть більшими, ніж трансакційні витрати;
- г) коли у фірми немає трансакційних витрат, а лише внутрішньофірмові.

Тема 5. Зміни виробничих відносин та місця людини у новій економіці

1. *Поняття та роль людського капіталу в інформаційній економіці.*
2. *Ринки праці: вимоги до кваліфікації і форм праці у новій економіці.*
3. *Трудовий процес в інформаційній економіці. Інтелектуальний робітник як капітальний актив, власник і продукт фірми.*
4. *Сучасні проблеми зайнятості та безробіття.*
5. *Глобальна робоча сила та формування міжнародних ринків праці.*
6. *Особливості трудової мобільності та міграційних процесів у новій економіці.*
7. *Показники динаміки розвитку людського капіталу: індекс економічної свободи та індекс розвитку інформаційного суспільства.*

1. Поняття та роль людського капіталу в інформаційній економіці

«Джерелом всякого доходу може бути тільки одна людська праця, що виробляє різnorodні продукти».
(М. І. Туган-Барановський)

Людський капітал (*human capital*) – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника та національного доходу.

Людський капітал — це система характеристик, які визначають здатність людини до творчої праці з метою створення товарів, послуг, доданої вартості, тобто якості робочої сили індивідуума, працівника підприємства, фірми, корпорації, країни, що знаходять прояв у процесі розширеного відтворення. Таким чином, чим більш досконалим є людський капітал, що виражається рівнем освіти, кваліфікацією, знаннями, досвідом працівника, тим більші можливості у нього виконувати продуктивну високоякісну роботу.

Вперше термін «людський капітал» використав *Теодор Шульц*, а його послідовники розвинули цю ідею, обґрунтувавши ефективність вкладень у людський капітал і сформулювавши економічний підхід до людської поведінки.

Спочатку під людським капіталом розумілася лише сукупність інвестицій в людину, що підвищує її здатність до праці – освіта і професійні навички. Сьогодні ж за умов нової економіки поняття людського капіталу істотно розширилося. У результаті людський капітал перетворився на складний інтенсивний фактор розвитку сучасної економіки – економіки знань. Останні розрахунки, зроблені експертами Світового банку, включають у нього споживчі

витрати – витрати сімей на харчування, одяг, житла, освіти, охорону здоров'я, культуру, а також витрати держави на ці цілі.

У широкому сенсі людський капітал – це інтенсивний продуктивний чинник економічного розвитку, розвитку суспільства і сім'ї, що включає освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної і управлінської праці, місце існування і трудової діяльності, що забезпечують ефективне і раціональне функціонування людського капіталу як продуктивного чинника розвитку. Отже, іншими словами, людський капітал – це інтелект, здоров'я, знання, якісна і продуктивна праця та якість життя.

Людський капітал є головним фактором формування і розвитку нової економіки, а саме інноваційної економіки та економіки знань як наступного вищого етапу розвитку.

Використовують таку **класифікацію людського капіталу**:

- 1) Індивідуальний людський капітал.
- 2) Людський капітал фірми.
- 3) Національний людський капітал.

Людський капітал складається із двох компонентів:

- 1) загального;
- 2) професійного специфічного.

Гнучкість застосування людського капіталу залежить передусім від загального людського капіталу і меншою мірою – від професійно специфічного. При цьому частка специфічного людського капіталу в деяких професіях дуальної системи освіти може бути дуже високою (прикладом дуже спеціальних дуальних професій можуть бути професії гравірувальника дорогоцінних каменів і акустика слухових апаратів, тоді, як, наприклад, професію механіка установок і радіоінженера можна розглядати як професійну освіту з відносно гнучким застосуванням).

Такий відносно низький рівень гнучкості використання людського капіталу осіб, які мають професійну освіту, можна пояснити достатньо сильною диференційованою системою освіти і, як наслідок – високою часткою професійно специфічного людського капіталу. Натомість, більш гнучкими є особи без професійної освіти, що мають самостійний заробіток, оскільки саме вони здійснюють діяльність, навчання та підготовку, які не потребують тривалого періоду часу (як правило, мова йде про загальний людський капітал). Те ж саме стосується і випускників вищих навчальних закладів, оскільки вища освіта систематично спрямована на здобуття вміння гнучкого застосування знань у професійному житті. Зважаючи на такі високі вимоги до людського капіталу і до гнучкості професійних вмінь, можна стверджувати, що в найбільш вигідному становищі на ринку праці сьогодні перебувають випускники вищих навчальних закладів, в той час, як попит на осіб, які мають професійну освіту, стає все нижчим.

Інвестування в людський капітал має здійснюватися на 4 рівнях:

- 1) *особистісному* – для формування людського капіталу окремих осіб;
- 2) *мікрорівні* – для формування людського капіталу підприємств;
- 3) *мезорівні* – для формування людського капіталу регіонів і галузей;
- 4) *макрорівні* – для формування сукупного людського капіталу країни.

У національному багатстві людський капітал у розвинених країнах становить від 70 до 80%. В Україні цей показник значно нижчий.

Людський капітал є єдиним активним капіталом, тоді як всі інші капітали є пасивними, оскільки вони всі без винятку підпорядковуються людині й діють відповідно до її волі. З огляду на цю позицію інвестування в інші види капіталу, минаючи людський, виявляються не досить результативними. Інвестиції в людський капітал – джерело економічного зростання, при чому, не менш важливе, ніж капіталовкладення у матеріально-речові фактори виробництва та землю.

У порівнянні з інвестиціями в інші різні форми капіталу, інвестиції в людський капітал є найбільш вигідними як з точки зору окремої людини, так і всього суспільства, оскільки дають досить значний за обсягом, тривалий за часом й інтегральний за характером економічний і соціальний ефект.

Основні напрямки інвестицій в людський капітал:

- ✓ освіта;
- ✓ охорона здоров'я;
- ✓ професійна підготовка;
- ✓ пошук економічно значущої інформації;
- ✓ мобільність робочої сили;
- ✓ виховання і догляд за дітьми.

На даний час на базі теорії та практики людського капіталу формується і вдосконалюється успішна парадигма розвитку США і провідних європейських країн. Наприклад, на основі теорії людського капіталу колись відстала Швеція зуміла модернізувати свою економіку і повернула у 2000-х роках лідерські позиції у світовій економіці. Фінляндія за історично короткий період часу зуміла перейти від, в основному, сировинної економіки до інноваційної економіки і створити свої власні висококонкурентоспроможні технології, водночас не відмовляючись від переробки свого головного природного багатства - лісів. Більше того, саме на доходи від переробки лісу в товари з високою доданою вартістю і створювали фіни свої інноваційні технології і продукти. Завдяки цьому Фінляндія посіла перше місце в світі у рейтингу конкурентоспроможності економіки.

Всі ці позитивні зрушення мали місце не тому, що теорія і практика людського капіталу реалізувала в собі якусь чарівну паличку, а тому, що стала відповіддю економічної теорії і практики на виклики часу, на виклики, що народжується в другій половині ХХ ст. нової інноваційної економіки (економіки знань) і венчурного науково-технічного бізнесу.

В умовах глобалізації світової економіки, вільного руху будь-якого капіталу, включаючи людський, з країни в країну, з регіону в регіон, з міста в місто в умовах гострої міжнародної конкуренції, прискореного розвитку високих технологій великі переваги у створенні стабільних умов для зростання якості життя, створення та розвитку економіки знань, інформаційного суспільства, розвитку громадянського суспільства мають країни з накопиченим якісним людським капіталом, тобто країни з освіченим, здоровим і оптимістичним населенням, конкурентоспроможними професіоналами

світового рівня у всіх видах економічної діяльності, в освіті, науці, в управлінні та інших сферах.

Ядром людського капіталу, звичайно, була і залишається людина, але сьогодні це людина освічена, творча та ініціативна, яка володіє високим рівнем професіоналізму. Сам же людський капітал в новій економіці визначає основну частку національного багатства країн, регіонів, муніципальних утворень і організацій. У той же час частка некваліфікованої праці у ВВП розвинених і країн, що розвиваються, включаючи Україну, стає все меншою, а в технологічно передових країнах вона вже дуже мала. Тому поділ праці на некваліфіковану працю та працю, що вимагає освіти, особливих навичок і знань, поступово втрачає свій початковий зміст і економічний зміст при визначенні людського капіталу, адже людський капітал за умов нової економіки асоціюється виключно з освіченими людьми і з їх накопиченими знаннями та досвідом.

Отже, поняття людського капіталу як економічної категорії постійно розширюється разом з розвитком нової економіки.

2. Ринки праці: вимоги до кваліфікації і форм праці у новій економіці

Як відомо, ринок праці є важливою складовою всієї ринкової системи.

Ринок праці – це система суспільних відносин, пов'язаних з наймом і пропозицією праці, тобто з її купівлею і продажем; це сфера працевлаштування, у якій взаємодіють покупці і продавці праці; це механізм, що забезпечує узгодження ціни і умов праці між роботодавцями і найманими працівниками та регулює її попит та пропозицію.

Сучасний ринок праці – це система механізмів:

✓ купівлі-продажу робочої сили: визначення вартості та ціни робочої сили; організації оплати праці та соціального страхування; забезпечення умов праці та техніки безпеки;

✓ забезпечення зайнятості найманою працею як частини механізму забезпечення зайнятості всього населення;

✓ соціального захисту найманих працівників як частини механізму соціального захисту всього населення;

✓ формування та розвитку робочої сили;

✓ узгодження попиту та пропозиції робочої сили тощо.

Як і всі інші сфери економічних відносин, в останні роки ринок праці зазнав суттєвих змін. По-перше, відбувалися постійні структурні зміни, в результаті яких зменшилась кількість зайнятих у первинному і вторинному секторах і збільшилась кількість зайнятих у третинному секторі економіки. Так, за цей період частка зайнятих у третинному секторі зросла приблизно на 20 %. По-друге, сама структура трудової діяльності за формальними кваліфікаційними ознаками сильно зсунулася до вищих кваліфікацій. Таке зміщення попиту пов'язують із впливом на нього працеекономічного технічного прогресу, що призводить до зменшення попиту на низькокваліфікованих

працівників і до збільшення попиту на працю робітників кваліфікованих і висококваліфікованих.

Таке зміщення попиту на висококваліфіковану працю не створює проблем на ринку праці тоді, коли водночас і пропозиція праці аналогічно змінюється на вищі кваліфікації. Однак в Україні попит на низькокваліфіковану робочу силу знизився швидше, ніж пропозиція цієї праці, тому сьогодні спостерігається зростання рівня безробіття серед категорії низькокваліфікованих працівників.

За умов нової економіки ринок праці характеризується двома **основними тенденціями**:

1) Робота у мережах, тимчасових коопераціях і проектах, обмежених в часі, зумовлює позитивну динаміку економіки. Натомість сильної спеціалізації на окремих завданнях нова форма організації робочого процесу передбачає гнучкість занять, інтеграцію різних завдань і навчання у завданнях різної сфери. Такі процеси сприяють коротшим формам зайнятості. Це означає, що втрачає актуальність уявлення про стале робоче місце з перманентними вимогами до людського капіталу протягом всього життя.

2) Суттєво більшого значення у новій економіці набуває людський капітал як фактор виробництва. Тому основним чинником і найбільшою майновою цінністю підприємства є знання працівників. Хороші надійні робочі місця і високі доходи стають можливими для працівників за умов їх постійної готовності до гнучкого накопичення людського капіталу.

В свою чергу, зростання НТР мало неабиякий вплив на структуру ринку праці, а саме:

✓ в останні роки сектор ІТ-технологій характеризується надзвичайно високими темпами зростання, і його значення на ринку праці постійно зростає;

✓ на ринку праці загалом, і у секторі ІТ, зокрема, через використання нових комунікаційних та інформаційних технологій з'являється попит на нові кваліфікації, що справляє відповідний вплив на систему освіти;

✓ зі зростанням значення та ролі людського капіталу у процесі виробництва виникають нові форми організації і оплати праці;

✓ завдячуючи новим інформаційним та комунікаційним технологіям на ринку праці виникла можливість просторового роз'єднання місцезнаходження підприємства і робочих місць, тобто з'явилась можливість працювати у будь-якому місці, працівники все менше стають прив'язаними до офісів, широкого розповсюдження на ринку праці набувають фрілансери (вільнонайманці, які самі шукають собі проекти, можуть одночасно працювати на декілька фірм. В Україні фрілансерами переважно називають людей, що виконують будь-яку роботу через мережу Інтернет віддалено);

✓ більш короткі виробничі цикли вимагають більш гнучкої пропозиції праці, яку можуть надати спеціальні фірми із забезпечення тимчасовою роботою;

✓ мережа Інтернет скорочує інформаційні дефіцити і таким чином позитивно впливати на процеси пошуку роботи на ринку праці.

Як зазначалось у попередньому питанні, в останні роки стрімко зростає значення людського капіталу у формі професійної кваліфікації. Разом із формальною професійною кваліфікацією людський капітал включає і

професійний досвід робітника. Ці знання та вміння працівника як носія людського капіталу входять до виробничого процесу як важливий виробничий фактор разом із реальним капіталом.

Співвідношення людського капіталу до сукупного капіталу свідчить про те, що у XXI ст. виробничий процес дедалі більше характеризується зростанням ролі людського капіталу. Передбачається, що у майбутньому його роль зростатиме дедалі більше, оскільки в інформаційному суспільстві інформація як фактор виробництва безпосередньо включається у процес виробництва.

Вагомих змін на ринку праці зазнала професійна структура. Оскільки у новій економіці так звані «інформаційні професії» є носіями інформатизації, вони виявляють важливе і зростаюче значення у всіх сферах економіки (у табл. 1 подано класифікацію професій, які відносяться до інформаційних та неінформаційних).

Таблиця 1

Класифікація інформаційних та неінформаційних професій на глобальному ринку праці за умов нової економіки

Класифікація професій	Назви професій
Інформаційні професії	Хіміки, архітектори, інженери, техніки, авіаційні і корабельні інженери, природознавці, математики, вчені-економісти, аудитори, юристи, викладачі, публіцистичні професії, скульптори, художники, музиканти, виконавці ролей (актори), науковці, законодавчі органи, керівники у приватному господарстві, начальники канцелярій, виконавчі службовці адміністрацій, стенографи, бухгалтери, касири, оператори установок з обробки даних, розподільувачі пошти, телефоністи, конторські службовці і споріднені професії, керівники (адміністратори) торгівлі, працюючі власники в торгівлі, працівники нагляду і контролю у продажах, технічні продавці, представники страхування, продавці, адміністратори в їдальнях, кафе, власники їдалень, кафе, оператори станцій передачі, друкарі і споріднені професії.
Неінформаційні професії	Лікарі, стоматологи, ветеринари, споріднені з лікарськими професії, пастори, професійні спортсмени, наглядачі у транспортній справі, кондуктори, провідники, наглядачі в домашньому господарстві, кухарі, домашні робітниці, прибиральники приміщень, прачки, прасувальники, перукарі і споріднені професії, службовці органів безпеки, професії з надання послуг, сільськогосподарські управителі, фермери-землевласники, робоча сила в сільському господарстві і тваринництві, робоча сила в лісництві, рибалки, мисливці, наглядачі на виробництві, шахтарі, каменоломи, металурги, ливарники, виробники дерева і паперу, працівники хімічних заводів, прядильники, ткачі, фарбувальники, виробники продуктів харчування, виробники тютюнової продукції, кравці, вишивальники, шевці, столяри-меблярі, обробники каменю, інструментальники, ковалі напівчистого кування, слюсарі-механіки, механіки-монтери, електро- і радіомеханіки, слюсарі-сантехніки, виробники ювелірних прикрас, склодуви, гончарі, виробники гумових виробів, виробники

	канцелярських товарів, малярі, будівельні малярі, професії з виготовлення споживчих товарів, каменярі, теслярі, будівельники, оператори рухомих приладів, оператори транспортного обладнання, підручні робітники і ремісники без освіти, солдати, офіцери.
--	--

Ще більш помітним стає значення професій, які використовують технології нової економіки, якщо детальніше дослідити комп'ютер як робочий прилад у професії. З кожним роком на ринку праці стрімко зростає частка зайнятих, які використовують комп'ютер та програмне забезпечення для професійних цілей.

У сучасному світі змінюється характер (якісні характеристики) праці. Нобелівський лауреат Роберт Солоу замітив, що “сьогодні ознаки комп'ютерної епохи можна побачити всюди, крім статистики продуктивності праці” (рис. 1).

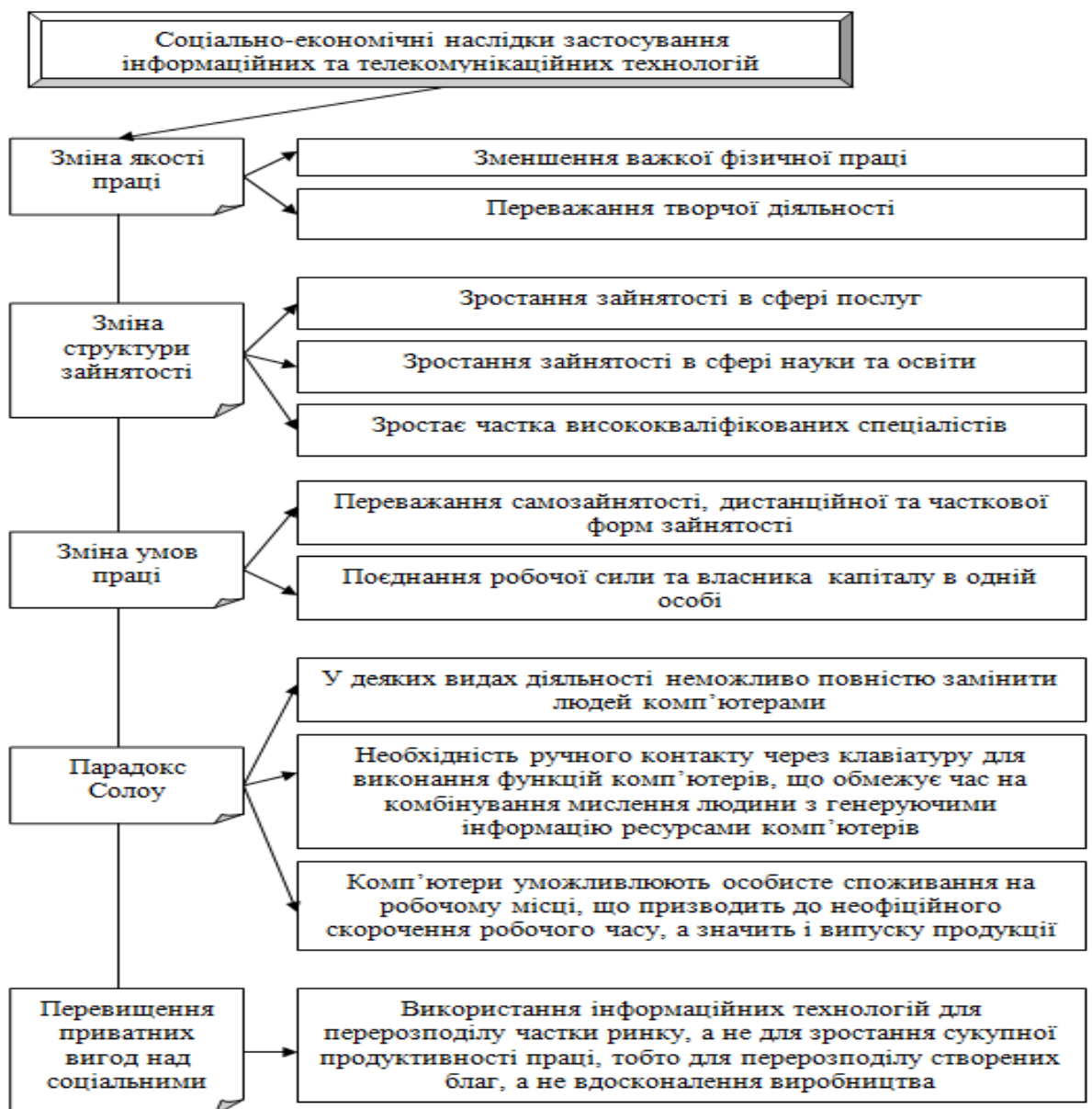

Рис. 1. Соціально-економічні наслідки застосування інформаційних та телекомунікаційних технологій

З огляду на широке використання комп'ютерів як робочого приладу цікавим видається питання, в яких професійних групах найбільше використовують комп'ютер і чи існують при цьому розбіжності у кваліфікаційних групах. Очевидним є те, що комп'ютер є важливим приладом для виконання роботи передусім у тих видах діяльності, де переважно працюють з інформацією. Значно менше використовують комп'ютери у тих професіях, в яких на передньому плані виробництво. Відповідно це пояснює чіткий розподіл у використанні комп'ютера на робочому місці між професіями первинного, вторинного і третинного секторів економіки (у третинному секторі частка користувачів комп'ютером втричі вища порівняно із двома попередніми разом взятими). То ж можна припустити, що інтенсивність використання комп'ютера на робочому місці збільшується у відповідності до підвищення кваліфікації робітника, оскільки інформаційно інтенсивні професії передбачують вищу формальну кваліфікацію. Отже, кваліфікація зайнятих є важливою детермінантою для користування ПК на робочому місці. Частка користувачів ПК зростає як з вищим рівнем освіти, так і з вищою необхідною професійною вимогою.

Зважаючи на панівну тенденцію до зниження попиту на низькокваліфіковану робочу силу, слід очікувати того, що масове застосування приладів з обробки інформації у професійній діяльності надалі погіршуватиме шанси на ринку праці для осіб з низьким людським капіталом. Тому у майбутньому необхідним є збільшення інвестицій у людський капітал для покращення робітниками секторальної мобільності щодо здійснюваної ними діяльності. Очікується, що з кожним роком на ринку праці відбуватиметься скорочення робочих місць для низькокваліфікованої робочої сили, в тому числі для людей, яким не потрібне знання комп'ютера. Проблема криється в тому, що у випадку, якщо не вдасться пристосувати пропозицію робочої сили до змін на її попит, то існує реальна загроза погіршення динаміки економічного зростання, а також збільшення рівня безробіття серед низькокваліфікованої робочої сили із незначним людським капіталом.

Інформаційні технології відкривають значні можливості для появи нових шляхів для пошуку та пропозиції праці, а також для її організації як у межах окремих компаній, так і суспільства в цілому. У результаті цього з'явився так званий електронний ринок праці.

Електронний ринок праці – це кібернетичне середовище, в якому відбуваються відносини з приводу обміну інформацією про вільні вакансії та наявну робочу силу, в якому стикаються попит і пропозиція на праці та на робочу силу.

Розвиток електронного ринку праці стимулюється постійно зростаючою кількістю користувачів мережі Інтернет.

Інформаційні та комунікаційні технології постійно перебувають у стані динамічного розвитку, створюється дедалі більше доповнень та мережевих рішень, за допомогою яких управлінська та адміністративна робота в компаніях пристосовуються до вимог «нової економіки» і цілком або частково переноситься в кіберпростір. Яскравим прикладом цього є використання потенціалу інформаційних та комунікаційних технологій у роботі кадрових

компаній. Розміщуючи інформацію про вакансії на корпоративних Web-сайтах, звертаючись до електронних банків даних та електронних бірж праці, співпрацюючи з посередниками у кіберпросторі, кадрові служби компаній отримали нові можливості для швидкого, якісного та дешевого пошуку необхідних фахівців, а також для автоматизації частини службових завдань.

Сьогодні представляти компанію у кіберпросторі не тільки модно, а й необхідно. Адже компанії, що хочуть іти в ногу з часом та бути конкурентоспроможними, повинні вчасно позиціонувати себе у глобальному мережевому просторі. Переваги від цього очевидні.

Поряд із збільшенням представництва компаній у глобальному мережевому просторі паралельно відбувається процес подальшого поширення інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери людської життєдіяльності. Разом з цим відбувається подальше розширення та зростання віртуального ринку праці. Основою взаємовідносин на ринку праці з приводу пропозиції та пошуку праці, які здійснюються в кіберпросторі між роботодавцями, робітниками та посередниками є спеціалізовані інтернет-сайти, корпоративні сайти компаній та сайти мережевих кадрових агенцій.

Підприємницькі структури швидко оцінили потенціал Інтернету.

Переваги використання мережі Інтернет на ринку праці:

- ✓ простота та швидкість пошуку персоналу,
- ✓ оперативність оновлення інформації,
- ✓ мінімальність докладання зусиль,
- ✓ цілодобова доступність,
- ✓ невисокі матеріальні витрати на пошук,
- ✓ можливість автоматизації процесу пошуку та відбору за певними параметрами,
- ✓ широка географія пошуку.

Інформаційно-комунікаційні технології мають значний вплив на ринок праці та сферу зайнятості. На віртуальному ринку праці в кожного індивіда є необмежені можливості для пошуку та пропозиції праці. З поширенням інформаційно-комунікаційних технологій відбуваються значні зміни у структурі зайнятості, виникають нові та зникають або динамічно модифікуються деякі старі професії. Реалізуються інноваційні форми зайнятості, а також прямо та опосередковано створюються високооплачувані робочі місця не тільки у високотехнологічних компаніях, а й в усіх сферах економіки, оскільки намагання досягнути клієнтів через мережу Інтернет вже стало невід'ємною частиною стратегії кожного підприємства.

Відомо, що характерним критерієм переходу країни до постіндустріальної стадії розвитку виступає швидкий розвиток сфери послуг. Починаючи з 90-х рр., зайнятість у виробничому секторі більшої частини розвинених країн стабільно знижувалась, а нові робочі місця створювались переважно у сфері послуг.

Наявність розвинутої та розгалуженої сфери послуг створює для економіки низку переваг, пов'язаних із транзакційним характером цієї сфери, спрямованістю на поліпшення інституціональної структури, визначення та захисту прав власності, полегшення роботи ринку та ін. можливостей

економічного зростання. Сфера послуг характеризується тим, що на перших етапах свого розвитку вона створювала робочі місця з нижчим рівнем кваліфікації та рівнем заробітної плати, так як капіталоінтенсивні підприємства мають високі витрати.

Сфера послуг виступає простором, який обробляє інформаційні потоки сучасного суспільства, безпосередньо орієнтуючись на потреби інтелектуального виробництва. Питома вага інформаційних послуг в загальному обсязі послуг постійно збільшується. Зростання сфери послуг та зайнятості в цьому секторі характеризується неоднорідністю, особливо у зрілих та перехідних економіках.

Для зрілих економік характерним є такі види послуг, як загальна комерційна діяльність по забезпеченню функціонування ринку, операції з нерухомим майном, інформаційне обслуговування, зв'язок, фінанси, кредит, страхування. Натомість для перехідних економік характерними є енерго- або капіталомісткі послуги, що мають низький експортний потенціал (торгівля, ремонт, транспорт).

Для сфери послуг характерна нестійкість робочих місць – тут як створюється, так і скорочується більше робочих місць, ніж у промисловості, підприємства сфери послуг більш нестійкі. Зазначені особливості здійснюють вплив на загальний характер зайнятості, її рухливість та вимоги до працівників.

Враховуючи те, що в умовах нової економіки попит на людський капітал дуже швидко змінюється, необхідна реорганізація системи освіти та підготовки робочої сили. Так, державна освіта в новій економіці повинна охоплювати загальний людський капітал, який дає базову основу для отримання спеціальних знань на підприємствах, на яких відбудеться подальше поступове формування спеціального людського капіталу. При цьому, необхідна система заохочень для працівників самостійно інвестувати у власний людський капітал (наприклад, позаштатне навчання, під час якого працівники тимчасово припиняють свою професійну діяльність для того, щоб накопичувати свій людський потенціал).

3. Трудовий процес в інформаційній економіці. Інтелектуальний робітник як капітальний актив, власник і продукт фірми

В умовах конкурентної боротьби перед кожною організацією постає завдання підвищувати ефективність та продуктивність бізнесу. Узгодження потреб ринкового середовища та можливостей їх задоволення знаходить відображення у стратегії – сформульованій та узгодженій моделі дій, якою керується організація для досягнення довгострокової мети. Ефективний налагоджений трудовий процес є невід'ємним елементом такої стратегії підприємства.

Трудовий процес – це матеріально і технічно обумовлений, організований процес прикладання людиною розумових та фізичних зусиль для одержання корисного результату, це процес перетворення наявних ресурсів у

потрібні (суспільно корисні) цінності та блага, що здійснюється і керується людиною.

Оскільки трудові процеси різноманітні, то серед організаційних аспектів виділяють таку класифікацію трудових процесів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація трудових процесів у новій економіці

Ознаки класифікації	Види процесів
Характер предмету і продукту праці	<ul style="list-style-type: none"> - <i>матеріально-енергетичні</i>: характерні для робітників, оскільки предметом і продуктом праці для них є матеріальні речі (сировина, матеріали, деталі, машини або енергія); - <i>інформаційні</i>: характерні для працівників розумової праці (спеціалістів, керівників, технічних виконавців), у яких основним предметом і продуктом праці є інформація; - <i>віртуальні</i>: пов'язані з інформаційним обслуговуванням робітників та службовців за допомогою комп'ютерних систем та мереж.
Виконувані функції	<ul style="list-style-type: none"> - <i>трудові процеси робітників, технічних виконавців, спеціалістів, керівників</i>; - <i>основні</i>: що безпосередньо змінюють форму і стан предметів праці, виробляють продукцію; - <i>допоміжні</i>: які створюють необхідні умови для ефективного здійснення основних.
Ступінь механізації праці	<ul style="list-style-type: none"> - ручні; - машинно-ручні; - машинні; - автоматизовані.

Кожен із перелічених видів трудових процесів має бути узгоджений зі стратегією організації у розрізі її місії, реалізації поставлених завдань, цінностей та корпоративної культури, моделей поведінки співробітників та кількісних і якісних характеристик персоналу.

За умов нової економіки основною рисою сучасного трудового процесу є автоматизація виробництва, яка сприяє підвищенню інтелектуалізації трудової діяльності, викликаючи динамічні зміни в змісті праці. Рутинні операції і процеси передаються техніці, а функції людини у виробничому процесі концентруються на контролі, регулюванні, переналагодженні та прийнятті рішень.

Широкому впровадженню автоматизації сприяє науково-технічний прогрес, який через швидке зростання технічної і енергетичної озброєності, бурхливий розвиток наукових досліджень з всебічним застосуванням наукової апаратури, прискорений розвиток теорії і практики використання автоматично діючих засобів і систем для заміни фізичної і розумової праці працівників, широке використання досягнень засобів зв'язку і диспетчерського управління дозволяє істотно поліпшити організацію і ефективність праці фахівців і керівників виробництва.

Людський капітал будь-якого підприємства є вирішальною умовою для ефективного управління знанням підприємства, яке створює вартість відповідно до стратегічних цілей підприємства. Знання працівників як диференційований чинник зачіпають усі аспекти менеджменту, включаючи стратегічну ефективність, маркетинг і організаційну структуру підприємства. У рамках збалансованої системи показників керівники промислових підприємств використовують класичний підхід у визначенні стратегії - "згори донизу", який передбачає концентрацію зусиль на зовнішніх і внутрішніх ринкових умовах, а саме на таких чинниках, як вимоги постачальників і покупців, появи заміників продукції і технології та інших. Такий підхід вимагає ретельної оцінки внутрішніх можливостей підприємства шляхом вимірювання рівнів підготовки і кваліфікації людського капіталу підприємства.

Інтелектуальний капітал, інформаційно-інтелектуальні технології зумовили поширення інтелектуальної праці, що сприяло досить суттєвим зрушенням у формах власності та соціально-економічній структурі виробництва загалом. Якщо раніше людина була додатком до машини, а її праця, поряд із капіталом, розглядалася як фактор виробництва, то нині ситуація істотно змінилася. Людина, її знання, освіченість і професіоналізм на новому етапі розвитку зумовили появу нової реальності – **"інтелектуального робітника"**, що сприяє розвитку й удосконаленню виробництва, значним змінам у його організації та функціонуванні.

Економічна наука відобразила цю реальність у категорії "людський капітал". Вона виявилася, за образною характеристикою, у переході від фордизму до постфордизму. Як відомо, Г. Форд поєднав наукову організацію праці ("потогінну систему") з масовим механізованим виробництвом, високою централізацією управління, стандартизацією виробів, спеціалізацією устаткування, особливо складального конвейера, що забезпечило зростання інтенсивності та продуктивності праці, запровадження нової системи колективно-договірного регулювання трудових відносин і масове споживання.

Для постфордизму як вияву нової, постіндустріальної форми виробництва характерні нове становище та нове трактування ролі людини. Так, їй не протистоять засоби виробництва, як було раніше, речі не панують над нею, не визначають її працю. Навпаки, людський капітал означає, що в особі людини поєднуються капітал, тобто інформація і знання, інтелектуальний капітал і праця, а процес праці тлумачать як реалізацію людиною власних знань та інформації. Причому праця — це вже не механічне виконання операцій, а творче застосування освіченості та поінформованості.

Поширення інтелектуальної праці, творчої діяльності людини зумовлює значні зміни і у виробництві, і у споживанні людей, що є індивідуалізацією таких процесів. Унаслідок цього відбувається демасифікація виробництва, перехід до гнучкого виробництва, здатного до швидкого переналадження, для створення якісно нових товарів, що можуть задовольнити індивідуалізовані потреби людей з інтелектуально більшим рівнем.

Вартісну оцінку людського капіталу будь-якого підприємства, як правило, отримати дуже важко, практично неможливо, тому, як витрати на його використання не відображаються у фінансових звітах підприємства, але мають

досить велике значення при визначенні конкурентоспроможності підприємства у стратегічній перспективі. Стратегічна відповідність і інтеграція забезпечують той концептуальний будівельний матеріал, який лежить в основі формування цілей людського капіталу, як одного з компонентів нематеріальних активів збалансованої системи показників. Наскільки ефективно використані нефінансові показники людського капіталу залежать як фінансовий успіх підприємства в майбутньому, так і розвиток інноваційних технологій. Тому, можна сказати, що цінність людського капіталу визначається його відповідністю стратегічним пріоритетам підприємства, які, у свою чергу, описуються причино-наслідковими зв'язками між цілями всіх складових збалансованої системи показників.

Збалансована система показників забезпечує комплексну оцінку фінансових і нефінансових показників у стратегічному розвитку підприємства. Головними серед нефінансових показників виступають показники людського капіталу, які доцільно згрупувати за такими складовими:

1) *біофізичний капітал* (стан здоров'я, вік, стать, потреби і цінності та ін.);

2) *інтелектуальний капітал* (рівень освіти, кваліфікація, компетентність, професіоналізм майстерність та ін.);

3) *соціальний капітал* (соціальний статус, сімейний стан, житлові умови, стаж роботи та ін.).

Головною з трьох наданих складових людського капіталу виступає інтелектуальна складова, тому як саме завдяки їй утворюється внутрішній резерв інтелектуальних можливостей підприємства, який надає змогу бути успішним у конкурентній боротьбі на вітчизняних та світових ринках та займати провідні позиції по галузі.

Для проведення інтегральної оцінки інтелектуальної складової збалансованої системи людського капіталу підприємство повинне визначити перелік ключових показників відповідно до стратегічних цілей і розподілити їх згідно з представленими складовими людського капіталу. Для даної складової вибираються лише ті ключові показники, які здатні повною мірою відобразити його вагу в загальній структурі цілей.

Основні показники, за якими оцінюється інтелектуальний робітник як капітальний актив, власник і продукт фірми:

- рівень освіти;
- кваліфікація;
- практичні навички, вміння;
- професіоналізм;
- майстерність.

Головними якостями сучасного працівника є: якість виконання роботи; вміння навчати, передавати свій досвід; уміння підтримувати нове, бачити перспективу; трудова дисципліна; відповідальність за виконану роботу; здатність чітко організувати і планувати свою працю; працьовитість; працездатність, витривалість; самостійність і оперативність в ухваленні рішень; комунікабельність; організаційні поведінка і відношення до суспільного життя; чесність, сумлінність; особиста дисципліна, старанність; самокритичність.

4. Сучасні проблеми зайнятості та безробіття

Новітні інноваційні процеси спричинили стрімкий розвиток науково-технічного прогресу та сприяли розгортанню інформаційної революції, особливістю якої є те, що інформаційні та комунікаційні технології сьогодні пронизують всі сфери соціальної дійсності, по-новому організують суспільні відносини, створюють технічні та організаційні передумови для процесу глобалізації економіки та посилюють конкуренцію у ній.

Науково-технічний прогрес є активним позитивним чинником трансформації зайнятості. Під його дією відбувається подальше поширення інформаційних технологій, впровадження нових технологічних процесів, видів виробництва та ін. Все більше посилюється роль розумової, творчої людини. Це спричинює подальше зростання попиту на інтелектуальну творчу працю, висококваліфікованих працівників, здатних постійно навчатися, засвоювати і створювати нову продукцію та нові ідеї. Людський капітал стає найбільш ефективним ресурсом і визначальним чинником економічного розвитку. Це обумовлює необхідність і економічну вигідність людського розвитку, спричинює суттєве збільшення соціальних інвестицій. Разом з тим, зростання вимог до кваліфікації й мобільності працівників все частіше викликає проблеми зайнятості низькокваліфікованих та недостатньо мобільних громадян. Так, для низькокваліфікованих працівників НТП і структурні зміни в економіці стають обтяжливими явищами. Якщо вони не можуть підвищувати свою кваліфікацію, то їх чекає два варіанти розвитку подій: безробіття або зменшення доходів. Робітникам потрібно докласти зусиль для підвищення своєї кваліфікації.

Сфера застосування інформаційних та комунікаційних технологій постійно розширюється, охоплюючи все нові аспекти людського життя, нівелюючи географічні, політичні, економічні та комунікаційні кордони сучасного світу.

Під впливом інформаційних технологій значних змін зазнає економічна система, і особливо, ринок праці та сфера зайнятості. Завдяки їм розвиваються нові форми взаємодії на ринку праці, з'являються та динамічно модифікуються інноваційні форми зайнятості, відбуваються якісні зміни методів праці, географії та способів її виконання. Разом з цим, значних змін зазнає структура зайнятості - зникають деякі старі та з'являються нові професії, а праця набуває нового змісту – вона стає інформативнішою, у результаті чого в сучасних умовах значно зростає роль високоосвіченої людської особистості, яка є носієм розвинутих інформаційних потреб та здібностей.

Технологічні інновації та посилення сервісного характеру економіки змінюють характер виробничих відносин у сфері зайнятості. Зайнятість в сучасних умовах набуває таких рис, які найбільшою мірою відповідають завданню всебічної реалізації інтелектуальних здібностей та активності:

Риси, притаманні для зайнятості за умов нової економіки:

✓ швидке перегрупування зайнятих по галузях і сферах економіки (концентрація зайнятості в галузі інтелектуального виробництва та сфері послуг);

- ✓ підвищення кваліфікаційного рівня робочої сили і формування нового інтелектуально-професійного простору;
- ✓ зміна форми праці і її подальша інтелектуалізація, розвиток самозайнятості «нового типу» на основі інтелектуальної праці;
- ✓ виникнення нового типу відносин у системі зайнятості, посилення та поглиблення змісту гнучкості зайнятості.

Широке використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій впливає не лише на створення нових вимог до кваліфікації робітників, а і на виникнення апріорі нових форм зайнятості. Якщо зниження транспортних витрат сприяє глобалізаційним процесам, в тому числі здешевленню пересилання проміжних товарів і товарів кінцевого споживання, то комунікаційні технології створюють передумови для доставки фактора виробництва інформації до робітників. Таким чином, можна спостерігати процес роз'єднання робочого місця робітника і місця розташування підприємства. Дані процеси характеризуються наступними позитивними наслідками:

- ✓ робітники мають можливість самостійно визначати свій робочий ритм і більш ефективно організувати свій робочий час, що сприяє підвищенню ефективності праці;
- ✓ знижуються витрати мобільності працівників;
- ✓ до професійного життя можна долучити навіть людей із фізичними вадами (інвалідами, певними категоріями непрацездатних осіб тощо);
- ✓ зменшуються постійні витрати підприємства (наприклад, економія на офісній площі фірми, електроенергії тощо);
- ✓ фірми мають можливість втримати на роботі своїх працівників, які з тих чи інших причин не можуть працювати в офісі (наприклад, матері у декретних відпустках можуть поєднувати догляд за дитиною та роботу за комп'ютером вдома);
- ✓ вирівнювання регіонів, що є структурно слабкими чи сильними;
- ✓ зменшуються екологічні втрати, спричинені шкідливими викидами транспорту.

Недоліком віддаленого від підприємства робочого процесу вважається недостатній контроль за працівниками (при проведенні соціологічного опитування на ринку праці серед власників підприємств 35 % респондентів вказали, що це є серйозна перепона до переходу на такий ритм роботи).

Сьогодні поширеною тенденцією на ринку праці стає ще одні нова форма зайнятості – **тимчасова зайнятість**. Серед усього зайнятого населення в останні роки стрімко зростає частка працівників, які мають тимчасову роботу. Це зумовлено тим, що у новій економіці з'являються нові вимоги до людського капіталу, а саме збільшення необхідності його постійного оновлення, тобто навчання протягом всього життя, а також тим, що попит на глибоку спеціалізацію професійної освіти є лише умовним. Тому фірми, що надають тимчасові робочі місця, на ринку праці виконують досить важливу посередницьку функцію. Часто саме завдяки тимчасовій роботі особи, що мають труднощі у пошуку роботи, знаходять собі робочі місця. Як свідчать статистичні дані глобального ринку праці, серед тимчасово зайнятих

працівників лише 36 % були до цього працевлаштованими, а 54 % раніше були безробітними більше одного року. Як правило, значну частину таких працівників становлять низькокваліфіковані спеціалісти, тому їх часто залучають у якості допоміжної робочої сили. Таким чином, фірми з надання тимчасової зайнятості є важливим інструментом інтеграції проблемної робочої сили у ринок праці та забезпечення їм прийняттого заробітку на певний час, а також компенсації негативних наслідків структурних змін і технічного прогресу на ринку праці. Як правило, тимчасова зайнятість на такому підприємстві не перевищує термін 12 місяців, після чого працівники самі шукають собі нову роботу. Тимчасова зайнятість суттєво розповсюджена у США, Великобританії, Франції та Нідерландах.

Водночас, урядами багатьох країн, в тому числі, і України, не було достатньою мірою вжито заходів щодо підвищення кваліфікації робочої сили чи еластичності заробітних плат у відповідь на швидкий технічний прогрес. До того ж, структурні зміни практично не знайшли підтримки у мобільності працівників в розрізі секторів економіки. Як наслідок, значною мірою зріс рівень безробіття.

Сьогодні безробіття набуває таких рис:

1) *Домінування якісної сторони безробіття.* Проблема виявляється не стільки в кількості безробітних, скільки в їх якісному складі.

2) *Нівелювання меж між безробіттям та зайнятістю.* Все більше людей знаходяться в такому стані, коли немає підстав вважати їх безробітними, але вони позбавлені гарантій стабільного доходу. Таке сполучення зайнятості та безробіття можна охарактеризувати як комбіновану форму зайнятості – гнучка, часткова, повна ризиків зайнятість.

3) *Прискорене зростання рівня безробіття серед низькокваліфікованої робочої сили.*

4) *Поява нових видів безробіття, його урізноманітнення.* Так, О. Тоффлер виділяє декілька потоків, що підживлюють безробіття: разом із структурним, фрикційним безробіттям виділяє технологічне безробіття, яке пов'язане з тенденціями розвитку міжнародної торгівлі; «нормальне безробіття», що виникає з причин природної зміни переваг та вдосконалення; «інформаційне безробіття», ненавмисне безробіття – як «ятрогенне», що виникає внаслідок помилок в державній політиці зайнятості.

5) *Неможливість вирішення проблем безробіття через нездатність задоволення потреби в робочих місцях,* яка актуалізує загальне рішення не тільки через створення нових робочих місць, але і через зниження економічної активності населення, участь в альтернативних зайнятості сферах життєдіяльності.

Як показує досвід зарубіжних країн, для мінімізації безробіття по мірі поширення функціонування постіндустріального сектору та, зокрема, інформатизації праці, необхідні заходи, що націлені на підвищення рівня рухливості робочої сили, створення адекватної системи підготовки та перепідготовки кадрів, забезпечення інформаційної прозорості ринку праці.

В іншому випадку довгострокові зміни в структурі попиту можуть привести до браку кваліфікованих кадрів для перспективних виробництв, що виступить перешкодою на шляху до можливого економічного зростання.

5. Глобальна робоча сила та формування міжнародних ринків праці

Стрімкий розвиток процесів глобалізації, який торкнувся докорінних основ життя суспільства всіх країн світу, не оминув і ринок праці, який посідає ключове місце у загальній структурі ринкового господарства і регулюється за допомогою загальних економічних механізмів ринку. Процеси глобалізації стирають кордони не лише для переміщення товарів і послуг, капіталів, а й робочої сили. Такі процеси призвели до виникнення нового в економічній теорії поняття – «глобальної робочої сили», а механізм її перерозподілу призвів до виникнення *глобального (міжнародного) ринку праці*.

Міжнародний ринок праці – це система відносин, що виникають між державами з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту. Ці відносини склалися у зв'язку з нерівномірністю розміщення робочої сили по країнах світу та відмінностями в її відтворенні на національному рівні.

В умовах глобалізації виробництва, зростання взаємозалежності національні ринки праці дедалі більше втрачають свою замкненість та відокремленість. Між ними виникають транснаціональні потоки робочої сили, котрі набирають постійного, систематичного характеру.

Таким чином, поряд з міжнародним ринком товарів, послуг і капіталів значних масштабів набуває тепер і міжнародний ринок робочої сили, ринок праці.

Формування міжнародного ринку праці відбувається двома шляхами:

- 1) через міграцію трудових ресурсів і капіталу;
- 2) шляхом злиття національних ринків праці, внаслідок чого усуваються юридичні, національно-етнічні, культурні та ін. бар'єри між ними.

Становлення міжнародного ринку праці є свідченням того, що процеси світової інтеграції відбуваються не тільки в економічній та технологічній галузях, а й дедалі ширше охоплюють сфери соціальних та трудових відносин, які стають нині глобальними. Це дістає відображення в координації, погодженні й зближенні соціальної політики різних країн, які мають неоднаковий досвід та законодавство в соціальній сфері.

Таке регулювання різнонаціональних соціальних структур відбувається у багатьох напрямках, головними серед яких є:

- ✓ умови праці, способи найму і звільнення працівників;
- ✓ оплата праці, зокрема системи додаткових виплат;
- ✓ надання відпусток, вільні від роботи дні, тривалість робочого дня;
- ✓ соціальне страхування;
- ✓ надання різних пільг, у тому числі матеріального характеру, відпочинку.

Виникнення і розвиток міжнародного ринку робочої сили є результатом зростання міжнародної мобільності двох головних факторів виробництва — капіталу і праці. Підвищення міжнародної мобільності капіталу в соціальному плані означає, що він пред'являє попит не тільки на робочу силу країни свого базування, а й на іноземну робочу силу, яка нерідко має певні переваги порівняно з національною (більш дисциплінована, менш вибаглива щодо оплати праці тощо). Попит на іноземну робочу силу почав помітно зростати тоді, коли виник масований експорт приватного виробничого капіталу й почалося створення у всіх країнах підприємств з використанням місцевої робочої сили. Капітал, як правило, рушав у ті місця концентрації робочої сили, де вона значно дешевша від робочої сили в країні-експортері. Навіть у «нових індустриальних країнах» ставки заробітної плати промислових робітників у 80-х років були в 5-10 разів нижчі, ніж у розвинутих країнах Заходу.

Слід зауважити, що в недалекому минулому, в епоху колоніалізму, попит на закордонну робочу силу не відігравав будь-якої серйозної ролі в міжнародній експансії капіталу. Діяльність міжнародних компаній мала тоді переважно торговельний та фінансовий характер. Сучасна ж структура попиту на робочу силу значно ускладнилась, і вона часто містить як її необхідний компонент попит на іноземних працівників. Саме в нинішню епоху, коли ринкові відносини стали панівними у світовому господарстві, міграція робочої сили досягла глобальних розмірів та найрозвинутіших форм.

Об'єктивні можливості для залучення приватним капіталом робочої сили різної національної належності пов'язані з розвитком ТНК, котрі розгорнули великомасштабне міжнародне виробництво з ієрархічним поділом праці різних груп зайнятих, які, живучи й працюючи в різних країнах, інтегрувалися в єдину виробничо-технологічну систему приватної корпорації. В межах ТНК із часом виник свій внутрішній ринок праці, який характеризувався частими переміщеннями різних категорій працівників (особливо керівної ланки) з однієї країни в іншу.

За всіма ознаками міжнародний ринок робочої сили, що формується, має явно сегментований характер. У межах цього ринку створюються кілька окремих, відносно автономних ринків робочої сили зі специфічними закономірностями її руху. Така сегментація міжнародного ринку робочої сили віддзеркалює як міжнародний поділ праці, що склався, так і особливості у кваліфікації робочої сили й попиті на неї.

У структурі міжнародного ринку праці вирізняються два сегменти:

1. *Робоча сила, яка характеризується відносно постійною зайнятістю, стабільністю трудових навичок, високим рівнем кваліфікації й зарплати, а також доволі чіткою ієрархією кваліфікації.* Це загалом привілейований шар працівників з розвинутих країн, а також країн з середнім рівнем розвитку (Сінгапур, Тайвань, Гонконг). Цей ринок праці має певну тенденцію до розширення з огляду на зростання міжнародних зв'язків та загострення глобальних проблем.

2. *Робоча сила, яка походить з районів світу з відносно низьким рівнем економічного розвитку.* Серед цих працівників треба вирізнити специфічний загін так званої нелегальної робочої сили, чималі потоки якої спрямовуються в

індустріальні країни, зокрема США. До цієї категорії працівників можна приєднати також «екологічних біженців», котрі через катастрофічні природні умови (наприклад, посуха) змушені покидати свої насиджені місця, шукати роботу в інших країнах та регіонах.

Працівники, що пересуваються між країнами нелегально, по суті не мають юридичних і політичних прав. За необхідності приватні компанії легко можуть позбавитись їх, удавшись до депортації.

Економічна функція нелегального ринку праці зводиться переважно до обслуговування потреб величезної маси дрібних та середніх підприємств в індустріальних країнах, які, на відміну від великих підприємств, неспроможні застосовувати в широких масштабах дорогі працезбережувальні технології. Ці підприємства не можуть також за потреби переводити свої капітали у країни з дешевою робочою силою, як це часто роблять гігантські ТНК. Держава, як правило, мовчазно сприяє використанню праці нелегалів.

На міжнародному ринку праці можна вирізнити ще дрібніші сегменти, класифікуючи робочу силу за віковими й професійними особливостями, ознаками тієї або іншої культури, традиції, а також національними, расовими та статевими ознаками. Такий поділ чималою мірою пов'язаний з діяльністю ТНК, які мають попит на чітко визначені категорії робочої сили. Так, філіали західних компаній у країнах, що розвиваються (зокрема, в зонах «вільної торгівлі»), прагнуть використати насамперед працю молодих незаміжніх жінок, які не висувають високих вимог щодо оплати праці і водночас є слухняними, надійними, спритними в роботі і т. д. Жіноча робоча сила стала важливим сегментом нинішнього світового ринку праці, особливо в країнах, що розвиваються.

Сучасна структура світового ринку праці характеризується, насамперед, виникненням такого нового й особливого його сегменту, який пов'язаний з використанням висококваліфікованих спеціалістів (наукових працівників, інженерів, аналітиків систем та ін.), а також фахівців у галузі інформатики, менеджерів і т. д.

Важливою особливістю сучасного міжнародного ринку праці є те, що національні ринки робочої сили високо розвинутих країн задовольняють попит не лише за допомогою власного, національного, але й іноземного капіталу. У США, наприклад, одним з вагомих факторів, що стимулює приплив іноземних приватних інвестицій, є наявність у цій країні висококваліфікованих робітників найрізноманітніших спеціальностей, без яких неможливе сучасне високотехнологічне виробництво.

В різних країнах світу сформувалися нині великі групи найманої робочої сили, котрі визначаються як *«транснаціональна робоча сила»*. Цим професійним кадрам притаманна висока міжнародна мобільність: вони готові в будь-який момент задовольнити попит на робочу силу з боку підприємств, розташованих у різних районах світу. Такі групи робочої сили утворилися, наприклад, у країнах Азії, Західної Європи, Африки, в районі мексикансько-американського кордону. Умови їхнього наймання, як правило, досить вигідні підприємцям, хоча в багатьох випадках ці працівники отримують доволі високу заробітну плату, частину якої вони переказують своїм сім'ям на батьківщину.

6. Особливості трудової мобільності та міграційних процесів у новій економіці

Міжнародна міграція робочої сили нині охоплює весь світ. Міграційні рухи є так званим індикатором реакції населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті будь-якого суспільства. І саме розмір, напрямки та масштаби таких процесів певною мірою свідчать про стабільність, або навпаки, нестабільність суспільного розвитку в країні.

Міграція робочої сили – це переміщення осіб найманої праці між національними господарствами, що виражає процес розподілу трудових ресурсів між різними ланками всесвітнього господарства.

Масова міграція населення стала одним з характерних явищ життя світового співтовариства з другої половини ХХ ст. Вона являє собою переміщення людей через кордони певних територій зі зміною постійного місця мешкання або поверненням до нього.

Для політиків проблема міграції – болюча тема. Тому при проведенні міграційної політики дуже важливо знати природу, загальноекономічні та соціальні наслідки цього явища.

Процес міграції безпосередньо пов'язаний з економічними перебудовами в будь-якій країні. Саме структурна перебудова економіки, конверсія оборонного комплексу, банкрутство та ліквідація ряду підприємств промисловості, зупинка виробництва та інші проблеми нашої ще молодій держави призвели до істотного скорочення та вивільнення в істотно-галузевому та якісно-професійному розрізі робочої сили. Водночас дефіцит державного і регіональних бюджетів та незначна частка іноземних інвестицій не дають змоги за короткий проміжок часу перепідготувати та перерозподілити великі обсяги вітчизняної робочої сили. Все це стало передумовою появи значної кількості вільної робочої маси, яку держава не в змозі забезпечити необхідними робочими місцями.

Основні причини міжнародної трудової міграції:

З боку країни, з якої йде міграція:

- ✓ велика густота населення;
- ✓ масове безробіття;
- ✓ низький рівень життя і низька заробітна плата;
- ✓ виробнича необхідність (для спеціалістів, що працюють у слаборозвинених країнах).

З боку країн, які приймають міграцію:

- ✓ потреба у додатковій висококваліфікованій робочій силі;
- ✓ потреба у додатковій дешевій робочій силі;
- ✓ порівняно висока заробітна плата.

Причини, які породжують міграцію робочої сили:

Економічні причини:

- ✓ нерівномірний економічний розвиток країн світового господарства;
- ✓ рівень розвитку НТП;
- ✓ рівень економічного розвитку держави;
- ✓ рівень соціального розвитку;

✓ рівень зайнятості населення (безробіття);

✓ рівень доходів населення;

Соціально-політичні причини:

✓ соціально-політичний розвиток окремих регіонів;

✓ політична нестабільність;

✓ військові перевороти;

✓ політичні перевороти;

Релігійно-етичні причини:

✓ повернення емігрантів на етнічну батьківщину;

✓ міграція релігійних сект із країн в країну.

Природні причини міжнародної міграції:

✓ стихійні лиха (паводки, землетруси і т.д.).

Міжнародна міграція робочої сили спричинена насамперед економічними факторами:

✓ дією законів капіталістичного нагромадження, народонаселення, нерівномірності економічного розвитку тощо, які зумовлюють відносно перенаселення в одних країнах та нестачу робочої сили в інших;

✓ істотною різницею в умовах праці, рівні заробітної плати, рівні життя, умовах підприємницької діяльності тощо;

✓ циклічним характером економічного розвитку, зокрема асинхронністю економічного циклу в різних країнах;

✓ нерівномірним розгортанням НТР, структурних криз і структурних реформ;

✓ демографічними факторами, різницею у природному прирості населення;

✓ політичними, військовими, національно-етнічними та іншими.

Однією з найважливіших особливостей сучасного стану міжнародної міграції є «відплив інтелекту», тобто безповоротна або довготривала еміграція вчених і висококваліфікованих спеціалістів. Основними причинами цього процесу в більшості країн є:

✓ постійне зниження соціального статусу вченого та спеціаліста;

✓ результати роботи вчених та спеціалістів часто не знаходять своєї остаточної реалізації;

✓ бажання покращити своє матеріальне становище;

✓ більша можливість за кордоном реалізувати свої знання та досвід;

✓ національна та релігійна нетерпимість;

✓ зростання безробіття в країні, навіть серед висококваліфікованих спеціалістів.

Особливості міжнародної трудової міграції на сучасному етапі:

✓ переважання міграції робочої сили у загальному обсязі міграційних потоків;

✓ зростання демографічних факторів у розвитку міжнародної міграції робочої сили;

✓ розширення географії міжнародної міграції робочої сили;

✓ розширення масштабів міжнародної міграції робочої сили;

✓ збільшення обсягів нелегальної міграції;

- ✓ збільшення частки висококваліфікованих спеціалістів (робітників, інженерів тощо) у міграційних потоках;
- ✓ глобальний характер міжнародної міграції робочої сили;
- ✓ інтенсивний характер міжнародної міграції робочої сили (зростання кількості і швидкості міграції населення).

Міграція робочої сили для України має переважно негативні наслідки. Мігрують, як правило, висококваліфіковані спеціалісти, але лише невеликий відсоток їх має гарантовану роботу і відповідні соціальні та трудові гарантії. Вийжджають за кордон у пошуках роботи молоді люди без певного рівня кваліфікації, які згодні на будь-яку роботу і низьку платню без усяких гарантій. Згубним для економіки країни, для формування її науково-технічного потенціалу є виїзд за кордон науково-технічних кадрів та підготовлених на сучасному рівні молодих спеціалістів. Це може негативно вплинути на темпи відновлення економіки України. Водночас грошові перекази працівниками-емігрантами іноземної валюти в Україну сприяють розширенню торгівлі товарами, в тому числі й вітчизняного виробництва. Частина емігрантів після повернення з-за кордону вкладає зароблені кошти в організацію бізнесу, виробництва тощо, що певною мірою сприяє формуванню ринкових відносин.

7. Показники динаміки розвитку людського капіталу: індекс економічної свободи та індекс розвитку інформаційного суспільства

Показниками, які найкращою мірою відображають стан розвитку людського капіталу, є індекс економічної свободи та індекс людського розвитку. Розглянемо кожен із них більш детально.

Однією з умов розвитку і підвищення якості людського капіталу є високий індекс економічної свободи.

Індекс економічної свободи – це показник, що відображає фундаментальне право кожної людини управляти її власною працею та майном. В економічно розвинутих та вільних суспільствах люди вільні у виборі роботи, виробництві товарів, витратах та інвестиціях. Всі їх права та свободи підтримуються та захищаються державою. Натомість, у таких країнах праця, капітал і товари перебувають у цілковитій свободі та вільному русі (лише у разі необхідності уряд втручається у дані процеси).

Індекс економічної свободи щорічно розраховується для більшості країн світу, починаючи з 1995 року. В 2015 р. за ІЕС було оцінено економічну свободу населення 169 країн світу.

Індекс економічної свободи базується на 10-ти показниках:

- 1) свобода бізнесу;
- 2) свобода торгівлі;
- 3) податкова свобода;
- 4) державні витрати;
- 5) грошова свобода;

- 6) свобода інвестицій;
- 7) фінансова свобода;
- 8) захист прав власності;
- 9) свобода від корупції;
- 10) свобода трудових стосунків.

Кожен із даних показників оцінюється за шкалою від 0 до 100. Показник 100 відповідає максимальній економічній свободі людини. Індекс являє собою середнє арифметичне всіх показників.

Всі країни за Індексом економічної свободи поділяються на такі групи:

- *Вільні* — з показником 80-100;
- *В основному вільні* — з показником 70-79,9;
- *Помірно вільні* — з показником 60-69,9;
- *В основному невільні* — з показником 50-59,9;
- *Деспотичні* — з показником 0-49,9.

Таблиця 3

Рейтинг країн світу за Індексом економічної свободи у 2015 р.

Місце в рейтингу	Країна	Рейтинг
1	Гонконг	89,7
2	Сінгапур	86,1
3	Австралія	82,6
4	Нова Зеландія	82,1
5	Ірландія	81,3
6	Швейцарія	81,1
7	Канада	80,4
8	США	78,0
9	Данія	77,9
10	Чилі	77,2
...
146	Росія	50,8
152	Україна	48,8
167	Білорусь	45,0
169	Туркменістан	44,2

Щодо України, то Індекс економічної свободи в 2015 р. показав найгірші показники в таких аспектах, як інвестиційна свобода та свобода від корупції. Найбільший спад порівняно з 2014 р. відбувся в ефективності бюджетних витрат і в свободі трудових стосунків. Щоправда, відмічено зріст свободи бізнесу, що пояснюється зменшенням дозвільних документів, необхідних для розпочинання, ведення та закриття бізнесу.

Індекс розвитку інформаційного суспільства (The Information Society Index) – це показник, котрий встановлює стандарт вимірювання можливостей країни у доступі і використанні інформації та інформаційних технологій.

В сучасних умовах ринок інформації та інформаційних продуктів є одним з найважливіших сегментів ринку будь-якої індустріально розвинутої країни. Відносна відособленість і специфічний характер закономірностей його

становлення та розвитку обумовлені особливостями інформації як продукту інтелектуальної наукової праці.

Під ринком інформаційних технологій розуміють систему економічних відносин товарного і грошового обігу, що виникають між суб'єктами, які пропонують на ринку обчислювальну техніку, засоби комунікацій, програмне забезпечення тощо, та суб'єктами, які їх купують. Керівник будь-якої організації повинен передбачати майбутній стан ринку. Прогнози розвитку ринку базуються на аналізі закономірностей і тенденцій його розвитку, основних чинників, які визначають цей розвиток, дотриманні об'єктивності та наукової достовірності при оцінці даних і результатів прогнозування. Ні для кого не є секретом, що на ринку інформаційних технологій та електронного бізнесу тон задають зарубіжні компанії. Саме їх досвід, як негативний, так і позитивний, вказує шляхи руху вперед і методи запобігання помилок при входженні в нову економіку.

При обчисленні індексу розвитку інформаційного суспільства використовуються 23 змінні, які, розбиті на 4 групи:

Таблиця 4

Структура індексу розвитку інформаційного суспільства

Назва групи змінних	Змінні
Комп'ютерна інфраструктура	1. Кількість ПК на душу населення
	2. Кількість домашніх ПК по відношенню до кількості сімей
	3. Число ПК в державних і комерційних організаціях, віднесене до числа не сільськогосподарських працівників
	4. Число ПК в середніх і вищих навчальних закладах, віднесене до числа студентів і факультетів.
	5. Відсоток не домашніх ПК, підключених до мереж.
	6. Частка витрат на програмне забезпечення по відношенню до витрат на обладнання.
Інформаційна інфраструктура	7. Кількість абонентів кабельного телебачення на душу населення
	8. Кількість мобільних телефонів на душу населення
	9. Вартість телефонного виклику
	10. Кількість факсів на душу населення
	11. Кількість радіоприймачів на душу населення
	12. Кількість помилок на телефонних лініях
	13. Кількість телефонних ліній на сім'ю
	14. Кількість телевізорів на душу населення
Інтернет-інфраструктура	15. Кількість бізнес-користувачів мережі Інтернет по відношенню до загального числа несільськогосподарського населення
	16. Кількість домашніх користувачів мережі Інтернет на одну сім'ю
	17. Кількість користувачів мережі Інтернет у співвідношенні до кількості студентів та факультетів
	18. Витрати на електронну комерцію, віднесені до загальної кількості користувачів мережі Інтернет
Соціальна інфраструктура	19. Громадянські свободи
	20. Кількість газет на душу населення
	21. Свобода друку

	22. Кількість людей, що мають вищу середню освіту
	23. Кількість людей, що мають вищу освіту

Згідно ІРІС країни прийнято розподіляти на 4 групи:

1) *Ковзанярі* – ці країни мають сильні позиції завдяки використанню всіх переваг інформаційної революції, наявності комп'ютерної, інформаційної, соціальної та Інтернет-інфраструктур.

2) *Скороходи* – успішно просуваються в напрямку інформаційного суспільства, маючи достатньо розвинену інфраструктуру на місцях.

3) *Спринтери* – просуваються до інформаційного суспільства нерівномірно через жорстку необхідність постійно вибирати і змінювати пріоритети розвитку у зв'язку з економічними, соціальними і політичними внутрішніми чинниками.

4) *Пішоходи* – дуже повільно просуваються вперед через фінансові труднощі і обмежених можливостей основної маси населення.

Побудова інформаційного суспільства веде безпосередньо до розвитку не тільки лише економічних, але також і соціальних відносин: до значного зменшення рівня безробіття, подолання поширеної бідності, значного поліпшення освіти, а також доступності всіх медичних послуг і значного підвищення їх якості.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Людський капітал. Індивідуальний людський капітал. Людський капітал фірми. Національний людський капітал. Індекс економічної свободи. Індекс розвитку інформаційного суспільства. Комп'ютерна інфраструктура. Інформаційна інфраструктура. Інтернет-інфраструктура. Соціальна інфраструктура.

Інформаційні технології. Зайнятість. Електронний ринок праці. Комунікаційні технології. Кіберпростір. Кваліфікація робочої сили. Трудовий процес. Матеріально-енергетичний трудовий процес. Інформаційний трудовий процес. Віртуальний трудовий процес. Інтелектуальний робітник. Інтелектуальна праця. Біофізичний капітал. Інтелектуальний капітал. Соціальний капітал. Глобальна робоча сила. Міжнародний ринок праці. Міграція робочої сили.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке людський капітал? Як його класифікують?
2. За якими напрямками здійснюється інвестування у людський капітал і на яких рівнях?
3. В чому полягає проблема кількісної оцінки вартості компанії за умов зростаючої значущості людського капіталу?
4. Яким чином інформаційні технології впливають на людський капітал?

5. В чому полягає суть індексу економічної свободи і на основі яких показників він визначається?

6. На які групи поділяють країни за індексом економічної свободи? До якої із груп належить Україна? Поясніть чому?

7. Що являє собою індекс розвитку інформаційного суспільства? Яка структура даного показника?

8. На які групи поділяють країни за індексом розвитку інформаційного суспільства? До якої із груп належить Україна? Обґрунтуйте свою думку.

9. Яким є взаємозв'язок між розвитком інформаційних технологій та зайнятістю населення?

10. Що таке електронний ринок праці і які функції він виконує?

11. Які переваги дає використання мережі Інтернет на ринку праці?

12. Охарактеризуйте, які риси притаманні для зайнятості та безробіття за умов нової економіки?

13. Дайте визначення поняттю «трудовий процес» та вкажіть, як його класифікують.

14. Хто такий інтелектуальний робітник і якими рисами він характеризується за умов нової економіки?

15. В чому полягає суть міжнародного ринку праці? Яким чином відбувається його формування та регулювання?

16. За якими сегментами поділяється міжнародний ринок праці?

17. Що являє собою міграція робочої сили і які її причини?

18. Якими особливостями характеризується міжнародна трудова міграція на сучасному етапі?

Тестові завдання

1. Які складові відносяться до людського капіталу?

- а) здоров'я;
- б) знання та інтелект;
- в) вищі навчальні заклади та науково-дослідні установи;
- г) кількість населення країни;
- д) якість життя.

2. До основних напрямків інвестицій в людський капітал включають:

- а) освіта, охорона здоров'я, професійна підготовка;
- б) освіта, охорона здоров'я, професійна підготовка, пошук економічно важливої інформації, мобільність робочої сили, виховання і догляд за дітьми;
- в) освіта, охорона здоров'я, спорт;
- г) підготовка та перепідготовка кадрів.

3. Що являє собою індекс економічної свободи?

- а) це показник, котрий встановлює стандарт вимірювання можливостей країни у доступі та використанні інформації та інформаційних технологій;
- б) це показник, який відображає фундаментальне право кожної людини управляти її власною працею та майном;

- в) це показник, який відображає рівень розвитку та свободи економіки країни;
- г) це показник, який відображає свободу слова.

4. Які із показників використовують при обрахунку індексу розвитку інформаційного суспільства?

- а) чисельність населення країни;
- б) чисельність населення із вищою освітою;
- в) кількість персональних комп'ютерів на душу населення;
- г) розмір доходів населення.

5. Розрахунок індексу розвитку інформаційного суспільства базується на використанні показників, які об'єднані у такі чотири групи:

- а) комп'ютерна інфраструктура; інформаційні інфраструктура; інтернет-інфраструктура; соціальні інфраструктура;
- б) інформатизація суспільства; автоматизація суспільства; компютеризація суспільства; електронізація суспільства;
- в) використання мережі Інтернет; використання комп'ютерів; використання роботів; використання інформації;
- г) свобода слова суспільства; економічна свобода суспільства; інформаційні свобода суспільства; свобода вибору діяльності суспільства.

6. За характером предмету і продукту праці трудовий процес поділяють на:

- а) матеріально-енергетичний; інформаційний; віртуальний;
- б) виробничий; невиробничий;
- в) фізичний; розумовий;
- г) реальний; віртуальний.

7. За якими показниками оцінюється інтелектуальний робітник як капітальний актив, власник і продукт фірми?

- а) рівень освіти; кваліфікація; професіоналізм;
- б) рівень освіти; кваліфікація; практичні навички, вміння; професіоналізм; майстерність;
- в) стан здоров'я; рівень фізичної підготовки; розумові здібності;
- г) вік; стать; стан здоров'я.

8. Міжнародний ринок праці – це ...

- а) система відносин, що виникають між державами з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту;
- б) сукупність економічних відносин з приводу найму робочої сили;
- в) саморегульована система розподілу робочої сили із специфічними факторами конкуренції між носіями робочої сили за найбільш вигідні умови праці та її оплати;

г) система відносин, яка характеризується відтоком робочої сили закордон.

9. Як відбувається формування міжнародного ринку праці?

- а) через міграцію трудових ресурсів і капіталу;
- б) шляхом злиття національних ринків праці, внаслідок чого між ними усуваються юридичні, національно-етнічні, культурні та інші бар'єри;
- в) через концентрацію капіталу;
- г) шляхом централізації виробництва.

Тема 6. Інформатизація та інноваційний тип розвитку економіки

- 1. Інноваційна економіка та методика дослідження її динаміки. Індекс інноваційного потенціалу.*
- 2. Інформаційні продукти та послуги як ключові елементи виробництва та споживання сучасного суспільства.*
- 3. Інноваційні компанії: сутність, значення та тенденції розвитку в новій економіці.*
- 4. Інновації та глобалізація: взаємозв'язок та методика його визначення. Глобальний інноваційний індекс.*

1. Інноваційна економіка та методика дослідження її динаміки. Індекс інноваційного потенціалу

Інноваційна економіка (економіка знань, інтелектуальна економіка) – це тип економіки, заснований на потоці інновацій, постійному технологічному вдосконаленні, виробництві та експорті високотехнологічної продукції з дуже високою доданою вартістю. При цьому, в основному прибуток створюється інтелектом новаторів і вчених, інформаційною сферою, а не матеріальним виробництвом (індустріальна економіка) і не концентрацією фінансів (капіталу).

Деякі дослідники (Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, Д. Белл, Дж. Нейсбітт та ін.) вважають, що для більшості розвинених країн у сучасному світі саме інноваційна економіка забезпечує світову економічну перевагу країнам, які її втілюють (США, Фінляндія, Ізраїль, Швеція та ін.)

Інноваційний потенціал та інноваційний розвиток економіки країни вимірюється за допомогою ряду індексів, що розрізняються між собою набором показників, алгоритмом інтеграції та шкалою їх значень. Важливе місце серед даного ряду посідає індекс інноваційного потенціалу.

Індекс інноваційного потенціалу (Innovation Capacity Index) – це вимірник готовності країни та потенційних можливостей створення і сприйняття інновацій. Інноваційний потенціал є ключовим фактором залучення науки і технологій у процесі поліпшення якості життя і сприяння економічному розвитку.

Індекс інноваційного потенціалу публікується в щорічному звіті «Інновації для розвитку», що розробляється Європейською бізнес-школою.

Індекс розраховується на основі п'яти груп індикаторів, які формуються із 61 змінної та характеризують здатність країни створювати середовище, яке заохочує інновації. Більшість даних, що використовуються при розрахунках, є статистичними, а, отже, є незалежними від суб'єктів дослідження. Індекс інноваційного потенціалу ранжує країни відповідно до їх загальної продуктивності та присвоює кожній з них загальний бал від 0 до 100.

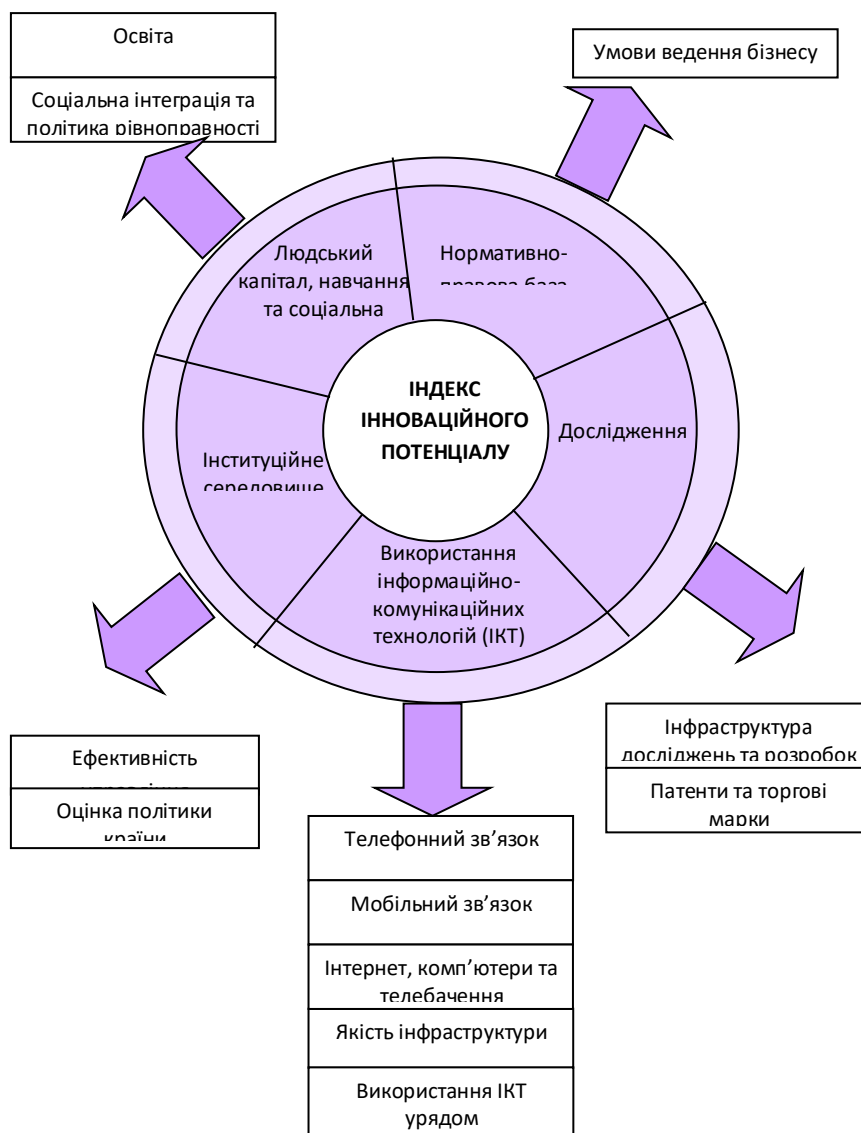

Рис. 1. Структура Індексу інноваційного потенціалу

З метою більш якісного аналізу усі змінні згруповано у концептуальні підрозділи – так звані субіндекси. У табл. 1 наведено більш детальну структуру індексу інноваційного потенціалу в розрізі змінних, що його формують.

Таблиця 1

Структура індексу інноваційного потенціалу

1.	Інституційне середовище	<p>1. Ефективне управління</p> <p>1.1. Право голосу та підзвітність</p> <p>1.2. Політична стабільність</p> <p>1.3. Ефективність управління</p> <p>1.4. Верховенство права</p> <p>1.5. Структура права власності</p> <p>1.6. Транспарентність та юридична незалежність</p> <p>1.7. Індекс сприйняття корупції (TI)</p> <p>2. Оцінка політики країни</p> <p>2.1. Управління державним сектором</p> <p style="padding-left: 20px;">2.1.1. Якість бюджетного та фінансового управління</p> <p style="padding-left: 20px;">2.1.2. Якість державного управління</p> <p>2.2. Структурна політика</p>
----	-------------------------	---

		<ul style="list-style-type: none"> 2.2.1. Ефективність фінансового сектору 2.2.2. Відкритість торгівлі 2.2.3. Приплив прямих іноземних валових інвестицій (% до ВВП) 2.3. Макроекономіка <ul style="list-style-type: none"> 2.3.1. Рівень боргу 2.3.2. Фіскальний баланс 2.3.3. Макроекономічна стабільність
2.	Людський капітал, навчання та соціальні програми	<ul style="list-style-type: none"> 1. Освіта <ul style="list-style-type: none"> 1.1. Рівень грамотності дорослого населення (у % у віці 15 років та більше) 1.2. Середній валовий коефіцієнт охоплення (%) 1.3. Коефіцієнт загального охоплення вищої школи (%) 1.4. Витрати на освіту (у % до ВВП) 2. Соціальні інтеграція та рівноправність політики <ul style="list-style-type: none"> 2.1. Гендерна рівність 2.2. Екологічна стійкість 2.3. Охорона здоров'я працівників 2.4. Показник нерівності: співвідношення 20% найбагатшого населення до 20 % найбіднішого
3.	Нормативно-правова база	<ul style="list-style-type: none"> 1. Ведення бізнесу <ul style="list-style-type: none"> 1.1. Заснування бізнесу <ul style="list-style-type: none"> 1.1.1. Кількість процедур 1.1.2. Час (у днях) 1.1.3. Витрати (% від величини середнього доходу на душу населення) 1.2. Простота при наймі працівників <ul style="list-style-type: none"> 1.2.1. Простота у наймі працівників 1.3. Сплата податків <ul style="list-style-type: none"> 1.3.1. Сплата податків 1.4. Захист інвесторів <ul style="list-style-type: none"> 1.4.1. Сила захисту інвесторів 1.5. Реєстрація власності <ul style="list-style-type: none"> 1.5.1. Кількість процедур 1.5.2. Час (у днях) 1.5.3. Витрати (% від величини середнього доходу на душу населення)
4.	Дослідження та розробка	<ul style="list-style-type: none"> 1. Інфраструктура у сфері дослідження та розробки <ul style="list-style-type: none"> 1.1. Витрати та дослідження та розробку (у % до ВВП) 1.2. Витрати на інформацію та технології комунікації (у % до ВВП) 1.3. Щільність працівників у сфері дослідження та розробки 1.4. Студенти в науці та інженерії (у % до третини студентів) 1.5. Статті у наукових та технічних журналах (на 1 млн. осіб) 1.6. Школи, підключені до мережі Інтернет (%) 2. Патенти та товарні знаки <ul style="list-style-type: none"> 2.1. Патенти, видані резидентам (на 1 млн. осіб) 2.2. Заяви на товарні знаки, подані резидентами (на 1 млн. осіб) 2.3. Надходження авторських гонорарів та ліцензійних платежів (дол. США на 1 особу) 2.4. Платежі по авторських гонорарах та ліцензійних платежах (дол. США на 1 особу)
		<ul style="list-style-type: none"> 1. Телефонний зв'язок <ul style="list-style-type: none"> 1.1. Магістральні (фіксовані) телефонні лінії на 100 жителів

5.	Сприйняття і використання інформаційних та комунікаційних технологій	<p>1.2. Подані заявки на підключення магістральних (фіксованих) телефонних ліній на 1000 жителів</p> <p>1.3. Плата за бізнес-з'єднання (у % до ВВП / на душу населення)</p> <p>1.4. Щомісячна абонентна плата бізнесу (у % до ВВП / на душу населення)</p> <p>1.5. Плата за з'єднання населення (у % до ВВП / на душу населення)</p> <p>1.6. Щомісячна абонентна плата населення (у % до ВВП / на душу населення)</p> <p>2. Мобільний стільниковий зв'язок</p> <p>2.1. Передплата на 100 жителів</p> <p>2.2. Попередня абонентна плата на 100 жителів</p> <p>2.3. Покриття населення (у %)</p> <p>2.4. Плата за відключення (у % до ВВП / на душу населення)</p> <p>3. Інтернет, комп'ютери та телебачення</p> <p>3.1. Загальна кількість абонентів фіксованого інтернету на 100 жителів</p> <p>3.2. Загальна кількість абонентів широкосмугового інтернету на 100 жителів</p> <p>3.3. Користувачі мережі Інтернет на 100 жителів</p> <p>3.4. Кількість персональних комп'ютерів на 100 жителів</p> <p>3.5. Глядачі телебачення на 100 жителів</p> <p>4. Використання інформаційних комп'ютерних технологій урядом</p> <p>4.1. Індекс електронного забезпечення уряду</p> <p>5. Якість інфраструктури</p> <p>5.1. Ставка електрифікації (%)</p> <p>5.2. Передача електричної енергії та розподіл витрат (% від обсягу виробництва)</p> <p>5.3. Дороги з покриттям (у % до загальної протяжності доріг)</p>
----	--	--

В табл. 2 наведено дані щодо позицій окремих країн за індексом інноваційного потенціалу.

Таблиця 2

Рейтинг країн світу за Індексом інноваційного потенціалу у 2014 році

Рейтинг країн	Країна	Оцінка (від 0 до 100)
1	Швеція	80,3
2	Швейцарія	78,1
3	Сінгапур	76,7

61	Україна	50,4

129	Гаїті	28,3
130	Афганістан	27,4
130	Чад	27,4

При розробленні теоретичної основи індексу було виявлено тісний взаємозв'язок між етапом розвитку країни та факторами підвищення інноваційного потенціалу, відносна вага яких змінюється залежно від рівня доходів населення, стадії розвитку країн, а також від політичного режиму в ній.

Критерії розподілу країн для аналізу Індексу інноваційного потенціалу:

1. За рівнем доходів на душу населення:

- ✓ країни з високим рівнем доходів (більше, ніж 11906 дол. США);
- ✓ країни з рівнем доходів вище середнього (3856 – 11905 дол. США);
- ✓ країни з рівнем доходів, нижче середнього (976 – 3855 дол. США);
- ✓ країни з низькими доходами (менше, ніж 975 дол. США).

2. За політичним режимом:

- ✓ повна демократія;
- ✓ неповна демократія;
- ✓ гібридний режим;
- ✓ авторитарний режим.

Таблиця 3

Кластери індексів інноваційного потенціалу у відповідності до рівня доходів та політичного режиму

Країни з високим рівнем доходів (більше, ніж 11906 дол. США)			
Повна демократія	Неповна демократія	Гібридний режим	Авторитарний режим
Австралія Австрія Канада Данія Франція Німеччина Греція	Хорватія Кіпр Естонія Угорщина Ізраїль Словаччина Тайвань	Гонконг Сінгапур	Бахрейн Кувейт Оман Саудівська Аравія Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ)
Країни з рівнем доходів вище середнього (3856 – 11905 дол. США)			
Повна демократія	Неповна демократія	Гібридний режим	Авторитарний режим
Коста Ріка Маврикій Уругвай	Аргентина Бразилія Болгарія Латвія Мексика Польща	Боснія та Герцеговина Російська Федерація Туреччина Венесуелла	Алжир Казахстан
Країни з рівнем доходів, нижче середнього (976 – 3855 дол. США)			
Повна демократія	Неповна демократія	Гібридний режим	Авторитарний режим
	Гватемала Гондурас Індія Індонезія Україна	Еквадор Грузія Ірак Пакистан	Азербайджан Китай Єгипет Іран Нігерія
Країни з низькими доходами (менше, ніж 975 дол. США)			
Повна демократія	Неповна демократія	Гібридний режим	Авторитарний режим
		Бангладеш Ефіопія Гана Кенія Мадагаскар Непал	Афганістан Ісламська Республіка Чад Гвінея В'єтнам Зімбабве

Емпіричні спостереження свідчать про те, що для розвитку інновацій більш сприятливим є режим демократії, адже він дає змогу розвивати творчі здібності та незалежність думок у населення, що позитивно впливає на інновації.

Індекс є важливим інструментом, призначеним для аналізу інноваційного потенціалу країни та пошуку сприятливих умов для його розвитку. Індекс інноваційного потенціалу дає змогу виявити сильні та слабкі сторони кожної країни, здійснити міжнародні порівняння та запозичити кращі практики інноваційного розвитку інших країн.

2. Інформаційні продукти та послуги як ключові елементи виробництва та споживання сучасного суспільства

Інформаційна діяльність характеризується використанням ресурсів, виробничим процесом, випуском продукції та наданням послуг. Результатом інформаційної діяльності є створення інформаційного продукту чи інформаційної послуги.

Інформаційний продукт – це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ та організацій. Під інформаційною продукцією розуміють сукупність інформаційних документів, баз даних і послуг.

Головним видом інформаційних продуктів є інформація.

З позиції виробника **інформаційний продукт** – це сукупність даних, сформованих виробником для поширення в матеріальній або нематеріальній формі. Якщо він пропонується на ринку з метою його придбання, використання чи споживання, його варто розглядати як товар, що має певні особливості.

Особливості інформаційного продукту:

- ✓ інформацію можна продати, залишивши її у попереднього власника;
- ✓ ціна інформації прямо не залежить від місця, часу та способу її використання;
- ✓ володіння інформацією не є гарантією абсолютного права на її використання;
- ✓ цінність інформації на момент її створення та в час продажу здебільшого невідома і зазвичай визначається після використання;
- ✓ цінність однієї інформації може бути різною для різних користувачів;
- ✓ інформація здатна приносити користь, функціонально не пов'язану з витратами на її виробництво;
- ✓ інформація не втрачається в процесі використанні, але морально застаріває.

Інформаційну продукцію широко використовують в усіх сферах людської діяльності: не лише у виробництві, а й в науці, освіті, культурі, управлінні. Зокрема, інформаційний продукт як складова маркетингової інформаційної системи сприяє вчасному наданню керівництву фірми значимої інформації про зовнішнє ринкове середовище, а також інформації про саму фірму. Це можуть бути, наприклад:

- ✓ відомості про національні ринки різних країн, про наявні там товари, про умови виходу на ці ринки;
- ✓ про обмеження законодавчого, економічного й технічного характеру і тенденції їхніх змін;
- ✓ про структуру попиту, потреби споживачів та їхню купівельну спроможність;
- ✓ про сильні і слабкі сторони конкурентів та стиль їхньої роботи на ринку;
- ✓ про структуру каналів збуту і поведінку збутових посередників;
- ✓ про дієвість інструментарію, що використовується та ін.;
- ✓ відомості про витрати, технологічний, кадровий, фінансовий та інші потенціали й існуючі обмеження для прийняття виважених управлінських рішень.

Інформаційна продукція є результатом наукової обробки документованої або недокументованої інформації, яка є основним видом інформаційної діяльності. Базовою підсистемою наукової обробки документованої інформації є аналітико-синтетична переробка інформації (документів).

Як відомо, аналітико-синтетична переробка інформації – це процеси перетворення інформації, що міститься в документах, чи сукупності їх з метою виявлення потрібних споживачеві відомостей, порівняння їх з інформаційними потребами чи запитамі споживачів та узагальнення.

Матеріалізованим результатом аналітико-синтетичної переробки документованої інформації є аналітичні огляди, зведені реферати, інформаційно-аналітичні та оглядові довідки, бібліографічні посібники, інформаційні звіти про використання дайджесту, прес-релізу та інші види інформаційних документів, підготовлених до запитів споживачів інформації.

Усі ці види інформаційної продукції заведено називати інформаційними, бібліографічними, реферативними або оглядовими виданнями. Нині як узагальнений термін вживається «інформаційне видання». Однак це поняття охоплює лише твори друку, поліграфічно самостійно оформлені, що пройшли редакційно-видавничу обробку, із встановленими вихідними даними. На сьогодні значна частина інформаційної продукції, підготовленої інформаційними центрами та референтами-аналітиками, функціонує у «недрукованому» вигляді, отже, не має ознак видання.

Об'єдналим для позначення усіх різновидів документованої інформаційної продукції, опублікованої і неопублікованої, має стати термін «інформаційний документ», який об'єднує спільні риси всіх видів документованої інформаційної продукції.

Варто наголосити, що на відміну від товарного ринку, на якому присутня не лише готова продукція, а й сировина, напівфабрикати тощо, інформаційний продукт набуває вартості тільки в готовому вигляді – це інформація, що пройшла процеси впорядкування, структуризації й оцінювання та придатна для прийняття рішень.

Цінність інформаційних продуктів заснована на часовій сутності, тобто як правило, інформація є найціннішою в момент її створення. По мірі збільшення тиражування цінність її значно знижується.

Використання сучасних інформаційних продуктів у матеріальному виробництві й товарному обігу сприяє здешевленню готової продукції, а, отже, багато в чому зумовлює цінність товару для споживача.

Інформаційний продукт можна поширювати в такі само способи, що й будь-який інший матеріальний продукт – за допомогою послуг.

Інформаційна послуга – це здійснення інформаційної діяльності у визначений час і визначеній законом формі по доведенню інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їхніх інформаційних потреб.

Рис. 2. Головні постачальники інформаційних послуг на товарному ринку

3. Інноваційні компанії: сутність, значення та тенденції розвитку в новій економіці

Інноваційною компанією (фірмою, підприємством) визнається компанія будь-якої форми власності, понад 70 % продукції якої (у грошовому вимірі) за звітний податковим період є інноваційні продукти і (або) послуги.

Інноваційне підприємство може існувати у вигляді інноваційного центру, технополісу, технопарку тощо.

«Boston Consulting Group» представила щорічний рейтинг 50 найбільш інноваційних компаній світу, який виходить з 2005-го року. Рейтинг складається на основі результатів опитування понад 1,5 тис. глав компаній із різних країн світу. Автори рейтингу відзначають, що лідерами у сфері інновацій як і раніше залишаються телекомунікаційні та технологічні компанії. Так, у першій п'ятірці їх чотири, у першій десятці — п'ять. При цьому всі вісім років перше місце в рейтингу займає **Apple**. А от **Google**, яка з 2006-го по 2014-ий рік незмінно отримувала 2-е місце, тепер змушена була відступити на 3-є під натиском **Samsung**, яка здійснила з 2008-го року стрибок з 26-го на 2-е місце. Крім них у першу п'ятірку входять також **Microsoft** (4-е місце) і **Toyota** (5-те), а в першу десятку — **IBM, Amazon, Ford, BMW** і **General Electric**.

Незважаючи на явне домінування технологічних і телекомунікаційних компаній, у рейтингу починає простежуватися тенденція зростання обсягу інновацій у світових автовиробників, що намітилася із 2013 року. Так, у першій десятці вже три виробника автомобілів — **Toyota, Ford** і **BMW**, а до цього там була лише Toyota. У першу двадцятку ввійшли **General Motors** (13-е), що піднявся за рік на 16 позицій, **Volkswagen** (14-е), що здійснив ще більш різкий стрибок, піднявшись на 31 позицію, **Hyundai** (17-е) піднявся на 7 позицій і **Audi** (19-е) — на 6 позицій. Крім того, повернулися до рейтингу та ввійшли у першу двадцятку компаній відсутні в минулому році **Honda** (18-е) і **Daimler** (20-е). Вперше в рейтинг увійшла компанія **Tesla**, виробник електромобілів, посівши 41 місце.

З 2014 року рейтинг містить кілька нововведень. Так, учасникам опитування вперше запропонували оцінити рівень використання інновацій у власних компаніях. Близько 20 % респондентів назвали рівень високим, інші 20 % — низьким, інші 60% — середнім. Крім того, вперше була включена категорія «Перспективні компанії» для молодих і відносно невеликих компаній, що вже заявили про себе в області інновацій. Більшість таких компаній працюють у сфері соціальних медіа, мобільних додатків і інформаційних послуг.

Дослідники вивели 12 тенденцій, які визначають інноваційний розвиток компаній:

1. Досконалість – це обов'язок. У тому, що Google опинилася на першій позиції переліку, немає нічого дивного. Але справа зовсім не в багатоманітності її інноваційної діяльності. Якщо подивитися на окремі проекти, скажімо, Google Fiber, Google Glass або проект інвестицій у розробку новітніх медичних технологій, то неважко переконатися, що компанія, реалізуючи будь-які ініціативи, незмінно демонструє досконалість. І це найважливіше. Зараз усі провідні фірми майже з лазерною точністю фокусуються лише на кількох цілях. Занадто широкі амбіції можуть відволікти організації від повсякденної роботи над вдосконаленням різних аспектів інновації, без чого ідею навряд чи вдасться перетворити у реальність.

2. Нелінійність у розвитку інновацій. Компаній, які фігурують у переліку лідерів з інновацій з року в рік, одиниці. Втім, це не означає, що фірми раптово втрачають свій винахідницький потенціал. Просто інноваційна діяльність має свої припливи і відпливи. Наприклад, компанія Philips

працювала над світлодіодною лампою 50 років, але основний інноваційний «виллив» відбувся протягом 11 місяців, на які було призначено завершення проекту.

3. Уміння заробляти гроші. Чудові ідеї породжують захоплення, чудовий бізнес — фінансову самодостатність. Dropbox та Airbnb — улюбленці венчурних інвесторів, але вони також заробляють гроші, пропонуючи клієнтам послуги, що несуть у собі реальну цінність. На відміну від Facebook, Twitter та інших компаній, котрі стартували до 2008-го, модель цих двох фірм базується не на рекламі, а на трансакціях.

4. Необхідність впровадження у бізнес «зелених» підходів. Ще недавно ідея «зеленого» бізнесу сприймалася або як прийом, до котрого вдавалися фірми, щоб показати свою «відповідальність» перед суспільством, або як гарна ідея на далеке майбутнє. Зараз все інакше. Сьогодні енергоефективність, використання енергоносіїв з альтернативних джерел та ресайклінг — ключові переваги будь-якого успішного підприємства. Бразильська компанія Braskem, нафтохімічний гігант із 19-млрд. обігом, використовує тростинний цукор замість нафти для виготовлення пластику. Levi Strauss виробляє більше 10% своїх товарів з продуктів вторинної переробки. FedEx та Coca-Cola переходять на використання гібридних транспортних засобів.

5. Глобалізація технологій. iHub (технологічний центр, створений кенійськими фахівцями) демонструє високі амбіції. Організація, що нараховує 10 тис. членів, вже дала старт 152 фірмам, а зараз реалізує аналогічні проекти у Танзанії та Уганді. Індійська фірма Universal Identification Authority поставила за мету вичавити шахрайство з підприємницької діяльності. Сутність того, що відбувається, добре передає рекламна кампанія Johnnie Walker у Південно-Африканській Республіці: «Наше майбутнє формується не з грандіозних успіхів минулого, а з дій, що ми вчиняємо сьогодні».

6. Постійне розширення аудиторії. Хоча ідея краудсорсингу не вражає новизною, все ж таки потугу колективної творчості не варто недооцінювати. SXSW розпочинала як організатор невеликих заходів регіонального масштабу. Сьогодні ж це глобальна компанія, конференції та фестивалі якої приваблюють близько 60 тис. людей з цілого світу. Камери GoPro, котрі раніше використовувалися спортсменами-екстремалами, зараз здобувають популярність серед все ширших кіл споживачів.

7. Вміння «обійти» конфлікт. Якщо ви хочете щось кардинально змінити, а перед вами монументальна «скеля» з традиційних інститутів, то, напевно, найкращим виходом буде спробувати її обійти. Саме такий шлях обрав Чарльз Бест, засновник DonorsChoose.org. Ця фірма надає допомогу безпосередньо вчителям в обхід різних офіційних спілок, адміністраторів та політиків. Bloomberg Philanthropies використовує дані для того, щоб поставити запитання, котрі інші організації воліють замовчувати.

8. Щасливі задоволені клієнти – запорука успіху! Компанія Uber зробила замовлення таксі простим та приємним, зараз її наслідує компанія-послідовник Yelp, яка продовжує винагороджувати вдячних користувачів новими функціями. Інші компанії утримують позиції найкращих інноваторів, вирішуючи найрізноманітніші проблеми клієнтів. Так, Square запропонувала

найпростіший на сьогодні спосіб здійснення мобільних платежів, а OTG Management навіть спромоглася перетворити процес харчування в аеропорті на задоволення.

9. Програмне забезпечення – рушій прогресу. У галасі навколо останньої версії iPhone або найновішої моделі якогось автомобіля, ми подеколи забуваємо про те, що рушієм прогресу є програмне забезпечення. Наші авто є «комп'ютерами» на колесах. А завдяки світлодіодним технологіям навіть звичайнісінька лампа освітлення сприймається не як фізичний продукт, а як програмний додаток.

10. «Made in China» — це комплімент. Колись ремісники Китаю вважалися одними із найкращих у світі. Тепер з появою нової генерації брендів модного одягу та товарів розкоші, зорієнтованих на швидко зростаючі шари середнього класу та заможних людей, відроджується традиційне поняття китайської якості. А уявлення про те, що китайським компаніям бракує інноваційності, вже сприймається як анахронізм. Так, Xiaomi трансформує бізнес-смартфони, а Пекінський інститут геноміки здійснює наймасштабніші проекти із секвенування ДНК.

11. Уміння шукати «вигідну нішу». Наприклад, із вибуховим зростанням геймінгу на мобільних у додатках та в соціальних медіа у виграшному становищі знаходяться компанії, які пропонують свою продукцію на даному ринку. Так, в 2013 р. обсяги продажу App Store склали понад 10 млрд. дол. США.

12. Йти до мети. Свого часу науковці Philips підраховали, що світлодіодні лампи дозволять скоротити споживання електроенергії на 10%, що дасть змогу зекономити 250 млрд. дол. США. Саме тому вони присвятили їй розробці аж 50 років. Фармацевтична компанія Medivation, повірила у новий підхід до лікування раку і вивела на ринок легендарний препарат. Зараз Tesla прагне створити національну мережу швидкої зарядки електромобілів. Чи залишиться це недосяжною мрією? Це покаже час. Однак без мрій ми ніколи не знайшли би шлях до того, що є можливим.

4. Інновації та глобалізація: взаємозв'язок та методика його визначення. Глобальний інноваційний індекс

Інноваційна спроможність та технологічна готовність є невід'ємними складовими *конкурентоспроможності* економіки, яка визначається як набір інституцій, політик і факторів, що визначають рівень продуктивності економіки.

Існують певні показники та індекси, які оцінюють технологічну та інноваційну конкурентоспроможність країн і здійснюють їх рейтингування. Серед них - глобальний інноваційний індекс.

Глобальний інноваційний індекс (The Global Innovation Index) – це узагальнений показник, що використовується в рамках глобального дослідження рейтингу країн світу за рівнем розвитку інновацій. Індекс розроблено спільно Бостонською консалтинговою групою, Національною асоціацією виробників, Інститутом Виробництва, а також незалежними науково-дослідними центрами. Сьогодні глобальний інноваційний індекс є найбільш повним комплексом показників інноваційного розвитку в різних країнах світу.

Глобальний інноваційний індекс являє собою співвідношення витрат на інновації та ефекту від них, що дозволяє об'єктивно оцінити ефективність зусиль для розвитку інновацій в тій чи іншій країні. При оцінці інноваційних витрат враховується фіскальна політика уряду, політика у сфері освіти та інноваційна інфраструктура. Оцінка інноваційної ефективності враховує патенти, передачу технологій та інші результати НДДКР, а також ефективність підприємницької діяльності, наприклад, продуктивність праці, загальний прибуток акціонерів, вплив інновацій на міграцію бізнесу та економічне зростання.

Індекс складений за 81 індикатором, які відображають інноваційні можливості країн, якість інновацій, їх результати та розвиток інноваційної інфраструктури країн-учасниць. Серед іншого оцінюється і розвиток галузей ІТ і он-лайн-складової бізнесу. Рейтинг глобального інноваційного індексу публікується щорічно, починаючи з 2007 року.

Індекс розраховується як зважена сума оцінок двох груп індикаторів:

1. Наявні ресурси та умови для здійснення інновацій (*Innovation Input*)
2. Досягнуті практичні результати здійснення інновацій (*Innovation Output*).

Значення компоненти «Наявні ресурси та умови для проведення інновацій» є середнім арифметичним групи з п'яти індикаторів. Значення компоненти «Досягнуті практичні результати здійснення інновацій» є середнім арифметичним групи з двох індикаторів. Глобальний інноваційний індекс розраховується як середнє арифметичне від двох вищевказаних компонент.

Детальну структуру індексу відображено в табл. 4.

Усі змінні нормуються для отримання кількісних результатів значень від 0 до 100, причому більшому значенню відповідає максимально позитивне значення змінної.

Таблиця 4

**Структура Глобального інноваційного індексу
(The Global Innovation Index)**

		Політичне оточення	Регуляторне оточення	Середовище бізнесу
	1.1. Інститути (Institutions)	- політична стабільність - ефективність уряду - свобода преси	- якість регулювання - верховенство закону - допомога при звільненні	- простота започаткування бізнесу - простота визнання неплатоспроможності

I. Наявні ресурси та умови для здійснення інновацій (Innovation Input)	1.2. Людський капітал та дослідження (Human capital and research)	Освіта <ul style="list-style-type: none"> - валові витрати на освіту - витрати уряду в розрахунку на 1 учня - вартість «шкільного життя» - рівень грамотності населення у читанні, математиці та науці - співвідношення учні/вчителі у середній освіті 	Вища освіта <ul style="list-style-type: none"> - охоплення населення вищою освітою - частка випускників (в загальній кількості студентів) - мобільність студентів вищих навчальних закладів - частка випускників ВНЗ 	Дослідження та розробки <ul style="list-style-type: none"> - кількість дослідників (в розрахунку на млн. осіб населення) - витрати на НДДКР - середній рейтинг університетів
	1.3. Інфраструктура (Infrastructure)	Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) <ul style="list-style-type: none"> - доступ до ІКТ - використання ІКТ - послуги електронного уряду - електронна участь 	Загальна інфраструктура <ul style="list-style-type: none"> - виробництво електроенергії - споживання електроенергії - якість логістики - валове нагромадження 	Екологічна стійкість <ul style="list-style-type: none"> - ВВП/одиноцю використання енергії - якість навколишнього середовища - сертифікація ISO 14001 систем екологічного менеджменту
	1.4. Розвиток внутрішнього ринку (Market sophistication)	Доступність кредитування <ul style="list-style-type: none"> - простота отримання кредиту - внутрішні кредити приватному сектору - макрофінансові валютні кредити 	Інвестиції <ul style="list-style-type: none"> - рівень захисту інвесторів - капіталізація ринку - загальна вартість акцій в торгах - венчурний капітал 	Торгівля та конкуренція <ul style="list-style-type: none"> - середньозважена тарифна ставка - тариф входу на несільськогосподарський ринок - інтенсивність локальної конкуренції
	1.5. Розвиток бізнесу (Business sophistication)	Інтелектуальні працівники <ul style="list-style-type: none"> - зайнятість в наукоємних сферах - відсоток підприємств, що пропонують навчання - НДДКР, що виконуються в бізнесі - НДДКР, що фінансуються бізнесом - середній рівень GMAT (стандартизований тест для визначення здатності успішно навчатися в бізнес-школах) - частка слухачів GMAT на млн. осіб населення 	Інноваційні працівники <ul style="list-style-type: none"> - спільні галузеві дослідження в рамках співпраці з університетами - рівень розвитку кластерів - НДДКР, фінансова підтримка з-за кордону - кількість угод спільних підприємств і стратегічних альянсів - сімейства заявок патентів, що подані до офісів 3+ 	Поглинання знань <ul style="list-style-type: none"> - роялті та ліцензійні платежі - високотехнологічний імпорту мінус реімпорту - імпорту зв'язку, комп'ютерних та інформаційних сервісів - чистий приплив прямих іноземних інвестицій
	II. Досягнуті практичні	2.1. Розвиток технологій та економіки знань (Knowledge and technology outputs)	Створення знань <ul style="list-style-type: none"> - кількість патентів, виданих резидентам - заявки на корисні моделі резидентів в національному відомстві; - наукові та технічні статті, опубліковані в рецензованих журналах; - кількість документів, які отримали H-індекс 	Значимість знань <ul style="list-style-type: none"> - зростання продуктивності праці, - щільність на ринку нових фірм, - витрати на програмне забезпечення - кількість сертифікатів відповідності стандарту ISO 9001 на системи менеджменту якості - високо та середньо технологічні виробництва

результати здійснення інновацій (Innovation Output)				- чистий відтік прямих іноземних інвестицій
	2.2.Результати креативної діяльності (Creative outputs)	Креативні нематеріальні продукти	Креативні продукти та послуги	Он-лайн креативність
		- реєстрація торгових марок резидентами в національному відомстві - реєстрація товарних знаків відповідно до Мадридської системи за країною походження - використання ІКТ в бізнесі - використання ІКТ в організаційних моделях	- експорт аудіовізуальних та пов'язаних з ними послуг - національні художні фільми - тираж щоденних газет - експорт продуктів творчості - виробництво друкованої продукції	- загальні домени верхнього рівня - домени верхнього рівня коду країни - середньомісячні редагування Вікіпедії - завантаження відео на YouTube

Джерело: *Global Innovation Index 2014 Report*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2014>

Востаннє рейтинг країн за Глобальним інноваційним індексом був опублікований наприкінці 2014 р. Дослідження охопило 143 країни з усіх регіонів світу, які в сукупності виробляють 99,5 % світового ВВП і в яких проживає близько 95,1 % всього населення планети. Результати дослідження наведені в таблиці 5.

Таблиця 5

Рейтинг країн світу за рівнем Глобального інноваційного індексу у 2014 р.

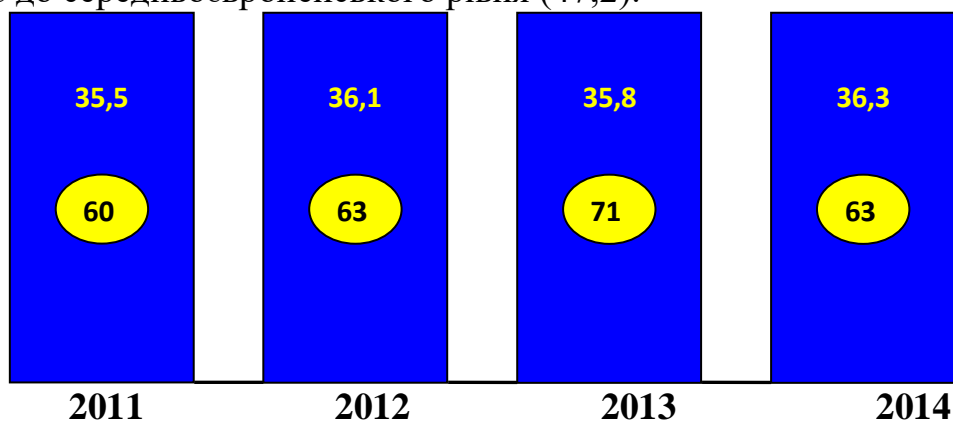
Рейтинг	Країна	Оцінка (від 0 до 100)
1	2	3
1	Швейцарія	64,78
2	Великобританія	62,37
3	Швеція	62,29
4	Фінляндія	60,67
5	Нідерланди	60,59
6	США	60,09
7	Сінгапур	59,24
8	Данія	57,52
9	Люксембург	56,86
10	Гонконг	56,82
11	Ірландія	56,67
12	Канада	56,13
13	Німеччина	56,02
14	Норвегія	55,59
15	Ізраїль	55,46
16	Республіка Корея	55,27
17	Австралія	55,01
18	Нова Зеландія	54,52
19	Ісландія	54,05
20	Австрія	53,41
...
45	Польща	40,64
49	Російська Федерація	39,14
...

63	Україна	36,26
...

Джерело: *Global Innovation Index 2014 Report*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2014>

Емпіричний аналіз свідчить про те, що динаміка інновацій перебуває під впливом успішних країн-новаторів, таких, як Швейцарія (1-е місце), Великобританія (2-е) та Швеція (3-є), які згідно опублікованих результатів дослідження рейтингу Глобального інноваційного індексу 2014 р. увійшли у почесну трійку лідерів з-поміж 143 країн. Ці країни успішно розвивають інвестиції в людський капітал, що створює сприятливі передумови для підвищення економіки знань, розвитку творчості та впровадження новітніх технологій.

У 2014 р. Україна посіла 63 місце за рейтингом глобального інноваційного індексу, значення якого досягло максимуму останніх чотирьох років і склало 36,3 бала (див. рис. 3), що перевищує середнє значення індексу серед держав з рівнем доходу, нижчим від середнього (29,5), але все ще помітно не дотягує до середньоєвропейського рівня (47,2).

 місце в рейтингу

Рис. 3. Динаміка глобального інноваційного індексу України

Джерело: *Global Innovation Index 2014 Report*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2014>

Тим часом, у черговому рейтингу Bloomberg Україна увійшла в ТОП-50 найбільш інноваційних країн світу. Так, у січні 2014 р. Україна посіла 49 місце. За рік Україна втратила 7 позицій – ще у 2013 р. в аналогічному дослідженні вона розташовувалася на 42-ій позиції рейтингу.

Також в рамках Глобального інноваційного індексу аналітики розподілили країни на три сегменти – «лідери», «учні» та «нерозвинені країни» – залежно від розміру ВВП на особу при оцінці впливу на нього інноваційних ринків. Україна опинилася ближче до центру кривої в сегменті «учні», а це означає, що наша країна рухається вперед на шляху до інноваційного лідерства.

На рис. 4. показано зв'язок між ВВП на одну особу та глобальним інноваційним індексом.

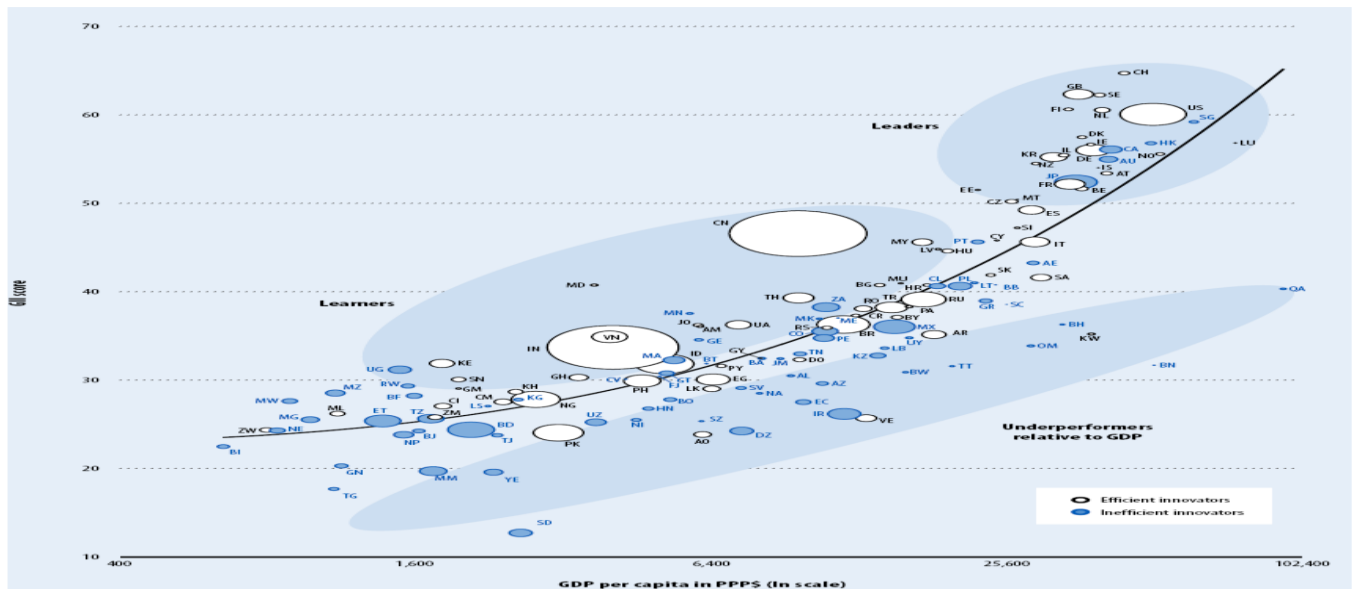

Рис. 4. Зв'язок між ВВП на одну особу та глобальним інноваційним індексом

Джерело: *Global Innovation Index 2014 Report*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2014>

Успіх України та її місце у глобальній економіці безпосередньо залежить від рівня розвитку вітчизняної науки і технологій. Реалізуючи першочергові заходи з інноваційної політики сьогодні, ми інвестуємо в майбутнє України, формуємо національні конкурентні переваги і створюємо надійний фундамент для модернізації та інтеграції нашої країни до європейського і світового простору знань.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Науково-технологічний розвиток. Суспільне виробництво. Телекомунікаційні системи. Ефективність інноваційного розвитку суспільства. Продуктивність інноваційного розвитку суспільства. Інноваційні технології. Інноваційна економіка. Інтелектуальна економіка. Індекс здатності до інновацій. Індекс інноваційного потенціалу. Інституційне середовище. Інфраструктура у сфері дослідження та розробок.

Інноваційність. Інноваційна продукція. Науковий продукт. Інформаційна послуга. Інноваційна компанія. Інновації. Глобалізація. Глобальний інноваційний індекс. Результативність творчої діяльності. Результативність креативної діяльності.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке науково-технологічний розвиток і яким чином він проявляється у процесі суспільного виробництва?
2. Що собою являють телекомунікаційні системи? Як вони функціонують та розвиваються в сучасних умовах?
3. Як визначаються ефективність та продуктивність інноваційного розвитку суспільства?
4. Проаналізуйте еволюцію розвитку інноваційних технологій.
5. В чому полягає сутність інноваційної економіки? Які особливості методики її дослідження?
6. Що являє собою індекс здатності до інновацій? Поясніть методику його розрахунку.
7. Поясніть сутність поняття «інноваційна продукція». Яка продукція вважається інноваційною?
8. Що таке науковий продукт? Яку роль він відіграє у новій економіці?
9. Розкрийте зміст та значення інноваційної компанії. Які функції виконують інноваційні компанії у новій економіці?
10. Який взаємозв'язок існує між інноваціями та процесами глобалізації? Яким чином ці процеси відображаються на економічному розвитку України?
11. Дайте визначення глобального інноваційного індексу. На основі яких показників обчислюється даний індекс? Яке місце займає Україна серед рейтингу країн за результатами глобального інноваційного індексу?

Тестові завдання

- 1. На основі яких груп індикаторів відбувається формування індексу інноваційного потенціалу?***
 - а) інституційне середовище; людський капітал, навчання та соціальні програми; нормативно-правова база; дослідження та розробки;
 - б) економічний потенціал суспільства; рівень розвитку інновацій;
 - в) освіта; культура; інституційне середовище;
 - г) рівень інформатизації суспільства; рівень інноваційного розвитку.
- 2. Що являється матеріалізованим результатом інформаційної діяльності, призначеним для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ та організацій?***
 - а) інформаційний продукт;
 - б) інноваційний продукт;
 - в) споживчий продукт;
 - г) проміжний продукт.
- 3. Якою часткою продукції повинні бути інноваційні продукти (послуги) для того, щоб компанія вважалась інноваційною?***
 - а) понад 10 %;

- б) понад 25 %;
- в) понад 50 %;
- г) понад 70 %.

4. Що є джерелом формування прибутку фірми за умов інноваційної економіки?

- а) матеріальне виробництво;
- б) нематеріальне виробництво;
- в) інтелект новаторів і вчених;
- г) концентрація капіталу.

5. Який політичний режим найсприятливіший для розвитку інновацій?

- а) повна демократія;
- б) неповна демократія;
- в) гібридний режим;
- г) авторитарний режим.

6. Хто є головними постачальниками інформаційних послуг у сфері товарного обігу?

- а) торгові дома;
- б) аудиторські фірми;
- в) маркетингова служба фірми;
- г) галузеві центри науково-технічної інформації.

Тема 7. Інвестиції і економічне зростання в новій економіці

1. Динаміка факторної продуктивності в епоху інформаційних технологій.
2. Інформаційні технології та їх вплив на економічне зростання.
3. Інвестиції в наукоємні галузі як фактор конкурентоздатності економіки.
4. Інвестиції в людський капітал.
5. Особливості макроекономічного регулювання нової економіки.
6. Трансакційні витрати і економічна ефективність.

1. Динаміка факторної продуктивності в епоху інформаційних технологій

Фактори виробництва є визначальною основною рисою економіки і суспільства. Коли поряд із працею і землею з'явився новий фактор виробництва - капітал, то й економіка, і суспільство стали капіталістичними. Інформація і знання як нові фактори виробництва зумовили те, що економіка і суспільство стали *інформаційними*.

Інформація і знання – це якісно нові фактори виробництва, які докорінно відрізняються від традиційних факторів виробництва – землі, капіталу і праці. Якщо промислова революція породила індустріальну технологію, машинну техніку, яка примножила фізичні сили людини, незмірно підвищила продуктивність праці, то науково-технологічна революція кінця ХХ ст. перетворила інформацію і знання на новий фактор виробництва, який реалізує і примножує можливості людського розуму.

Розвиток нової економіки прискорюється нині передусім за рахунок інформаційних і комунікаційних технологій. Вони відкривають доступ до майже кожного виду інформації з майже необмеженою швидкістю й майже у кожному місці на землі. Так, інформація стала недорогим і наявним у достатній кількості економічним фактором. Логічним наслідком цих змінених обмеженостей є те, що інформація дедалі інтенсивніше використовується в усіх сферах економіки.

Подібний розвиток відбувся два століття тому, коли обмежену і дорогу енергію людської і тваринної сили м'язів замінила енергія викопна, яку змогли добути з вугілля і за допомогою парової машини перетворити на механічну енергію. Внаслідок цієї технічної зміни стрімко зросла енергомісткість виробництва. Усі економічні галузі почали змінювати свій вигляд, виникли нові галузі, промислова революція проторувала собі дорогу. Здається, що сучасна світова економіка знаходиться у подібній переломній фазі, яку пройшли старі (із сучасної точки зору) промислові країни 200 років тому.

У процесі цього розвитку змінюється також відносна обмеженість виробництва: в аграрному суспільстві земля була обмеженим фактором, а робота – достатнім. З переходом до індустріального суспільства земля втратила

свою провідну роль. Основним капітал став новим обмеженим фактором, який скомбінували з енергетичним фактором, наявним тепер у достатній кількості. Відповідно, відбулося переміщення економічного багатства від великих землевласників до промислових магнатів.

У новій економіці фактором, що наявний у достатній кількості, є інформація. Обмеженим фактором, можливо, буде гуманний капітал, тобто здатність перетворювати інформацію на знання, а цю здатність не можна довільно збільшувати. Основний же капітал втрачає значення, хоча цілком не зникає (рис. 1).

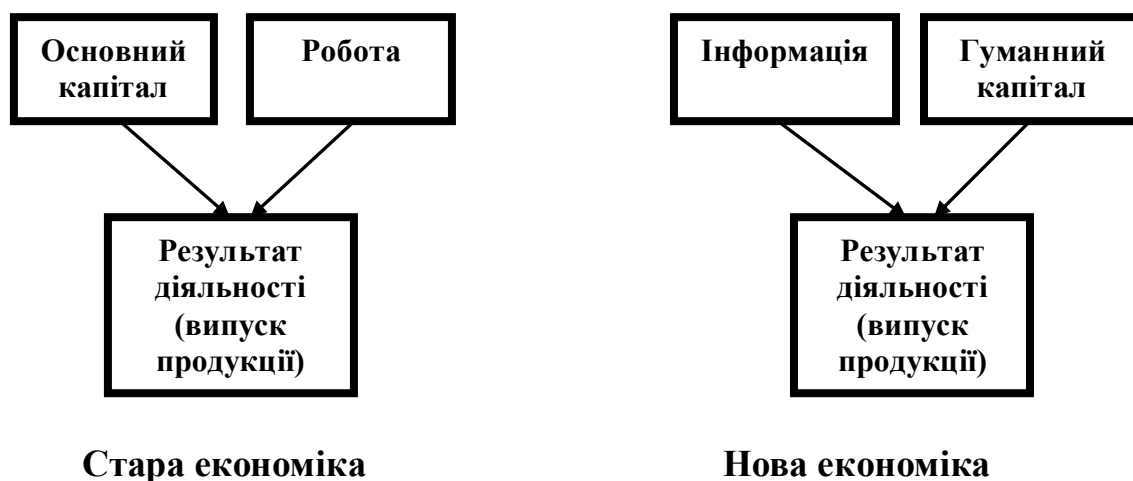

Рис. 1. Зміна парадигм: від старої до нової економіки [34]

Так само, як промислове суспільство не обійшлося без земельного фактора, так сьогодні у новій економіці й надалі потрібен як фактор основний капітал, але його відносне значення зменшується.

Центральною базовою інновацією, на якій ґрунтується сучасний технологічна зміна, є, без сумніву, мікроелектроніка. Хоча її початки сягають вже далекого минулого (перший транзистор з'явився у 1948 р., перша інтегральна мікросхема – у 1970 р.), проте лише недавно мікроелектроніка знайшла своє застосування у різних сферах, зокрема, у сфері ІТ-технологій. Важливий вплив, який справляють ці технології на структурну зміну в економіці, є передусім результатом надзвичайно широких можливостей їх застосування. Навряд чи сьогодні існують галузі економіки, які обходяться без мікроелектронних компонентів. Їх потенціал, як засвідчує бурхливий розвиток Інтернету, здається ще далеко не вичерпаним.

На переконання економіста Д. Куа, думку якого поділяють і деякі природознавці, біотехнологія також може «дозріти» до комплексної технології зі спектром застосування, що виходить далеко за межі цієї галузі. Тож структурна зміна у напрямі нової економіки, на їхню думку, прискорюється завдяки двом базовим інноваціям, які – в історичному порівнянні – цілком можуть запропонувати шанс сильного тривалого поштовху до прискорення зростання і продуктивності.

Цю точку зору ілюструє рис. 2, який, за традицією Й. Шумпетера, відображає зв'язок довгих хвиль економічного зростання з базовими інноваціями, що з'являються через різні часові періоди. Наведені на графіку базові інновації показують вибір, який має слугувати передусім ілюстрацією. Й. Шумпетер (1939) ідентифікував індустріальний, громадянський та немеркантильний цикли Кондратьєва. З того часу додався ще четвертий цикл Кондратьєва, зумовлений масовим промисловим виробництвом, а також п'ятий, у якому ми сьогодні перебуваємо.

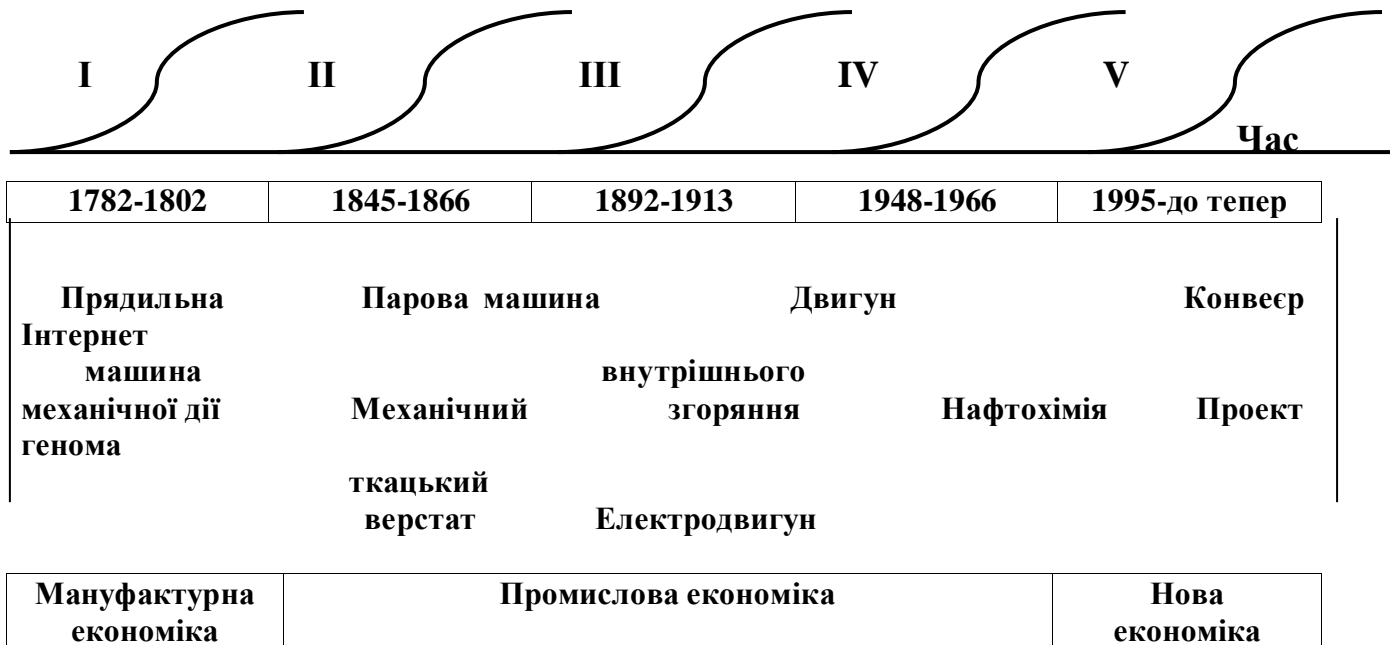

Рис. 2. Цикли Кондратьєва з 1782 р. [34]

Звідси випливає принципова відмінність традиційних факторів виробництва (землі і капіталу), які мають матеріальний характер і виступають у формі матеріальних засобів чи знарядь праці, від інформації і знань, які, маючи матеріальну основу, самі по собі є нематеріальними за своєю природою і реалізуються у системі своєрідних категорій: інтелектуальна праця, інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність та інтелектуальний капітал.

Важлива особливість традиційних факторів виробництва - їхня обмеженість. Тому індустріальне суспільство, його неокласична економічна теорія, особливо така її форма, як мейнстрим, економікс, мали своїм предметом обмеженість ресурсів і шляхи їх ефективного використання. Інформація і знання ж характеризуються якісно новими рисами – їх *відтворюваністю*.

Використання матеріальних благ веде до того, що одні поступово, а інші відразу зникають. Споживання інформації і знань означає, що вони стають надбанням усе більшої кількості людей, тобто їхнє споживання тотожне самозростанню. Інформація та знання - це феномен, який може споживатися в процесі виробництва в необмеженій кількості відтворювальних циклів: придбання якогось обсягу знань не зменшує їх обсягу у власника. Знання існують незалежно від простору. Вони одночасно можуть і знаходитись, і

споживатись у багатьох місцях. Матеріальні блага можна купувати, повертати, передавати іншим. Знання не можна повернути назад, але знання та інформація чутливі до чинника часу, вони знецінюються, коли застарівають, катастрофічно, до повної втрати вартості. Все це свідчить, що інформація і знання є якісно новим виробничим ресурсом.

Необмежувана відтворюваність інформації, фізична незношуваність, перетворення її на провідні предмети праці, які є найважливішими продуктами праці, забезпечують високу ефективність економіки, вносять істотні зміни до характеру виробництва і відтворення інформації, забезпечують становлення нового, *інформаційного типу економічного зростання*. Так, для корпорацій індустріальної епохи характерна наявність величезних нематеріальних активів.

Інформаційна епоха породила новий тип корпорацій, матеріальні активи яких порівняно мізерні. Наприклад, залишкова вартість основного капіталу найбільшої американської компанії "Майкрософт" в минулому році становила лише 930 млн. дол., а загальний обороту капіталу – 600 млрд. дол. Як зауважує Т. Стюарт, «для інтелектуальних компаній характерне намагання звільнити свої баланси від основних фондів. Штаб-квартира розміщується в орендованому приміщенні, замість того, щоб утримувати власні вантажні парки, виробничі компанії користуються для перевезень продукції найнятим автотранспортом...»

Виготовлення інтелектуальних продуктів за мінімальних матеріальних активів і переважання висококваліфікованої інтелектуальної праці дає величезний економічний ефект. Невипадково саме компанії, що базуються на інформаційній технології, стали провідними у США. Так, із 25 найбільших за вартістю акціонерного капіталу компаній США 18 працюють у сфері інформаційних технологій.

Інформація і знання змінюють характер виробництва, його природу. На відміну від індустріального суспільства, де панує виробництво матеріальних благ, в інформаційному (постіндустріальному) суспільстві - це виробництво послуг, тобто в ньому панують нематеріальне виробництво, нематеріальні блага.

Провідна роль інформації і знань виявляється й у тому, що вона змінює тип людини. Століттями людина, за визначенням А. Сміта, була людиною економічною, адже її праця, все її життя були боротьбою з нужденністю, за виживання, за задоволення насамперед матеріальних потреб. Матеріальні потреби і матеріальні інтереси визначали всю життєдіяльність людини і суспільства.

Розвиток продуктивних сил, зростання технічної озброєності праці, значне підвищення її продуктивності за порівняно невеликої зайнятості забезпечують такі обсяги виробництва матеріальної продукції, коли стає реальним більш-менш повне задоволення матеріальних потреб, створюються можливості для швидкого розвитку сфери послуг - освіти, науки, культури тощо, тобто галузей, які забезпечують зростання освітнього, професійно-технічного і культурного рівнів людини.

Якісно новий виробничий ресурс - інформація і знання, якісно нові умови життєдіяльності людини в новому суспільстві вже тепер набувають втілення у зростанні ролі людини, її інтелектуальної діяльності, розкриваючись у зовсім

нових поняттях: людський капітал, інтелектуальна праця, інтелектуальний продукт, інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність.

Інформація і знання як новий фактор виробництва внесли істотні зміни у розуміння і використання науково-технічного прогресу. Замість єдиного і загального процесу він набув не лише науково-технічної, а й соціально-економічної визначеності: є інформаційно-комунікаційна техніка і технологія, які притаманні інформаційному (постіндустріальному) суспільству, суспільству знань, і є індустріальна, машинна техніка і технологія породжені цієї епохою.

Інформація і знання як форма реалізації можливостей людського розуму не лише породили новий, вищий тип технологій - інформаційно-комунікаційні, а й зробили їх засобом удосконалення індустріальних технологій, інформатизації не лише виробництва, а й системи управління, науки, освіти, суспільного життя.

Інформація та знання істотно змінили уявлення про зміст інноваційного типу розвитку і шляхи його здійснення. Як відомо, Й. Шумпетер обґрунтував цей тип розвитку ще на початку ХХ ст., тобто в індустріальну епоху, задовго до виникнення інформаційного (постіндустріального) суспільства, а отже, до того, як інформація і знання перетворилися на новий фактор виробництва.

Сьогодні вбачаються **нові форми прояву інноваційного типу розвитку** в таких процесах:

➤ виробництво невідомого споживачам нового продукту чи продукту з якісно новими властивостями;

➤ впровадження нового засобу виробництва, в основу якого не обов'язково покладено нове наукове відкриття, і може бути застосований новий підхід до комерційного використання продукції;

➤ освоєння ринку збуту галузю промисловості країни, незважаючи на те, чи існував цей ринок раніше; залучення нових джерел сировини та напівфабрикатів, незалежно від того, чи існували ці джерела раніше;

➤ введення нових організаційних та інституційних форм, наприклад, створення монопольного становища або послаблення монопольного становища іншого підприємства.

Досвід країн світу, які домоглися великих успіхів у розробці та широкому використанні передових технологій, показує, що їхні далекоглядні керівники визначили національним пріоритетом інвестиції в ІТ-сектор. Адже інформаційні технології не лише підвищують ефективність економіки та її конкурентоспроможність на світовому ринку, а й створюють сприятливе і привабливе середовище для бізнесу, іноземних інвестицій. Найуспішніше курс на інформатизацію здійснюють Ірландія, Південна Корея, Естонія та Ізраїль. У цих країнах акцент робиться на освіті, проектно-дослідницьких роботах, створенні широко-смужної структури зв'язку. Розвиткові бізнесу й запровадженню ІТ сприяє політика урядів, спрямована на створення сприятливих "правил гри" та податкової системи.

Кардинальні зміни в технологічній та організаційній структурі суспільного виробництва супроводжуються відходом економіки від стандартизації, уніфікації, масифікації виробництва, посилення одноманітності в житті та праці людини, замість масової "фабричної" системи утверджуються

багатоманітність форм власності й форм господарювання, переважання індивідуальної праці, індивідуалізованих товарів і послуг, які найбільшою мірою задовольняють особисті потреби кожної людини.

Новий характер праці та виробництва зумовлює виникнення і дію вартості, створеної знаннями. Вона характерна для сфери послуг - освіти, науки, культури, охорони здоров'я. Разом з тим, її дія поширюється й у сфері матеріального виробництва, що зумовлено поширенням творчої праці у цій сфері. Конструювання і виготовлення нових виробів, зручних і вигідних у користуванні, слідування виробництва за модою, поширення і збагачення дизайну і т. ін. - усе це істотно змінює виробництво на основі дедалі глибшого проникнення в нього інформації і знань, що визначає поширення дії такої категорії, як вартість, створена знаннями.

Таку саму вартість мають вироби, пов'язані з важливими технічними винаходами або унікальними новими матеріалами і т. ін. Отже, якщо товару властиві неповторні технічні характеристики, ціна його продажу буде в багато разів перевищувати його собівартість.

Уже в індустріальному суспільстві вироби мистецтва, предмети високої моди мають ціну, яка набагато перевищує витрати на їх виготовлення. Це означає, що і тоді існувала вартість, створена знаннями, але це було рідким, навіть винятковим, явищем. У новому суспільстві ця категорія набуває поширення, стає загальноживаною. Відповідно, відбувається перехід від масового виробництва стандартних товарів до системи випуску багатьох різновидів товарів невеликими партіями. Посиленню цих процесів сприяє і конкуренція, яка стимулює прискорення розробки нових товарів, технічних новинок, модернізацію тих товарів, які вже виробляються.

В індустріальній економіці сировина, ресурси мали відносно стабільну вартість. Те саме можна сказати і про готові товари. В результаті ціни могли зростати чи падати, але з часом вони поверталися до своєї вартості. Ціни, які виражають вартість, створену знаннями, рухаються зовсім інакше. Якщо товари виходять із моди або на них падає попит, то вони розпродаються за набагато нижчою ціною. І ні в кого не виникне думка скупити ці товари за низькою ціною, оскільки вони ніколи не повернуть собі стару ціну, їх ціна буде лише падати. Межею падіння ціни є вартість матеріалу, з якого вироблено цей товар. Виробництво вартості, створеної знаннями, прискорює рух часу. Адже строк життя нових продуктів стає все коротшим, що прискорює технологічні зміни, освоєння нових виробів, дедалі досконаліших і якісніших. Усе це, у свою чергу, зумовлює і збільшення витрат на науку та прискорення наукових досліджень та конструкторських розробок, а отже, створення нових виробів.

Отже, процеси інформатизації та інтелектуалізації праці, швидке поширення творчої праці не лише зробили неможливими вимірювання витрат виробництва через вартісну форму, еквівалентність відносин, а й породили нову суспільну форму буття праці як творчої діяльності - **вартість, створену знаннями**. Це специфічна форма інформаційної економіки, економіки знань, яка не пов'язана ні з витратами виробництва, ні з вартістю. Вона, по суті, є грошовою формою ціни продукту, який втілює нові знання у вигляді нових технологій, високої моди, нових матеріалів, уміння і досвіду виробників. Поряд

із собівартістю, яка характеризує затрати праці, сировини і матеріалів, основну частку ціни товару становить вартість, створена знаннями. Саме наявність у товарі вартості, створеної знаннями, вирізняє його на ринку серед інших товарів. Для неї характерні не лише власна природа, що істотно відрізняє її від вартості як економічної категорії, а й своєрідні закономірності руху, про що йшлося вище. Такі тенденції властиві також новим технологіям. Вони дають високі прибутки і навіть надприбутки, поки не буде створена нова, ще досконаліша й ефективніша технологія. З появою такої технології стара знецінюється, бо стає застарілою. Коли транзистори набули поширення і визнання, вартість радіоламп упала до надзвичайно низького рівня. Поява реактивних двигунів знецінила гвинтові мотори. Комп'ютерне програмне забезпечення втрачає свою вартість дуже швидко, з появою нових зразків. Важливо те, що все, що віджило вже, не може ні "повернутися до життя", ні відновити свою вартість. Тимчасовий характер вартості, створеної знаннями, відображає хвилеподібний характер людської творчості. Адже за всієї значущості матеріально-технічних факторів, основним засобом створення і примноження вартості, створеної знаннями, є людина, яка вкладає у виробництво свої знання, досвід, винахідливість. Вартість, створена знаннями, активно впливає на розвиток науки, освіти, виробництва. Вона стимулює конкуренцію, інновації, динамічний характер економічного розвитку.

Інформація і знання як якісно новий виробничий ресурс істотно змінюють місце і роль людини не лише в процесі виробництва, а й у розвитку суспільства. Індустріальному суспільству властиве відокремлення засобів виробництва, монополізованих певною частиною суспільства, від маси трудівників, які для забезпечення свого життя змушені через систему ринку, найму з'єднуватися із засобами виробництва і здійснювати виробництво. Ця суперечність між засобами виробництва і працею у новому суспільстві поступово долається шляхом поєднання в людині її робочої сили і накопичення знань і досвіду. Все більше ці елементи становлять органічну єдність, що створює якісно нові умови для розвитку людини й економіки. Утверджується суспільство нового типу, для якого характерні якісно новий виробничий ресурс - інформація та знання, нові становище та роль людини у виробництві і суспільстві.

Відтворення людини здійснюється не через вартість робочої сили, не через матеріальну мотивацію, а на основі створення умов для всебічного розвитку людини, не через зовнішню необхідність, нужду, а шляхом перетворення праці на внутрішню потребу, спосіб виявлення людської ініціативи, творчості. Інформаційне суспільство, творчий характер праці стирають грані між поняттями необхідної і додаткової праці, робочим і вільним часом, тому що творча діяльність усуває відмінності між самим процесом праці та всією життєдіяльністю людини, суспільного індивіду.

За таких умов спроби застосувати вартісні форми і принципи для аналізу вільних творчих життєвих сил свідчать про невідповідність нашого мислення, яке формувалося в індустріальну епоху, новим процесам і явищам, властивим інформаційному (постіндустріальному) суспільству. Сучасне буття людини, зумовлене індустріальними технологіями, виробництвом і споживанням,

способом мислення, не дає змоги відразу усвідомити те, що прийшло з інформаційним суспільством, збагнути всю глибину змін, визначити параметри і логіку його побудови і функціонування, а отже, відкинути старі, індустріальні мірки, в тому числі, вартісні, і створити відповідну систему понять і категорій, яка б адекватно відображала і характеризувала природу та розвиток нового способу виробництва і суспільства в цілому.

Інформаційно-телекомунікаційні технології не є чимось незмінним. Навпаки, весь час вони розвиваються й удосконалюються на основі нових досягнень науки і техніки. Ось і тепер відбувається "цифрова революція", покликана істотно піднести науково-технічний рівень і якість інформаційно-телекомунікаційних технологій. Цифрова трансформація всіх складових нових технологій є рушійною силою підвищення продуктивності та конкурентоспроможності економіки, зростання рівня життя народів. Цифрову інформацію просуває Інтернет. Інфраструктура зв'язку стає цифровою й об'єднується з Інтернетом. Здійснюється бездротове підключення до Інтернету, що визначає його великі перспективи. Створюються інтегровані пристрої, які поєднують обчислювальні функції з бездротовою комунікаційною інфраструктурою, тобто обчислювання інтегруються з телекомунікаціями. Спеціалісти вважають, що в найближчі десятиліття відбуватимуться прогресивні зміни в інтелектуальних технологіях і їх треба розпізнавати та вміло використовувати.

Західні вчені помітили і визначили, що розрив у рівні технологій, особливо інформаційних, між країнами світу ще серйозніший, ніж відмінності за соціально-економічними ознаками, і для його подолання потрібні величезні зусилля. "Цифрова революція" зумовила глибокий цифровий розрив між розвинутими країнами, де ця революція має відповідну наукову, технічну і кадрову базу для її розгортання і країнами, які відстають у розвитку науки, освіти і технологій, що неминуче зумовлює труднощі та гальмування в освоєнні досягнень цієї революції. Нерівномірність і суперечності у розвитку багатих і бідних країн, які існували і поглиблювалися на індустріальній стадії, ще більше посилюються в процесі "цифрової революції".

Виробництво знань, інвестиції в науку та освіту визначають сьогодні ступінь соціально-економічного розвитку країн. За даними Світового банку 85 % сукупних світових інвестицій у науку здійснюють країни - члени ОЕСР, 11 % - Індія, Китай, Бразилія та нові технологічно розвинуті країни Східної Азії і лише 4 % - решта країн світу, до яких належить і Україна. Розрив у ступені розвитку науки та освіти, у свою чергу, визначає розрив у рівні розвитку економіки і добробуту народу між розвинутими країнами і рештою світу, а також ступінь нерівності всередині країн. Отже, високе інвестування науки та освіти забезпечує їх значне зростання, а результати наукових досліджень і широка та якісна підготовка кадрів визначають досягнення в економіці, культурі і добробуті народів. Якщо наука і освіта у своєму розвитку відстають, то це неминуче позначається на поглибленні нерівності між країнами за рівнем розвитку. За даними Світового банку, в 1973 р. розрив у доходах між найбагатшими і найбіднішими країнами становив 44:1.

Інформація і знання як більш потужні продуктивні сили зумовили, що на початок XXI ст. розрив у прибутках між найбагатшими і найбіднішими країнами світу збільшився до 72:1. Розрив між цими двома групами країн протягом останніх 25 років збільшився майже у 10 разів. Це означає, як свідчить ЮНЕСКО, що 80 % людей на Землі мають лише початкову і досить примітивну освіту або не мають її зовсім, 85 % ніколи не користувалися телефоном, а 93 % - комп'ютером. Недостатній рівень освіти є гальмом поширення користування комп'ютерами, інформаційно-комунікаційними технологіями, що негативно позначається на темпах і рівні розвитку економіки і суспільства.

Всесвітній саміт у Женеві в грудні 2013 р. приділив велику увагу процесам становлення інформаційного суспільства, пом'якшенню цифрового розриву між країнами світу. На саміті прийнято два основних документи: "Декларація принципів" та "План дій". Відповідно до них усі країни зобов'язані розробити і прийняти національні стратегії розвитку інформаційного суспільства. Ці документи є світовою програмою спільної роботи держав, спрямованої на побудову інформаційного суспільства. Заради цього передбачено розширення і поглиблення міжнародного співробітництва, гарантування безпеки інформаційно-комунікаційних систем та інформаційного суспільства в цілому, створення і запровадження міжнародної системи сертифікації систем і засобів інформації, підготовку кадрів.

На саміті категорично заявлено, що національні стратегії створення інформаційного суспільства мають розроблятися на основі співпраці державного, бізнесового та громадського секторів суспільства, а реалізація цих стратегій може бути успішною за умови створення та активної діяльності спеціального органу при президентові країни.

Отже, аналіз інформаційної економіки та її основи - інформаційного технологічного способу виробництва - свідчить про докорінну їх відмінність від індустріальної економіки і властивого їй технологічного способу виробництва, що зумовило невідповідність економічної теорії індустріального типу до якісно нових умов функціонування і розвитку інформаційного (постіндустріального) суспільства та її наукову неспроможність.

2. Інформаційні технології та їх вплив на економічне зростання

Традиційно нова економіка асоціюється із сподіваннями на перманентне економічне зростання. З теоретичної точки зору, це аргументується тим, що нова економіка у дедалі більших обсягах продукує блага, початкове виробництво яких хоч і спричиняє високі постійні витрати, проте їх подальший випуск супроводжується різко спадними середніми витратами. Прикладом може слугувати виробництво спеціального програмного забезпечення, власне розробка якого потребує великих витрат, тоді як його подальше розширення

може відбуватися за незначних витрат на відтворення. Якщо такого роду продукція стає важливим елементом національного виробництва, тобто, якщо зростає її частка у створенні вартості, то апріорі підвищуються і темпи економічного зростання. За умов нової економіки не відбувається зниження граничних доходів із збільшенням обсягів виробництва, натомість постійно вищий темп економічного зростання відбувається завдяки збільшенню ваги інформаційних благ. Так, наприклад, для того, щоб збільшити вдвічі виробництво продукції на сталеплавильному заводі, потрібен, як правило, ще один сталеплавильний завод. А для того, щоб збільшити вдвічі виготовлення програмного забезпечення на підприємстві, достатньо лише натиснути на клавішу комп'ютерної миші. На думку науковців, таке заощадження ресурсів може зумовити прискорення економічного зростання у новій економіці.

Поряд із заощадженням ресурсів нова економіка могла б прискорити економічне зростання і тому, що її домінуючі технології діють щодо фактора праці, вочевидь, скоріше як доповнювальні, ніж заміщувальні. Вирішальні технології епохи індустріалізації – електричний струм і двигун внутрішнього згорання – сприяли надзвичайному збільшенню фізичної сили, а відтак – інтенсифікації основного капіталу народного господарства. Визначальні технології епохи інформаційної (мікроелектроніка і персональний комп'ютер) сприяють грандіозному збільшенню інформації, наявної у будь-який час, а отже – інтенсифікації знань у народному господарстві. Суттєвою відмінністю між двома відповідними домінуючими технологіями є, очевидно, те, що інтенсифікація основного капіталу – це передусім процес, у якому відбувається заміщення людської фізичної сили. Інтенсифікація знань є, здається, скоріше процесом, у якому людська здатність до інновацій відіграє комплементарну роль, що підсилює саму себе.

Зростаюче значення інформаційних і комунікаційних технологій і зумовлений ними розвиток виробництва, що ґрунтується на знаннях, розглядаються у провідних промислових країнах загалом як важливі фактори, що могли б забезпечити очікувані ефекти зростання нової економіки. Структурна зміна у напрямі створення наукомісткого суспільства не обов'язково відкидає випробувані економічні закономірності, як це іноді дещо передчасно стверджувалося наприкінці останнього економічного циклу. Але у довгостроковій перспективі вищий, ніж у минулому, темп зростання, зумовлений проникненням інформаційних і комунікаційних технологій, перебуває цілком у межах реального уявлення. За стабільно вищого загальноекономічного зростання могли б швидше, ніж у минулому, збільшуватися також доходи й зайнятість, причому це не повинно б мати інфляційних наслідків. Саме тому, починаючи із кінця 90-х років минулого століття, тема нової економіки стала домінуючою.

У США, провідній промисловій країні, нова економіка є реальністю. Зокрема, із середини 90-х років ХХ ст. тут спостерігається значне зростання продуктивності праці. Навіть невтішний розвиток економіки після кризи 2008-2009 років не може суттєво похитнути цього результату. Хоча зростання суспільного продукту протягом 2008 року та в після кризовий період припинилося, однак зростання продуктивності праці є у даний час вищим, ніж

за подібної кон'юнктурної ситуації на початку 90-х років. До того ж, ринки акцій, незважаючи на різке зниження курсу, зокрема на високотехнологічні акції, протягом останніх років утримуються на рівні втричі вищому, ніж на початку 90-х років. Якщо рівень курсу залишається таким самим, то ринки акцій передбачають суттєво вище зростання продуктивності, ніж воно було в минулому.

Водночас залишається питання, чи за швидким зростанням продуктивності, яке спостерігається у США із середини 90-х років, справді приховується фундаментальна структурна зміна і чи не могли тут відіграти важливу роль якісь інші фактори, наприклад, суто статистичні феномени чи компоненти циклічності. Так само слід запитати, наскільки має зростати протягом тривалого часу продуктивність у народному господарстві, щоб виправдати фундаментально вище котирування акцій. Постає питання, яке ж зростання продуктивності можна розглядати як тривалий темп зростання народного господарства?

Вищий темп зростання продуктивності міг би бути, наприклад, результатом збільшення інвестицій в основний капітал, яких слід було б очікувати саме у новій економіці як результат всеохопної модернізації основного капіталу в напрямі використання інформаційних і комунікаційних технологій. І навпаки, помітне збільшення продуктивності капіталу може бути безпосереднім наслідком подовження робочого часу чи експансії зайнятості. Однак ані зростання пропозиції праці, ані збільшення квоти інвестицій не можуть утримуватися тривалий час. Якщо нова економіка справді породжує вищий, ніж у минулому, темп зростання, то відповідно має спостерігатися і вищий, ніж раніше, темп технічного прогресу.

Безсумнівно вплив на економічне зростання і структуру світової економіки надає використання передових інформаційних технологій та науково-технічний прогрес, а саме, його темп, оскільки тільки вищий, ніж у минулому, темп технічного прогресу може вважатися тривало стабільним темпом зростання народного господарства.

Класичний економічний аналіз виходить з того, що в міру збільшення маси використовуваного капіталу норма прибутку знижується і її стійке зростання можливе тільки за рахунок впровадження нових технологій (Р. Солоу). Він приводить до зміни технологічних систем, а зрушення в них викликають підвищення сукупної продуктивності. Це виражається формулою

$$Y = AF(KL),$$

де A - технологічний рівень виробництва.

Водночас в емпіричних дослідженнях неможливо безпосередньо спостерігати темпи науково-технічного прогресу, їх завжди можна виміряти тільки як залишкову величину, яку отримують як різницю між темпом зміни продуктивності праці і зваженим темпом зміни накопичення капіталу.

Інформаційні технології впливають на економічне зростання кількома шляхами:

✓ поліпшення інформаційних технологій дозволяє національному господарству збільшити випуск продукції при тому ж рівні витрат за рахунок збільшення продуктивності факторів виробництва;

✓ інформаційні технології сприяють господарському зростанню через виробництво нових товарів з більш високою доданою вартістю і більш високою еластичністю до доходів;

✓ посилюється вплив на економічне зростання науково-технічного та освітньо-кваліфікаційного потенціалів. Сьогодні нововведення і пов'язані з ним процеси управління та підвищення якості робочої сили забезпечують вирішальний внесок в економічне зростання;

✓ наука і технологія життєво важливі для продуктивності і роблять внесок у добробут суспільства. Наприклад, випуск однієї тонни сталі в комп'ютеризованому виробництві вимагає в 12 разів менше зусиль, ніж на початку 80-х років;

✓ НТП призводить до великих змін у предметах праці. Серед них величезну роль відіграють різні види синтетичної сировини, які володіють заданими властивостями, не існуючими в природних матеріалах. Вони вимагають значно менше затрат праці на обробку. Тому сучасний етап НТП знижує роль природних матеріалів в економічному розвитку та послаблює залежність обробної промисловості від мінеральної сировини;

✓ під впливом НТП відбуваються зміни у засобах праці. В останні десятиліття вони пов'язані з розвитком мікроелектроніки, робототехніки, інформатики та біотехнології. Інформаційні технології дозволяють механізувати сферу послуг. Використання електронної техніки в комплексі з верстатами і роботами призвело до створення гнучких виробничих систем, в яких всі операції з механічної обробки виробу виконуються послідовно і безперервно.

Гнучкі виробничі системи значно розширюють можливості автоматизації, вони здатні швидко перебудовуватися на випуск нових моделей виробів, включаючи дрібносерійне виробництво. Їх застосування значно збільшує продуктивність праці в результаті підвищення коефіцієнта використання устаткування та скорочення витрат часу на допоміжні операції.

Вплив НДДКР на економічний розвиток багато в чому визначається взаємозв'язком між науковими дослідженнями і виробництвом. Протягом тривалого часу наука і економіка розвивалися незалежно один від одного. Навіть у XVIII ст. безпосередні виробники більшою мірою спиралися на практичні навички, досвід, традиції. Незважаючи на значні досягнення, учених в більшій мірі цікавили природні явища та філософські побудови, взаємодії між наукою і використання цих досягнень технологіями були вкрай слабкими. Тільки в XIX ст. став створюватися реальний зв'язок між наукою і виробництвом, коли цілеспрямовано почали працювати дослідники, створюватися лабораторії, які використовували наукові розробки в комерційних цілях. Початок цієї тенденції було покладено в 1878 р., коли «Белл телефон кампанії» заснувала першу промислову лабораторію в США.

Масштаби і концентрація світових НДДКР. Науково-технічний прогрес, технічні переваги залежать від коштів, що виділяються на НДДКР, і масштабів їхнього поширення і використання. Витрати на НДДКР у світовому господарстві швидко росли, випереджаючи темпи приросту ВВП і капіталовкладень. Частка витрат на наукові дослідження в ВВП тільки за 1980-

1990 рр.. піднялася з 1,85 до 2,55%, а витрати на одного дослідника та інженера зросли в 1,6 рази. У сучасний період витрати на розвиток виробничих знань перевищують капіталовкладення в активні елементи основного капіталу в багатьох провідних компаніях.

Розподіл коштів і дослідників в світі нерівномірно. Основна частка витрат на НДДКР (95%) припадає на промислово розвинені країни (у 1980-ті роки - 94-96%). Великий розрив спостерігається в обсязі коштів, що припадають на одного дослідника та інженера, зайнятих у НДДКР в західних країнах і країнах, що розвиваються, - майже в 4 рази. Подібні розбіжності характерні не тільки для основних підсистем світового господарства, а й усередині них, серед національних господарств. Сім найбільших країн зосереджують понад 90% витрат на наукові дослідження та розробки в країнах ОЕСР (США - 40%). Розвиток НДДКР тісно пов'язане з розвитком вищої освіти, з наявністю високо кваліфікованої робочої сили.

Абсолютна більшість результатів наукових досліджень зосереджено в руках великих компаній. У США 10 компаній зосереджують 24,5%, 50 компаній - 49,4% і 100 фірм - 58% витрат на НДДКР. У малих промислових країнах рівень концентрації наукових і конструкторських робіт ще вищий (у Швейцарії на три компанії припадає 80% НДДКР). Широкомасштабні наукові дослідження ведуть великі компанії. За оцінками, всього 700 компаній контролюють більшу частину передових науково-технічних розробок у світі.

Концентрація НДДКР в передових в економічному відношенні країнах призвела до того, що багато інших країн залишилися на периферії цієї сфери і наукового прогресу.

Поширення науково-технічних знань є важливим питанням економічного зростання виробництва. Вважається, що якщо країни мають доступ до однакової технології, то темпи зростання будуть вирівнюватися між ними. Поширення НТП теоретично має загальний характер. Воно здійснюється через зовнішню торгівлю готовою продукцією, закупівлі патентів, ліцензій, рух прямих капіталовкладень, передачу невлених знань (ноу-хау). Переклад невлених знань включає нові дослідницькі вміння, технічні та організаційні можливості. Але технологія не передається, а продається як фізичний товар.

Поширення і застосування науково-технічних розробок обумовлюється такими ж факторами, як і розвиток НДДКР. Їх використання вимагає досить розвинених адаптаційних можливостей, наявності ефективних механізмів передачі ноу-хау. Впровадження нової технології вимагає істотних витрат - від 20 до 60% вартості проекту в залежності від господарської спеціалізації приймаючої компанії. Не дивно, що обмін здійснюється між провідними розвиненими країнами, а саме США і Японією, ФРН, Францією, Британією.

Нерівномірність розвитку НДДКР в різних підсистемах та групах країн неоднаково впливає на економічне зростання. За оцінками експертів, збільшення обсягу НДДКР на 1% в семи провідних країнах збільшувало загальну факторну продуктивність на 0,23%. У п'ятнадцяти малих країнах відзначався менший ефект від збільшення НДДКР: приріст науково-дослідних робіт на 1% викликав приріст загальної продуктивності на 0,08%.

Вплив НДДКР і науково-технічного прогресу в цілому на світовий економічний розвиток залежить від комплексу умов. Перш за все, велику роль відіграє спрямованість НТП, що вкрай важливо з точки зору перспектив впливу НТП на економічне зростання. Різні галузі виробництва по-різному впливають на зростання, деякі з них виступають його локомотивами, маючи сильний мультиплікативний ефект. Найбільший вплив на темпи економічного зростання і економічний розвиток НТП робить тоді, коли він сильніше за все впливає на розширення ринку і структуру господарства. Серед найбільш яскравих прикладів такого впливу можна назвати широке запровадження в споживання електрики, в таких товарах тривалого користування, як автомобіль, телевізор, електротовари, які стимулювали інші галузі. Так, масове виробництво автомобілів стимулювало збільшення виробництва в 70 галузях.

В останні десятиліття НТП в основному виявляється в так званих функціональних зрушеннях всередині сформованої галузевої та виробничої структури (виняток - виробництво переносних телефонів, персональних комп'ютерів). На ринках переважають не нові товари, а поліпшені, не нові технології, а існуючі вироби, раціоналізовані на базі нововведень. Проведені обстеження показують, що 8% продукції, яка з'явилася в кінці 1970-х років на світових ринках, були принципово нові за своїми властивостями і 12% - нові за технологією виготовлення. Інша, основна частина товарів була поліпшена на основі псевдоновацій, що позначилося на зміні галузевої і виробничої структури та структури особистого споживання, але не в таких масштабах, як у 50-60-і роки. На фазі кризи довгої хвилі Кондратьєва переважає поліпшення старої техніки і технології.

3. Інвестиції у наукоємні галузі як фактор конкурентоздатності економіки

За історію розвитку людства та цивілізації наука перетворилася з таємничої системи знань в повнокровний та масштабний інститут зі своїми структурами, зв'язками і законами функціонування. Істотний вплив науки на динаміку матеріального виробництва висунув її до особливих об'єктів пізнання як специфічного суспільного явища. В даний час виникає необхідність повного визнання науки та наукового обслуговування як самостійного виду виробництва.

Розгляд науки як специфічної сфери людської діяльності та самостійної галузі народного господарства передбачає акцентування уваги про її включення до економічної структури національної економіки та системи продуктивних сил. Це спонукало до формування в другій половині ХХ ст. особливої категорії технологій, галузей промисловості та виробів, які отримали назву «наукомістких» або «високотехнологічних», як їх, як правило, називають у зарубіжній літературі.

Характерна ознака нинішнього етапу розвитку економічно розвинених країн – пріоритети в галузі технологій. Це етап становлення нового підходу до формування й реалізації національної політики науково-технічного, промислового та інноваційного розвитку з метою швидкого нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції і на внутрішньому, і на зовнішніх ринках.

В умовах переходу від епохи індустріалізації до економіки знань на пріоритетні позиції виходять наукоємні виробництва.

Розвинені країни, де технології є основним засобом зростання, вибравши інноваційну стратегію розвитку, досягають значних соціально-економічних успіхів, глобального економічного лідерства і національної безпеки. Визначальними факторами стають глибока структурна перебудова виробництва на новій технологічній основі. Створення якісно нової системи управління наукоємними виробництвами, для яких характерно широке застосування і найшвидше впровадження новітніх високих технологій, забезпечує прибутковість капітальних вкладень в 20-40%, а 85% приросту ВВП припадає на частку наукоємних товарів.

Перш за все, необхідно визначитися з термінологією. В англійських джерелах слово «technology» вживається досить широко. В одних випадках воно відноситься до стану рівня розвитку техніки на якомусь етапі розвитку суспільства, в інших – до способу виробництва продукції, а також до галузі, що виготовляє дану продукцію, а також до самої продукції. У нашому випадку під технологією розуміється сукупність методів і прийомів, що використовуються на всіх стадіях розробки та виготовлення певного виду виробів. *Наукоємність* – це один з показників, що характеризують технологію та відображає ступінь її зв'язку з науковими дослідженнями та розробками. Наукоємною технологію доцільно називати таку, що включає певні обсяги досліджень і розробок, які перевищують середнє значення цього показника технологій в певній галузі економіки, припустимо, в обробній промисловості, у добувній промисловості, у сільському господарстві або в сфері послуг. Галузь господарства, в якій переважно ключове значення відіграють наукоємні технології, відноситься до числа наукоємних галузей. Наукоємність галузі зазвичай вимірюється відношенням витрат на дослідження та розробку до обсягу збуту.

Крім того, наукоємною продукцією є вироби, у собівартості або в доданій вартості яких витрати на дослідження та розробку вищі, ніж в середньому за виробами галузей даної сфери господарства.

Саме тому новизна поняття «наукоємність» пояснюється тим, що процес інтеграції науки з виробництвом за історичними мірками не так вже давно почався, а проблема вартості науково-технічного прогресу стала актуальною лише в 70-х роках минулого століття, коли навіть самим багатим країнам не вистачало грошей на підтримку високого темпу науково-технічного розвитку. Науково-технічний прогрес, що забезпечував в ХХ в. основну частку економічного зростання (близько 80%) в промислово розвинених країнах є суттєвим з позицій вартості, чого протягом тривалого часу не може дозволити собі ні одне підприємство, жодна з галузей або держав. У кожній галузі складається свій баланс витрат, що забезпечує стійке прибуткове

господарювання. У складі зазначеного балансу є стаття витрат на дослідження та розробки. Обсяг цих витрат залежить від обсягів виробництва і, головне, від обсягів збуту продукції. Так, в середині 80-х років ХХ ст. в американській промисловості, що випускає комп'ютерну техніку, на науку витрачали 8% від обсягу продажів, у верстатобудуванні – 3%, у виробництві напівпровідникових приладів та інтегральних схем – 12%, в паперовій промисловості – 1%, в металургії – 0,5%, а у фармацевтичній промисловості – 8%. Тому щоб наростити обсяги коштів, що виділяються на дослідження та розробки, необхідно розширити ринки збуту. Однак місткість ринку певного виду товарів в конкретний момент часу обмежена.

Крім того, галузь може отримати додаткові кошти на дослідження та розробки від держави, але і на цьому рівні працює механізм балансування видатків. Так держава виділяє на підтримку науки певну частку свого ВВП. У розвинених країнах протягом останніх десятиліть ХХ ст. ця частка становила від 1% до 3% в залежності від країни.

При створенні багатьох наукоємних виробництв через необхідність значних інвестицій відбувається процес інтеграції ресурсів і збутових мереж. Крім того, належність галузей економіки до розряду наукоємних характеризується показником наукоємності продукції, що визначається відношенням витрат на НДДКР до загальних витрат або обсягу продажів. Вважається, що для наукоємних галузей цей показник повинен в 1,2-1,5 рази перевищувати середній рівень по обробній промисловості індустріально розвинених країн. Точний критерій наукоємності визначити проблематично, оскільки, крім відмінності показника за галузями, в одній галузі в різних країнах з часом простежується тенденція підвищення частки НДДКР через відмінності в структурі витрат, що відносяться на ці роботи. На даний час мінімальний поріг складає близько 5%.

Основними характерними рисами наукоємних виробництв є:

- ✓ наявність наукових шкіл, колективів конструкторів і технологів, здатних створювати унікальну і конкурентну на світовому ринку продукцію;
- ✓ переважання висококваліфікованих інженерно-технічних працівників та виробничого персоналу в загальній чисельності працівників підприємства;
- ✓ загальнодоступна та ефективна система підготовки висококваліфікованих кадрів;
- ✓ ефективна система захисту прав інтелектуальної власності;
- ✓ оперативне впровадження розробок, що забезпечують підвищену конкурентоспроможність;
- ✓ висока динамічність виробництва;
- ✓ державна підтримка на законодавчому та фінансовому рівнях;
- ✓ активна та ефективна інвестиційно-інноваційна діяльність;
- ✓ використання у виробництві передових технологій;
- ✓ тривалий життєвий цикл багатьох видів продукції;
- ✓ високі питомі витрати на НДДКР тощо.

Таким чином, наукоємність національної економіки в цілому або окремої її галузі зокрема є стабільним показником, що характеризує певні особливості об'єкта, до якого він належить. Але виникає питання, які галузі промисловості

можна віднести до наукомістких. На даний час стандартизованої класифікації промислових виробництв за цією ознакою не існує, і у різних авторів можна зустріти різні переліки. Найбільш авторитетним з цього питання джерелом є, на наш погляд, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), куди входять всі передові промислово розвинені країни. На початку 90-х років ця організація виконала детальний аналіз прямих і непрямих витрат на дослідження та розробки в 22 галузях промисловості 10 країн – США, Японії, Німеччини, Франції, Великобританії, Канади, Італії, Нідерландів, Данії та Австралії. У розрахунках враховували витрати на науку, чисельність учених, інженерів і техніків, обсяг доданої вартості, обсяги збуту продукції, частку кожного сектора в загальному обсязі виробництва 10 країн. При визначенні непрямих витрат використовувався апарат так званої «виробничої функції». До наукоємних галузей відносять: аерокосмічна; виробництво комп'ютерів і конторського обладнання; виробництво електронних засобів комунікацій; фармацевтична промисловість.

До переліку вищезазначених рис наукомістких галузей економіки слід додати значну частку доданої вартості в продукції цих галузей, високий рівень заробітної плати працівників, великі обсяги експорту. Але саме, мабуть, головне – це інноваційний потенціал, яким наукомісткі галузі володіють більшою мірою, ніж інші галузі господарства. Дослідження, розробки та інновації органічно пов'язані. Саме інновації є метою дослідницької діяльності наукомістких підприємств, що працюють в конкурентному середовищі, як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку, тому високий рівень витрат на дослідження та розробки – головна ознака наукоємності галузі або окремого підприємства.

Отже, наукоємний сектор економіки як сфера економіки характеризується високими питомими витратами на наукові дослідження, а тому потребує розвитку інвестування у ньому з метою створення конкурентоздатної економіки.

4. Інвестиції в людський капітал

В умовах економічних перетворень, викликаних розвитком глобалізації, впливом світової економічної кризи, людський капітал є необхідною умовою відповідності науково-технічному прогресу і зростання ефективності промислового виробництва. Управління людським капіталом слід орієнтувати на перспективу розвитку підприємства, яка передбачає його формування шляхом підготовки і перепідготовки з урахуванням науково-технічних змін, які відбуваються в сучасних умовах. Це стає можливим завдяки здійсненню інвестицій в нього.

Інвестування є найважливішою передумовою формування людського капіталу. Сучасним перспективним підходом до інвестування в людський капітал є використання положень транс акційної теорії. Трансакційні витрати на людський капітал являють собою найвищу цінність, яку можуть принести

фактори виробництва за альтернативного їх використання. Однак виробники, які зацікавлені лише в максимізації власного доходу, не завжди приділяють належну увагу витратам, які формують інтелектуальний капітал підприємства.

В умовах ринкових трансформацій, коли творча складова людського капіталу зростає, його вартість буде теж постійно зростати. Мотивування підвищення якості людського капіталу пов'язане з оцінкою працівників від тих інвестицій, які здійснюються в них. Сьогодні стає очевидним, що економічне благополуччя підприємства, якість праці та продукції залежать від розміру інвестицій в людський капітал. Отже, вирішальну роль у виробництві відіграє людина, її головна продуктивна сила, з можливостями здійснювати трудову діяльність, підвищувати її якість та ефективність.

Людський капітал – це сукупність природних здібностей та накопичених знань, розвинутих у результаті інвестицій, який використовується людиною у процесі праці, сприяє зростанню продуктивності і якості праці та приносить підвищений дохід власнику.

Дане визначення враховує якісні результати праці, які підвищуються внаслідок інвестицій у розвиток людського капіталу.

Людський капітал розглядається **за трьома рівнями**:

1) **на особистісному рівні** людським капіталом є знання та навички, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду, використовуючи при цьому природні здібності і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги;

2) **на мікроекономічному рівні** людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у сфері ефективної організації праці та розвитку персоналу;

3) **на макроекономічному рівні** людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба профорієнтації та працевлаштування, оздоровлення тощо і називається національним людським капіталом.

За умов нової економіки спостерігаються принципово нові підходи до визначення трансакційних витрат у різних сферах економічної науки, що є надзвичайно важливо в управлінні людським капіталом з метою підвищення якості праці, оскільки якість праці являє собою персоніфіковану категорію, яка великою мірою визначається людським чинником, а результати праці залежать від потенціалу людини, відповідальності, сумлінності, моральних і ділових якостей тощо.

Значним досягненням трансакційного доходу є те, що економічні системи досліджуються з позицій системного підходу, а найбільш раціональним «рішенням» є ті, які максимізують цінність виробництва. Відповідно до цього сформувався ставлення до трансакційних витрат як до таких, що дозволяють регулювати виробничу, трудову і соціальну діяльність, а також забезпечувати загальну ефективність виробництва.

До складу трансакційних витрат відносять не лише економічні, але й соціальні витрати. Трансакційні витрати на сьогодні є головним фактором, що визначає структуру і динаміку різних соціальних інститутів, одним з яких є

людський капітал. Такий підхід використовується при аналізі витрат інвестиційного типу, пов'язаних з формуванням людського капіталу.

Формування людського капіталу – це процес створення продуктивних здібностей людини за допомогою інвестицій у специфічні процеси діяльності індивідуума: освіту, фахову підготовку та перепідготовку, підвищення кваліфікації у виробничій діяльності, зміцнення духовного та фізичного здоров'я тощо. Сформовані й застосовані у виробництві продуктивні здібності людини являють собою активи людського капіталу.

В економічній практиці існують **два підходи до оцінки витрат на людський капітал**:

1) **мінімалістський** – із витрат роботодавців на людський капітал виключаються витрати, які не є безпосередньо доходом працівників, а відраховуються роботодавцем у спеціальні фонди чи бюджети. До таких витрат відносять трансфертні витрати (податки, відрахування на соціальне страхування), які належать до витрат згідно із законодавством;

2) **максималістський** – витрати на людський капітал включають зарплату і усі витрати з залучення, використання персоналу, незалежно від того, враховуються вони підприємством як витрати на виробництво або результати діяльності.

У світовій практиці існує декілька методик класифікації витрат на людський капітал. Вони відбиваються у СНР, у звітах зі статистики праці МОП і ЄС. На рис. 1 подано найновішу класифікацію витрат на людський капітал.

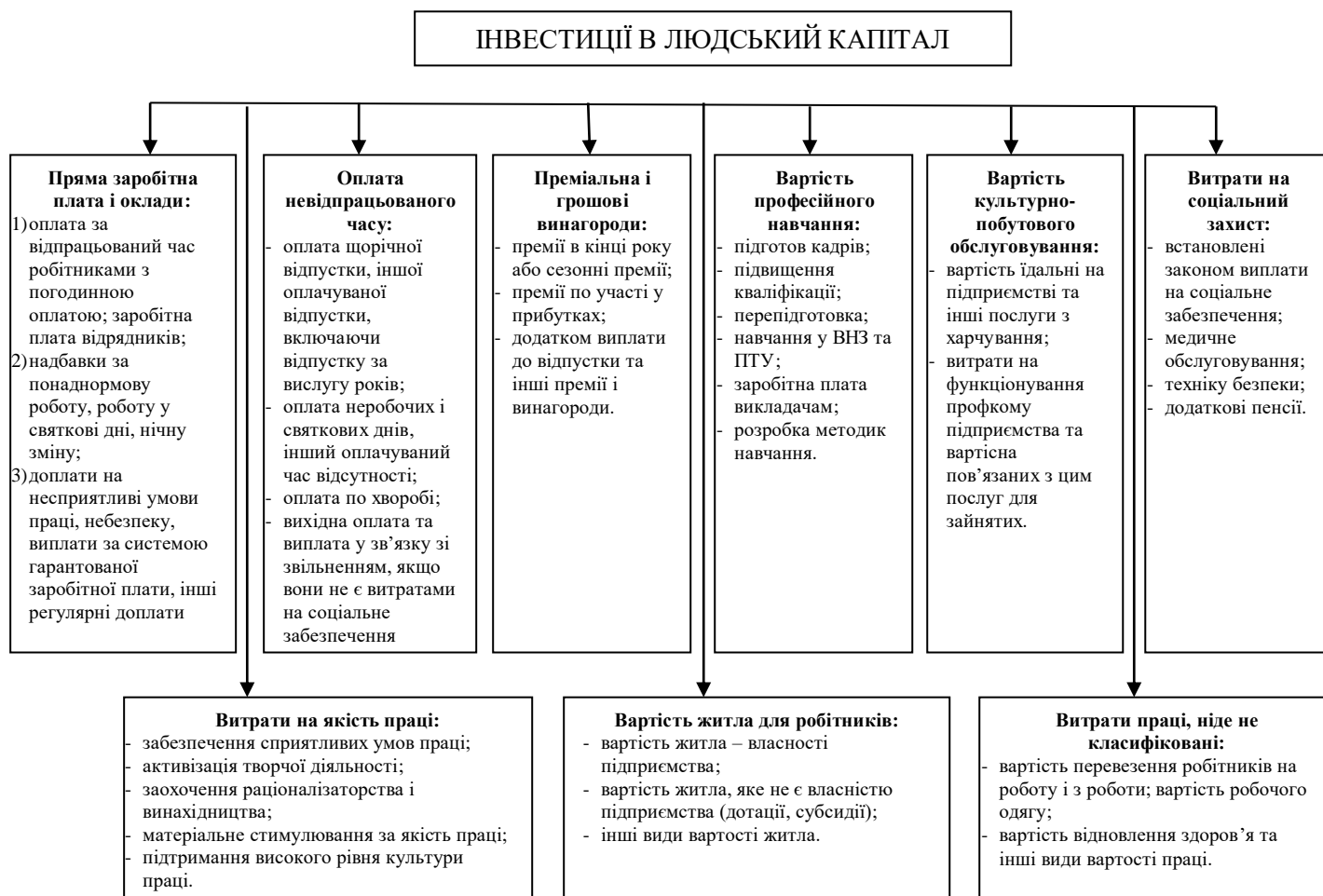

Рис. 1. Класифікація інвестицій в людський капітал підприємства

Інвестиції в людський капітал є досить матеріалоемними, оскільки найбільш цінним вважається інтелектуальний капітал. Ставлення до праці як до індивідуальної діяльності обмежується метою як засобу до життя. Кожен працівник має право одержати певну частку суспільного продукту у формі фонду життєвих засобів відповідно до його трудового внеску.

Трудовий внесок працівника, у свою чергу, повинен відповідати його здібностям, як наявним фізичним і розумовим, накопиченими у попередній період, так і необхідними для виконання праці певної складності. При цьому необхідно враховувати повноту реалізації фізичних і духовних здібностей працівників, а також відповідальність саморозвитку здібностей потребам науково-технічного прогресу та змінам у змісті праці і виробництві. На сьогодні поки що не створені сприятливі умови, за яких могли б цілком виявитися ці здібності. Через це особливо важливим напрямом інвестування в людський капітал є витрати на освіту і підготовку працівників, їх розвиток і удосконалення в процесі праці.

Показники рентабельності праці і якості праці повинні відбивати усі витрати, які є необхідні для досягнення кінцевих результатів діяльності. Саме відношення корисної оцінки результату від якісної праці до витрат на його отримання дозволить правильно оцінити і порівняти рентабельність праці. Оскільки результати корисної праці утворюються на основі функціонування якісних властивостей праці, для створення і розвитку яких потрібні певні витрати, то необхідно враховувати вартість цих властивостей. Тому узагальнюючий показник якості результату праці необхідно розраховувати як співвідношення між отриманим корисним ефектом від праці персоналу і витратами на відтворення його якісних властивостей.

Формування високої якості праці неможливе без відповідного зростання фонду матеріального добробуту і всебічного розвитку виробника, що обумовлено дією закону відшкодування витрат людського капіталу. Крім того, необхідно враховувати й те, що збільшення сукупних витрат на відтворення кваліфікованих працівників в остаточному підсумку призведе до зниження витрат у розрахунку на одиницю отриманого корисного ефекту.

Наприклад, більш високу якість одного товару порівняно з іншим можливо отримати шляхом підвищення якості праці. При цьому витрати на формування якості праці зростають, але вони компенсуються у вигляді високої якості продукції, яка здатна задовольнити більші потреби споживачів.

Крім заробітної плати, що використовується працівниками для відновлення і розвитку своїх здібностей, необхідно враховувати витрати суспільства і підприємства на здобуття освіти, одержання кваліфікації, розвиток культури праці, підтримання організму у здоровому стані, створення сприятливих умов праці. Тому введений норматив плати за людський капітал повинен включати, на наш погляд, і витрати суспільства на його відтворення. Оскільки ці витрати розрізняються залежно від кваліфікації, то і норматив повинен бути диференційований за цією ознакою.

До витрат на відтворення якісних властивостей людського капіталу можна віднести:

- ✓ заробітну плату;

- ✓ вартість загальноосвітньої і професійної підготовки кадрів;
- ✓ усі витрати з боку суспільства, що у сукупності утворюють величину (норматив) плати підприємства за трудовий потенціал;
- ✓ витрати підприємства на соціальні заходи, які спрямовані на підвищення кваліфікації, духовного елемента виробничої діяльності працівників (розвиток культури, технічної творчості), створення сприятливих умов для життєдіяльності і праці, підвищення дієздатності, найбільш повного прояву здібностей людини у процесі праці.

Отже, праця більш високої якості вимагає більш високої оплати, що дозволяє відшкодувати витрати на відтворення кваліфікаційних працівників, а також більші витрати життєвих сил людини, що використовуються в процесі виробництва. Заробітна плата та інші доходи від трудової діяльності розглядаються з позиції відтворення як такі, що відбивають вартість людського капіталу і відповідають його повноцінному відновленню і розвитку.

При оцінці інвестицій в людський капітал підприємства необхідно враховувати взаємозв'язок між величиною витрат здібностей до праці, ступенем їх відшкодування та ефективністю використання праці. У зв'язку з цим виникає завдання у формуванні якості праці – регулювання економічних відносин між суспільством, підприємством і особистістю з приводу використання і подальшого розвитку здібностей працівників до праці. Для цього необхідно визначити суспільно необхідну величину матеріальних благ і послуг для створення умов споживання людського капіталу і відшкодування витраченої у процесі праці життєвої енергії за досягнутого рівня розвитку матеріальних і духовних потреб. Джерелом відшкодування витрат людського капіталу виступає заробітна плата і суспільні фонди споживання.

Доходи з праці є основним джерелом відшкодування витрат людського капіталу, але їх розміри і розміри відшкодування витрат людського капіталу – не одне й те саме.

Однакові здібності до праці можуть використовуватися з різною ефективністю. Працівник може одержувати заробіток відповідно до кількості і якості праці, а споживати менше еквівалента витраченим здібностям до праці: між одержанням доходів і фактичним відшкодуванням витрат людського капіталу знаходяться ще такі фактори, як склад родини працівника, можливості реалізації грошових доходів у різних районах. За рахунок заробітної плати працівника не тільки відшкодовують витрати своєї робочої сили, але й, виховуючи дітей, готують їх як для свого заміщення, так і для заняття ними нових робочих місць. Останнє пов'язане із розширенням виробництва.

Таким чином, здібність людини до праці виступає як товар на ринку праці, а критерієм оцінки вартості її робочої сили виступає людський капітал, одним із способів формування якого є підвищення рівня освіти.

Як зазначав А.А. Чухно, обмежувати людський розвиток лише переважно матеріальними або близькими до них чинниками неправильно. Це неминуче призводить до однобічного розвитку. В сучасних умовах, коли основним виробничим ресурсом є знання та інформація, а їх носієм є людина, суспільство, держава, виявились зацікавленими у тому, щоб зростав не лише професійний рівень, але й рівень загальної освіти, культурно-технічний рівень.

На відміну від інших товарів, вартість яких визначається затратами праці на їх створення, тобто втіленою в них суспільно необхідною працею, вартість робочої сили, крім затрат на засоби споживання, які забезпечують її фізичне відтворення, включає ще історичний та моральний елементи, тобто використання досягнень культури, які забезпечують розвиток робочої сили і людини як члена суспільства. Отже, необхідно враховувати інтелектуалізацію праці, розвиток не лише робочої сили, тобто здатності до праці, але й людини як особистості [28].

У зв'язку з цим в економіці знань теорією вартості К. Маркса замінює теорія, створена знаннями, в якій відбувається перехід від суто технічних навичок до інтелектуальних здібностей. Відповідно до цього змінюються підходи до оцінки інвестицій в людський капітал. Зростання у витратах виробництва частки нематеріальних інвестицій (витрат на наукові дослідження і розробки, придбання патентів і ліцензій, освіту і професійну підготовку кадрів, програмне забезпечення, інжинірингові та консалтингові послуги, маркетинг, рекламу, вдосконалення структури управління тощо) потребує розвитку інтелектуальних здібностей. Відповідно людський капітал як функціональний складник інноваційного виробництва є формою розвитку інтелектуальних здібностей та забезпечує отримання інтелектуальної ренти та конкурентних переваг для підприємств. З таких позицій людський капітал розглядається як базова категорія інтелектуально-інноваційного розвитку.

Е новій економіці використовують поняття кваліфікаційного працівника, який бере участь у процесі створення знань, що обумовлює зростання ролі освіти. Освіта набуває значення тоді, коли має реальну економічну віддачу. Для людини з високим освітнім потенціалом її праця повинна гідно оплачуватись. Для забезпечення високої конкурентоспроможності підприємства у цілому і виробленої продукції, зокрема, особливо важливе значення має наявність кваліфікованого персоналу, що великою мірою визначається рівнем підготовки працівників, а саме системою знань, формами навчання і ступенем їх засвоєння. Освіта і набуті знання є основним чинником, який визначає подальший розвиток людини і економічний успіх підприємства.

В міру переходу до постіндустріального розвитку суспільства характеристики освітнього потенціалу постійно змінюються, набувають нових якісних форм. Матеріальною основою накопичення освітнього потенціалу працівників є система загальної і професійної освіти, у якій поєднуються трудова діяльність учителів, викладачів, інструкторів та іншого персоналу і навчальна робота самих учнів. Сполучення цих видів діяльності супроводжується витратою різних економічних витрат – матеріальних, основних фондів, праці тощо.

Кінцеві результати системи освіти і підготовки працівників знаходять свій вираз у його якісних особливостях різного рівня кваліфікації. Ці особливості можуть бути виражені і через вартісні категорії.

В умовах трансформаційного розвитку економіки зростає роль освітніх послуг населенню, що розглядаються у *трьох аспектах*:

1) як економічна категорія, що виражає відносини між виробниками і споживачами освітніх послуг з приводу виробництва специфічного товару – освіти;

2) обсяг отриманих учнями знань, умінь і навичок, що надаються їм педагогами за допомогою програм навчання, які забезпечені матеріальними, трудовими і фінансовими ресурсами;

3) освітня послуга трактується як результат навчальної, управлінської і фінансово-господарської діяльності професійних училищ, яка направлена на задоволення виробничого попиту на підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації робітників і спеціалістів, а також попиту різних категорій персоналу на отримання професії, кваліфікації або перекваліфікації.

Ринок освітніх послуг формує освітній потенціал людини, витрати на формування якого у вартісному вимірі поділяються на поточні і кумулятивні.

Поточні витрати являють собою прямі витрати держави, підприємств і самого людського капіталу протягом поточного року на навчання і утримання учнів. **Кумулятивні витрати** являють собою накопичену суму витрат за весь період навчання.

Інвестиції у сферу освіти лише частково сприяють накопиченню освітнього потенціалу, деякою мірою вони спрямовані на відшкодування вибулого освітнього потенціалу, але включають у витрати, до яких належать витрати на багаторазове навчання на різних курсах тощо.

Таким чином, людський капітал підприємства має дві частини: в одній він є природним, коли йдеться про природні здібності людини, в другій він утворюється шляхом набуття професійних знань, що потребує інвестицій. Інвестиції в людський капітал передбачають не тільки витрати на освіту, але й у сферу відтворення людини – охорону здоров'я, відпочинок, соціальний захист, різного роду послуги.

Потенційні інвестори можуть заздалегідь вирахувати потік додаткового чистого доходу від цих інвестицій, порівнявши його з собівартістю вкладень в освіту, визначити розмір доходу від інвестицій. До того ж, працівники з більшими капіталовкладеннями отримують більші доходи протягом всього трудового життя, ніж ті, які зробили менші вкладення в освіту.

Об'єктами фінансування людського капіталу можуть бути:

- ✓ освітні програми з підготовки і перепідготовки кадрів,
- ✓ програми мотивації високоякісної праці на основі застосування дієвих систем матеріального і морального стимулювання персоналу,
- ✓ програми підтримки технічної творчості спеціалістів, робітників, управлінців.

Оцінка доцільності інвестиційного проекту в розвиток людського капіталу повинна базуватись на оцінці внеску працівників у підвищення якості праці, продукції і рентабельності підприємства.

Інвестиції в людський капітал підприємства з часом окуповуються, приносять віддачу у вигляді більш високої заробітної плати, можливості виконувати більш складу роботу, яка приносить більше задоволення. Оцінка доцільності інвестиційних вкладень у сфері накопичення і розвитку людського

капіталу повинна базуватись на оцінці його внеску у підвищення прибутку підприємства, його рентабельності і ступеня використання персоналу.

При прийнятті рішення про інвестування в людський капітал підприємства використовують фінансово-економічні показники:

1) Рентабельність праці

Рентабельність праці = Прибуток / Сума вкладень в людський капітал;

2) Рентабельність коштів на оплату праці

Рентабельність коштів на оплату праці = Прибуток / Загальний фонд з/п;

3) Ефективність використання людського потенціалу

Ефективність використання ЛП = Обсяг продукції / Витрати праці.

Політика підприємств у сфері інвестиції в людський капітал в кінцевому рахунку виявляється ефективною, оскільки зростає якість праці, підвищується прибуток і загальна рентабельність підприємства. Такого роду капіталовкладення не одразу приносить значний економічний ефект, для цього потрібний певний час, за який відбудеться нагромадження наукового, професійного, інтелектуального капіталу. Від інвестицій в людський капітал очікується віддача у вигляді підвищеного внеску працівників у досягнення підприємством основних цілей з підвищення якості продукції. Через те інвестиції в людський капітал вважаються довготерміновим фактором якості праці і розвитку підприємства у цілому.

5. Особливості макроекономічного регулювання нової економіки

Інвестиції – це матеріально-фінансова основа оновлення і накопичення основного капіталу, що визначає структуру економіки, темпи її зростання і рівень конкурентоспроможності на світовому ринку. Тому встановлення і застосування ефективного механізму впливу на інвестиційні процеси з боку держави має виключне значення, особливо для перехідних економік, зокрема, України.

В економічній науці існують два протилежні підходи до участі держави в регулюванні економічних (у тому числі інвестиційних) процесів: *класична й кейнсіанська теорії*. З точки зору класиків, ринковий механізм автоматично забезпечує рівність попиту і пропозиції, і тим самим усуває тривалі порушення в економіці, в тому числі такі явища, як спад виробництва, інфляція, безробіття. На відміну від традиційної класичної теорії, англійський економіст Дж. М. Кейнс обґрунтував об'єктивну необхідність і практичне значення державного регулювання ринкової економіки. Теорія Кейнса — це аналіз взаємодії і взаємозв'язку різних агрегованих економічних категорій і величин, дослідження того, як невідповідність між ними впливає на стан економіки і в яких межах та якими методами державного втручання можливо встановити погодження між цими категоріями та величинами з метою безперешкодного економічного розвитку.

За умов нової економіки регулювання інвестиційного процесу в державі з ринковою економікою здійснюється:

- ✓ через державну інвестиційну політику, яка визначає та підтримує пріоритетні напрями розвитку економіки;
- ✓ через індикативне планування певних показників і встановлення нормативів регулювання інвестиційного процесу;
- ✓ шляхом забезпечення належного функціонування договірно-правової системи;
- ✓ через порядок надання дозволу на виконання будівельних робіт.

Отже, особливість сучасного *державного макроекономічного регулювання* полягає, по-перше, у некомерційних цілях, соціальній орієнтації, іноді в директивному характері, підтримці приватних підприємств, прямому стимулюванні їх розвитку, а, по-друге, в орієнтації на закони і принципи ринку, використанні його атрибутів, форм і методів саморегулювання виробництва й обігу продукції. Важливого значення тут набуває раціональне поєднання ринкових і державних методів регулювання, оптимальне їх співвідношення.

Державне макроекономічне регулювання охоплює рівень галузей і сфер економіки і формується із заходів загальноекономічної дії. Оскільки регулювання – це процес, який взаємопов’язує об’єкт, регулятор та орієнтири руху, то державне макроекономічне регулювання поєднує у спрямовуючому русі макроекономіку (об’єкт), механізм регуляції (регулятор), сукупність завдань і засобів їх вирішення.

Нова економіка передбачає два граничних підходи стосовно державного втручання в інвестиційний процес. У першому випадку держава через виконавчі органи влади бере на себе якомога більше функцій управління: забезпечує проектно-кошторисною документацією, матеріально-технічними ресурсами та обладнанням, фінансує проект та розподіляє прибутки від інвестицій тощо. За умов України це привабливо для державного сектора економіки. У другому випадку для інших суб’єктів інвестування держава повинна надати максимальну свободу і впливати на інвестиційний процес через податкову, амортизаційну, кредитну політику, систему пільг і санкцій. Таким чином, ключовим питанням є визначення частки бюджетного фінансування в загальному обсязі інвестицій. Сьогодні це достатньо невеликий сегмент, за рахунок якого інвестуються лише вкрай необхідні проекти (соціальні програми).

Дуже важливий напрям регулювання інвестиційного процесу – це обробка перспективної структури інвестицій за формами власності. При цьому слід зважати на те, що державні інвестиції за умов ринку, як правило, не є відособленим джерелом фінансування.

Нові методи державної інвестиційної політики — це участь у спільному фінансуванні проектів, надання кредитів за зниженими процентними ставками, фінансування проектів за рахунок випуску цінних паперів, формування портфелів фінансових інвестицій. Дедалі менше місця у цих методах повинно займати пряме дотування й субсидіювання з боку держави. Головним критерієм державних вкладень в економіку є їх ефективність, оперативна віддача.

Проте завжди існуватимуть галузі і виробництва, не вигідні для комерційної інфраструктури. Однак у міру розвитку цієї сфери їх інвестиційна привабливість зростатиме, наприклад за рахунок будівництва платних автомагістралей.

Нові підходи до участі держбюджетних коштів у фінансуванні інвестицій вимагають також покращення діяльності органів, які відповідають за ефективність їх використання. В цілому раціональне співвідношення адміністративних і ринкових методів регулювання інвестиційної діяльності поступово змінюватиметься через заміщення старих методів новими.

Першоосновою державного регулювання інвестиційної діяльності є визначення пріоритетів вкладень, тобто спрямувань інвестицій у ті сфери і галузі, які забезпечать розширене відтворення, скорішу віддачу і підвищення життєвого рівня населення.

У зв'язку з цим сучасна державна інвестиційна політика повинна враховувати наступні принципові напрями використання державних і недержавних джерел фінансування:

- ✓ поступовий перехід до економічно обґрунтованого спрямування інвестицій тільки у високорентабельні виробництва і максимальне скорочення витрат на підтримку збиткових і малорентабельних виробництв;

- ✓ повна відмова від фінансування соціальної сфери за залишковим принципом, першочергове спрямування інвестицій у виробництво товарів народного споживання;

- ✓ перехід від адміністративних методів управління інвестиційними процесами, в тому числі державними, до ринкових через податки, амортизаційні норми і кредитні ставки;

- ✓ заміщення повного держбюджетного фінансування частковою участю держави;

- ✓ впровадження інвестування великих проектів за рахунок державних і муніципальних позик.

На базі цих принципів визначаються основні пріоритети, які є регуляторами при розподілі державних інвестицій. Вони впливають на залучення інвестиційних ресурсів з недержавного сектора.

Державна інвестиційна політика України на сучасному етапі передбачає такі основні пріоритетні напрями використання джерел фінансування:

- ✓ структурна перебудова народного господарства, науково обґрунтована конверсія виробництва; розвиток інфраструктурних галузей з використанням інноваційних проектів; реконструкція і створення нових, екологічно чистих виробництв;

- ✓ інвестування галузей і виробництв, які сприяють розширенню конкурентного середовища, розвитку приватизації й підприємництва;

- ✓ варіантне інвестування і державна підтримка виробництв, які потребують оновлення фондів і мають значний інноваційний потенціал, що може забезпечити технічний і технологічний прорив, істотний приріст обсягів виробництва;

- ✓ інвестування виробництв, де можливе їх ефективне перепрофілювання, санація чи вертикальне злиття;

✓ розвиток і модернізація паливно-енергетичного комплексу, створення власної бази та інфраструктури енергоносіїв, впровадження енергозберігаючих технологій;

✓ інвестування ліквідації неперспективних, технологічно відсталих, заздалегідь збиткових підприємств.

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з дотриманням послідовності наведених пріоритетів при оцінці інвестиційних проектів. На мікроструктурному рівні таке регулювання здійснюється через систему нормативів і преференцій (пільг).

Адекватним інвестиційній політиці повинен бути весь комплекс засобів, котрі застосовуються з метою впливу на інвестиційні процеси.

Засоби макроекономічного регулювання інвестиційних процесів відображені на рис. 1.

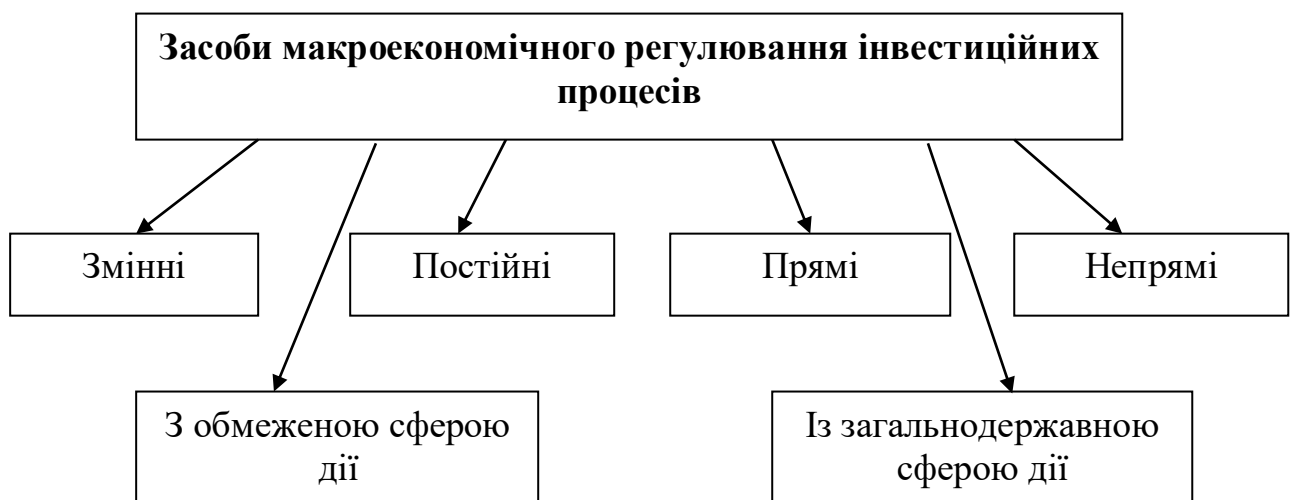

Рис. 1. Структура макроекономічного регулювання інвестиційних процесів

До **змінних засобів** впливу належать:

✓ бюджетне фінансування на безповоротній основі;
✓ бюджетне кредитування;
✓ державні гарантії щодо умов реалізації інвестиційних проектів;
✓ державний контракт на розробку і виконання інвестиційного проекту;
✓ розробка та реалізація загальнодержавних цільових комплексних програм;

✓ управління процесами приватизації з метою пошуку ефективного інвестора;

✓ часткове фінансування державою інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки;

✓ самостійна реалізація державою комерційних високоприбуткових інвестиційних проектів.

Ця група засобів за своїми масштабами досить незначна, однак з позиції швидкого нагромадження інвестиційних ресурсів та їх оперативного використання вона найбільш ефективна, оскільки дозволяє за короткий проміжок часу реалізувати масштабні інвестиційні програми, що в цілому

повинно дати поштовх до початку економічного зростання. Ці засоби можуть лише сприяти поліпшенню економічної ситуації, але не визначати її.

До **змінних засобів** впливу належать:

- ✓ бюджетно-податкова політика,
- ✓ грошово-кредитна політика,
- ✓ амортизаційна політика,
- ✓ цінова політика,
- ✓ валютна політика;
- ✓ інноваційна політика.

Ці засоби формують економічний клімат в цілому та інвестиційний клімат, зокрема, хоча з точки зору швидкої мобілізації інвестиційних ресурсів вони більш інертні, а за швидкістю своєї дії повільніші порівняно з прямими засобами.

До **постійних засобів** впливу відносяться:

- ✓ ліцензування окремих видів робіт;
- ✓ стандартизація продукції;
- ✓ експертиза інвестиційних проектів.

Ця група засобів повинна застосуватися незалежно від економічної ситуації. Вона більш зорієнтована на підвищення якості розробки та виконання інвестиційних проектів і програм.

Усі згадані засоби можуть бути деталізовані. Наприклад, *фінансово-бюджетне регулювання* може забезпечувати:

- зміцнення фінансової бази місцевих органів влади за рахунок податкових відрахувань;
- посилення податкового впливу на підприємства і підприємців, які скорочують виробництво важливої народногосподарської продукції;
- усунення багаторазового оподаткування однієї і тієї самої виробничо-господарської діяльності;
- можливе досягнення оптимального варіанта в обмеженні суми всіх податків, що стягуються з підприємств, без різкого впливу на зменшення дохідної частини бюджету;
- створення заходами податкової політики матеріальної зацікавленості виробників у соціальному захисті громадян;
- побудову оподаткування на стабільній законодавчій основі, простоту сприйняття та справедливості оподаткування;
- активізацію виробництва товарів народного споживання за допомогою заходів податкової політики.

Кредитне регулювання передбачає:

- удосконалення кредитних механізмів;
- поширення практики довгострокового кредитування;
- посилення стимулювання кредиту за рахунок диференціації відсоткових ставок;
- підвищення оперативності кредитування тощо.

Важливим засобом непрямого впливу є і *амортизаційна політика* у зв'язку з тим, що серед фінансових джерел інвестиційних ресурсів найголовнішими є кошти амортизаційного фонду.

Необхідність і межі використання окремих форм макроекономічного регулювання, а також методи, за допомогою яких вони реалізуються у господарській практиці, визначаються прийнятою концепцією державного регулювання інвестиційного процесу, конкретними умовами і цілями соціально-економічного розвитку кожної країни.

У різних країнах домінують різні форми макроекономічного регулювання. Так, в країнах, які дотримуються концепції економічного лібералізму (США, Великобританія, Канада та ін.), держава в основному спирається на бюджетно-податкову і грошово-кредитну форму регулювання.

Ширший арсенал засобів державного регулювання інвестиційного процесу застосовується в країнах, які дотримуються концепції *економічного дирижизму* (політика активного державного втручання в економіку). Тут бюджетно-податковий, грошово-кредитний і ціновий механізми використовуються державою активніше, але поряд з цим важливу роль відіграє індикативне планування, завдяки якому держава впливає на інвестиційний процес шляхом координації господарської діяльності всіх її суб'єктів та забезпечення їх інформацією про цілі і пріоритети соціально-економічного розвитку країни.

Україна належить до останньої групи країн, де індикативне планування інвестицій є важливим чинником управління інвестиційним процесом.

В Україні залучення інвестицій є необхідною передумовою якісних перетворень у вітчизняному господарстві. Слід відзначити, що за роки незалежності Україною не було розроблено стратегії роботи з іноземними інвесторами. Це вкрай безвідповідально з огляду на те, що інвестиційний ринок є обмеженим, а конкурентна боротьба за інвестора є загальносвітовою тенденцією. З метою залучення інвестицій, насамперед, варто забезпечити підґрунтя розвитку інвестиційної сфери у вигляді ефективної законодавчої бази, яка б передбачала існування спеціальних режимів інвестиційної діяльності, визначення територій пріоритетного розвитку, формування вільних економічних зон тощо.

Концептуально інвестиційне законодавство повинно набути не стримувального, а стимулюючого характеру, що спирається на потужні інвестиційні заохочення, податкові преференції і пільги. Залучення прямих іноземних інвестицій – це найкоротший шлях до забезпечення якісно нового рівня функціонування економіки країни.

Основними перешкодами на шляху формування ефективного інвестиційного середовища в Україні є відсутність сприятливого нормативно-правового поля, що включало б державні гарантії, урядові програми стимулювання інвестиційної активності з паралельною реалізацією лояльної податкової політики; надмірний тиск з боку системи державного контролю, що відлякує інвестора через ускладнення ведення бізнесу; суттєва бюрократична складова та високий рівень корумпованості державних структур всіх рівнів.

В Україні у грошово-кредитному регулюванні в останні роки переважають жорсткі адміністративні заходи з притаманними їм заборонами, обмеженнями, лімітами. Однак такі обмеження не послаблюють девальваційний тиск та не забезпечують збільшення золотовалютних резервів.

Натомість вони активізують тіньовий ринок, поширюють «сірі» схеми розрахунків, провокують панічні настрої та негативні очікування економічних агентів.

Сьогодні ефективність сучасного макроекономічного регулювання набула доленосного значення. Критично необхідним є комплекс реформування економіки для позитивного вирішення низки важливих завдань.

З метою забезпечення позитивного сальдо платіжного балансу варто, по-перше, розробити урядову програму нарощення експортного потенціалу, де, окрім освоєння нових ринків збуту, окрему увагу слід приділити оптимізації структури вітчизняного експорту. По-друге, розробити державну стратегію створення інвестиційного середовища та роботи з іноземними інвесторами, а основу якої повинно бути покладене інвестиційне законодавство стимулюючого характеру, що спирається на потужні інвестиційні заохочення, податкові преференції і пільги.

6. Трансакційні витрати і економічна ефективність

В основі ринкової економіки лежать процеси здійснення трансакцій, які супроводжуються специфічними трансакційними витратами.

Ринкова трансформація передбачає налагодження системи відносин, які забезпечують здійснення трансакцій, і тому супроводжується ростом трансакційних витрат. Хоча ця проблема була предметом певної уваги дослідників, вона ще залишається маловивченою, а усвідомлення важливості її вирішення в умовах ринкової трансформації - неповним. З поля зору дослідників випав важливий макроекономічний аспект цієї проблеми, що пов'язано з аналізом теорією трансформаційних витрат переважно їх впливу на поведінку суб'єктів ринку. Зустрічаються окремі згадки про те, що трансформаційні витрати є витратами експлуатації економічної системи, але в цілому ця сторона проблеми на сьогодні не досліджена. Крім того, в економічній літературі відсутнє розуміння факту, що трансформаційні витрати є витратами експлуатації перехідної економічної системи і тому мають безпосереднє відношення до витрат ринкової трансформації, виявляються невід'ємною та суттєвою характеристикою цього найактуальнішого для сучасної України процесу.

Дослідники, зосереджуючи увагу на впливі трансакційних витрат на поведінку агентів ринку, упускають розбіжність у величині приватних та суспільних трансакційних витрат. Тому поза їх увагою залишаються інституційні витрати, які переважно припадають на державу. Між іншим саме інституційна діяльність держави є тією ланкою, що може бути використана для вагомого скорочення трансформаційних витрат.

Економісти констатують надзвичайну важливість трансакційних витрат. Трансакційні витрати дозволяють використовувати продуктивну силу суспільно-поділеної праці й у цьому значенні є продуктивними затратами. Але

не всі трансакційні витрати є затратами, що породжують додаткову продуктивну силу. В сучасних умовах долається їх ототожнення з трансакційними затратами, тобто фактичними витратами. До складу трансформаційних повинні включатись і неявні витрати, тобто трансакційні витрати, які визначаються за альтернативним принципом. Доцільно визначити трансформаційні витрати товарних трансакцій як сукупність втрат, що виникають при обміні правами власності, й затрат, спрямованих на зменшення цих втрат.

Відповідно до типів трансакційні витрати їх види поділяють на *дві групи*:

1. У *першу* входять: витрати непередбачених подій; витрати непередбачених дій контрагентів; витрати, пов'язані із можливим різночитанням положень контракту; витрати неузгодженості законодавства та інших нормативних актів; витрати через відсутність дійового контролю та примусу до дотримання законодавчих норм.

2. В *другу* групу входять: інформаційні витрати; витрати специфікації та захисту прав власності; витрати здійснення розрахунків; витрати укладання контрактів.

Як для загальної величини трансакційних витрат, так і для співвідношення в їх структурі втрат і затрат найважливішу роль відіграють так звані атрибути трансакцій, серед яких звичайно виділяють специфічність активів, частоту здійснення трансакцій, складність вимірювання результатів угоди, взаємозв'язок з іншими трансакціями.

Якщо *трансакційні затрати* - це безпосередні наслідки дій сторін у ході трансакцій, то *трансакційні втрати* являють собою побічні ефекти трансакцій, які не передбачені в угодах про трансакції і є здебільшого наслідком опортуністичної поведінки.

Домінуюча думка про неможливість перекладення тягаря трансакційних витрат на контрагентів звичайно змушує економістів заперечувати вплив трансакційних витрат на ринкову рівновагу. Це заперечення справедливо тільки для випадку, коли трансакційні витрати являються внутрішніми і не враховуються ринковими суб'єктами. Однак сучасні економісти вважають, що зовнішні трансформаційні витрати (наприклад, плата за трансакційні послуги третіх осіб), навпаки, впливають на ринкову рівновагу. Доведено, що для об'єктивно-необхідних трансформаційних витрат, наприклад, пов'язаних із звичайною процедурою оформлення договору, незалежно від того, на якого суб'єкта - покупця чи продавця будуть покладені трансформаційні витрати, результат їх існування для суспільства буде однаковим: обсяги реалізації продукту зменшаться, а ціни зростуть.

У результаті дослідження динамічних процесів установа ринкової рівноваги виявлено, що кінцевий результат покладання трансакційних витрат як на покупця, так і на продавця також буде однаковим. При цьому оплата трансакційних витрат споживачем викликає тимчасовий антиінфляційний ефект, що має велике значення для трансформаційної економіки. Встановлено також, що виникнення трансакційних витрат само по собі є достатнім для переходу економіки з хитливої рівноваги до нерівноважного стану.

Аналіз взаємозв'язку інфляції (однієї з основних форм економічної

нестабільності) і трансакційних витрат показує, що зростання трансакційних витрат є одним із немонетарних факторів інфляції, що добре вписується в теорію інфляції як багатофакторного процесу. Основою запропонованої моделі являються припущення про неповну інформованість покупців, про їх різний економічний стан та поведінку. Зазначені передумови створюють можливість розбіжності цін, що визначається в роботі як цінова диференціація, що носить на відміну від добре відомої цінової дискримінації добровільний характер. Ця особливість пов'язана з тим, що деякі покупці згодні придбати товар по першій ціні, що попалася, і нести при цьому трансакційні витрати в грошовій формі, у той час як інші покупці згодні нести альтернативні трансакційні витрати (витрати пошуку), щоб придбати товар за нижчою ціною. Диференціація цін за цієї передумови створює в економіці інфляційний потенціал.

Якщо взяти до уваги зовнішні витрати, то зв'язок трансакційних витрат із економічною ефективністю виявляється дуже просто, тому що вони безпосередньо враховуються при формуванні прибутку. Порівняння граничної корисності прибутку MU_{π} і альтернативної граничної корисності трансакційних витрат MU_T дозволив встановити, що виробник максимізує прибуток за умови

$$MU_{\pi} = MU_T \quad (1)$$

Показано, що в особливу категорію слід виділити витрати трансформації економічної системи. В умовах переходу до ринку останні виявляються у вигляді витрат ринкової трансформації. Затрати на проведення ринкової трансформації є лише невеликою частиною всіх витрат, у той час як основну їх частину складають неявні витрати (втрати в порівнянні з альтернативним способом використання ресурсів). Тому витрати ринкової трансформації можуть бути розраховані як сумарне недовиробництво ВВП у порівнянні з його рівнем до початку трансформаційної кризи. Однак такий показник відбиває сукупні витрати суспільства, але переверчує їх загальну величину, тому що не враховує процеси перерозподілу національного доходу суспільства. В дійсності частина населення одержує деякий вигаш, у той час як реальні витрати решти за величиною перевищують витрати, агреговано розраховані для усього суспільства.

Неоднакові завдання ринкової трансформації у різних суспільствах виявляються у відмінності рівня витрат трансформації для окремих країн з перехідними економіками. Процеси трансформації протікають по-різному, в залежності від готовності до них інституційної сфери. Сучасні наукові дослідження дозволяють зробити висновки про суттєві відмінності рівня витрат ринкової трансформації в країнах центральної та східної Європи, пов'язані з необхідністю проведення в останніх ринкової трансформації суспільства.

Ця задача робить ринкову трансформацію в країнах СЄ тривалим процесом та обумовлює необхідність аналізу витрат експлуатації трансформаційної економіки як перехідної економічної системи. Їх визначення проілюстровано за допомогою моделі, що припускає участь у виробництві одного продукту обсягом Q двох суб'єктів (груп), які виконують різні функціональні ролі та розподіляють між собою створений продукт в обсягах $Q_1 = \mu \cdot Q$ і $Q_2 = (1 - \mu) \cdot Q$ (де μ - коефіцієнт розподілу). Відмінність ролей суб'єктів у

процесі виробництва породжує відмінність їх поведінки та інтересів, що у свою чергу обумовлює залежність обсягу виробленого продукту від розподільних відносин. Характер залежності $Q(\mu)$ визначено на основі відомих закономірностей: “ефекту ухилення” у працівників в умовах оплати праці на ринковому рівні та фактора зникнення у підприємця стимулів для ефективної організації виробництва в умовах скорочення прибутку. Шляхом визначення екстремумів функцій встановлено, що максимізація обсягів продукту, що одержуються першим і другим суб'єктами, відбувається відповідно при значеннях еластичності:

$$E_{Q(\mu)1} = \frac{dQ}{d\mu} \cdot \frac{\mu}{Q} = -1, \quad (2)$$

$$E_{Q(\mu)2} = \frac{\mu}{1 - \mu} \quad (3)$$

Отже, інтереси суб'єктів в даній моделі знаходяться в протиріччі. Суттєва залежність величини створеного продукту від характеру його розподілу між учасниками процесу означає, що мета досягнення Парето-ефективності виробництва через індиферентність цього критерію до розподілу не може висуватися як основна для ринкової трансформації, яка спрямована на створення соціально-орієнтованої економіки.

Подібно до витрат ринкової трансформації витрати експлуатації економічної системи також можуть бути визначені за альтернативним принципом. У їх величину мають бути включені всі альтернативні витрати, наприклад, у вигляді недовиробництва продукту в порівнянні з принципово досяжною його величиною. З цією метою запропоновано доповнити критерій Парето двома додатковими критеріями суспільної ефективності виробництва. У ролі першого можна використати критерій, що є природним при аналізі ситуації з погляду всього суспільства: при однаковому ступені нерівності з двох варіантів розподілу має бути обраним той, що забезпечує для суспільства більшу величину виробленого продукту. Тобто розподіл є ефективним за першим критерієм, якщо будь-який інший розподіл при тому ж ступені нерівності не може забезпечити одержання суспільством більшого продукту.

Другий критерій також є природним з погляду суспільства: з двох способів розподілу продукту однакової величини має бути обраним той, що забезпечує більшу рівність. Тобто розподіл є ефективним за другим критерієм, якщо виробництво такої ж величини продукту не може бути забезпеченим при більшому ступені рівності.

Різниця максимально досяжної величини суспільного продукту і реального обсягу виробництва показує розраховані за альтернативним принципом витрати експлуатації трансформаційної економічної системи і у зв'язку з цією обставиною може розглядатися як оцінка її ефективності.

В Україні для підвищення ефективності ринкової трансформації необхідно:

✓ сформулювати державну політику та розробити програму уряду,

спрямовану на скорочення трансакційних витрат;

✓ проводити цілеспрямовану політику скорочення трансакційних витрат шляхом удосконалення законодавства та прийняття на себе державою витрат підтримки інституційних норм і захисту прав власності;

✓ організувати експертизу трансакційної ефективності прийнятих державою економічних рішень, особливо при введенні податків.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Факторна продуктивність. Інформаційний тип економічного зростання. Інформаційна епоха. Інтелектуальний продукт. Технічна озброєність праці. Вартість, створена знаннями. Цифрова трансформація. Цифрова революція. Інформаційні технології. Освітньо-кваліфікаційний потенціал. Науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки. Науково-технічні розробки. Гнучкі виробничі системи. Конкурентоздатність економіки. Наукоємність виробництва. Інвестиційно-інноваційна діяльність.

Людський капітал. Трансакційні витрати. Трансакційний дохід. Капітал суспільства. Витрати на відтворення якісних властивостей людського капіталу. Ринок освітніх послуг. Поточні витрати. Кумулятивні витрати. Освітні програми з підготовки і перепідготовки кадрів. Програми мотивації праці. Рентабельність праці. Рентабельність коштів на оплату праці. Ефективність використання людського потенціалу. Інвестиції. Державне макроекономічне регулювання. Державна інвестиційна політика. Інноваційні проекти. Бюджетне фінансування. Бюджетне кредитування. Бюджетно-податкова політика. Грошово-кредитна політика. Амортизаційна політика. Цінова політика. Валютна політика. Інноваційна політика. Трансакційна ефективність.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть фактори виробництва в епоху інформаційних технологій. Яка тенденція динаміки їх ефективності в епоху інформаційних технологій?

2. Яка роль інформаційних технологій в сучасному суспільстві?

3. Яким чином інформаційні технології впливають на економічне зростання? Здійсніть аналіз виробничих функцій, які передбачають впровадження інформаційних технологій.

4. Чому інвестиції у наукоємні галузі в умовах розвитку економіки знань виходять на пріоритетні позиції?

5. Проаналізуйте причини досягнення значних соціально-економічних успіхів, глобального економічного лідерства і національної безпеки розвинених країн світу.

6. Що означає поняття «наукоємність»? Яка продукція вважається наукоємною? Наведіть приклади.
7. Які основні характерні риси наукоємних виробництв?
8. Які галузі народного господарства відносять до наукоємних? Проаналізуйте рівень розвитку цих галузей в Україні.
9. Поясніть сутність поняття «людський капітал». На яких рівнях розглядається людський капітал?
10. Які підходи існують в сучасній економічній практиці до оцінки витрат на людський капітал? Охарактеризуйте їх.
11. Здійсніть класифікацію інвестицій в людський капітал.
12. Які витрати відносяться до витрат на відтворення якісних властивостей людського капіталу?
13. Що необхідно враховувати при оцінці інвестицій в людський капітал?
14. Що виступає об'єктами фінансування людського капіталу?
15. Які фінансово-економічні показники використовують при прийнятті рішень про інвестування в людський капітал?
16. В чому полягають сучасні особливості державного макроекономічного регулювання?
17. Що являють собою нові методи державної інвестиційної політики? Які методи до них відносяться?
18. Які напрями використання державних і недержавних джерел фінансування повинна враховувати сучасна державна інвестиційна політика?
19. Охарактеризуйте, які пріоритетні напрями використання джерел фінансування передбачає державна інвестиційна політика України на сучасному етапі?
20. Як класифікуються засоби макроекономічного регулювання інвестиційних процесів? Які засоби є змінними, а які – постійними?
21. Обґрунтуйте зв'язок між трансакційними витратами і економічною ефективністю. За яких умов виробник максимізує свій прибуток?
22. Які заходи необхідно здійснити Україні для підвищення трансакційної ефективності?

Тестові завдання

1. Що відноситься до витрат (інвестицій) на людський капітал?

- а) пряма заробітна плата і оклади;
- б) оплата невідпрацьованого часу;
- в) преміальна і грошові винагороди;
- г) вартість професійного навчання працівників;
- д) вартість культурно-побутового обслуговування;
- е) витрати на соціальний захист;
- є) витрати на якість праці;
- ж) вартість житла для робітників;
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді а, в, г, е.

2. При прийнятті рішення про інвестування в людський капітал підприємства використовують фінансово-економічні показники:

- а) рентабельність праці;
- б) рентабельність коштів на оплату праці;
- в) ефективність використання людського капіталу;
- г) чисельність працівників;
- д) рентабельність виробництва.

3. У чому полягає особливість сучасного макроекономічного регулювання?

- а) у некомерційних цілях, соціальній орієнтації, іноді в директивному характері, підтримці приватних підприємств, прямому стимулюванні їх розвитку;
- б) у суто директивному характері планування процесів виробництва;
- в) в орієнтації на закони і принципи ринку, використанні його атрибутів, форм і методів саморегулювання виробництва й обігу продукції;
- г) в орієнтації на макроекономічне регулювання розвинених країн світу.

4. За умов нової економіки регулювання інвестиційного процесу в державі з ринковою економікою здійснюється:

- а) через державну інвестиційну політику, яка визначає та підтримує пріоритетні напрями розвитку економіки;
- б) через індикативне планування певних показників і встановлення нормативів регулювання інвестиційного процесу;
- в) шляхом забезпечення належного функціонування договірно-правової системи;
- через порядок надання дозволу на виконання будівельних робіт;
- г) за посередництвом міжнародних організацій;
- д) вірні відповіді а, в.

Тема 8. Інтеграція електронних засобів комунікації і виникнення інтерактивних мереж. Простір потоків

- 1. Нові засоби масової інформації та диверсифікація масової аудиторії.*
- 2. Комунікації через комп'ютери, інституційний контроль, соціальні мережі і віртуальні співтовариства. Культура віртуальної реальності.*
- 3. Новий інформаційний простір.*
- 4. Соціальна теорія простору і теорія простору потоків.*

1. Нові засоби масової інформації та диверсифікація масової аудиторії

Стрімкий розвиток комп'ютерних пристроїв і технологій, збільшення ролі та обсягів інформації, що задіяли всі галузі людської життєдіяльності, поява конкурентного інформаційного інтернет-середовища та виразність глобально-локальних процесів актуалізували потребу в дослідженні трансформаційних викликів сучасних засобів масової інформації, зокрема, явища диверсифікації.

Американський соціолог Д. Белл міркував так: «Постіндустріальне суспільство в тій самій мірі є інформаційним суспільством, в якій індустріальне суспільство - товаровиробничим» і наголошував на проблемах, яких набуде інформація як ключовий чинник інформаційного суспільства:

1. Колосальний обсяг інформації, який поглинатиме людина.
2. Інформація стає специфічнішою та складнішою у сприйнятті.
3. Виникне потреба в осмисленні інформації, її інтерпретації.
4. Обмеженість інформації, яку може засвоїти людина.

Одержання, поширення, передача і зберігання інформації здійснюється засобами інформації.

Засоби інформації нарівні з іншими засобами ринкової інфраструктури становлять основу нормального функціонування організму ринкової економіки. Вони справляють величезний вплив на успішне здійснення підприємницької діяльності і сприяють економічному зростанню держави та добробуту нації в цілому.

Важко уявити собі, яка кількість інформації обрушується нині на звичайну людину. Скажімо, в США щорічно видається 50 тис. нових найменувань книг. За такий же відрізок часу американська дитина бачить по телевізору 20 тис. рекламних кліпів. У країні друкується понад 12 тис. журналів та 2000 газет, працює близько 10 тис. радіостанцій, понад 1200 телестанцій надсилають свої сигнали в ефір. Ці та багато інших засобів, і каналів розповсюдження інформації, що являють собою комунікативні системи, безперервно розвиваються. Останнім часом дуже поширеними стали комп'ютерні інформаційні мережі. І кожне з цих засобів прагне повернути до себе увагу аудиторії.

Усі засоби інформації можна поділити на три групи:

- ✓ засоби масової інформації або мас-медіа (*mass-media*);
- ✓ засоби зв'язку або телекомунікації (*communications*);
- ✓ засоби комп'ютерної техніки (*computers*).

Певною мірою цей поділ умовний, тому що останнім часом спостерігається процес об'єднання різноманітних видів і засобів інформації на базі нових інформаційних технологій.

Так, нині наше життя вже не можна уявити без так званих цифрових технологій (*digital technologies*), які не тільки принесли нові сутності, а й значно змінили старі, відпрацьовані та перевірені часом технології. Цифрові технології значно розширюють можливості людини, даючи їй змогу не замислюватися, з яким видом інформації вона має справу - зображенням, звуком, текстом чи іншими даними. Подібна уніфікація значно полегшує організацію передачі інформації, в яку добре інтегруються різні способи комунікації, включаючи мобільні телефонні та комп'ютерні мережі. Усе це наділяє цифрові технології величезним потенціалом універсальності та можливостей розвитку.

Засоби масової інформації (ЗМІ), мас медіа (*mass media*) — преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотексти, телетексти, рекламні щити і панелі, притаманні якості, що їх об'єднують — звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації. Засоби масової інформації призначені для поширення інформації.

У загальному під засобами масової інформації розуміють друковані та аудіовізуальні повідомлення, призначені для привселюдного поширення через газети, журнали, книжкову продукцію, теле- і радіопрограми, кінодокументалістику та в інших формах. Засоби масової інформації представлені редакціями періодичної преси, телебачення та радіомовлення, а також інформаційними агенціями та іншими установами, що здійснюють виробництво масової інформації.

Засоби масової інформації – самостійна індустрія, метою якої є формування громадської думки з використанням організаційно-технічних комплексів, що забезпечують масове тиражування й швидке передавання інформації.

Засоби масової інформації образно називають “четвертою владою” в суспільстві. Вони формують громадську думку й лінію поведінки окремих груп населення, відстоюють соціальні інтереси. Вплив засобів масової інформації на сучасне життя такий значний, що інколи вважають, ніби “лише з їх допомогою можна досягти певного положення в сучасній економічній або політичній ієрархії”.

Саме засоби масової інформації здатні привернути увагу до певної проблеми, сформувані, закріпити або змінити (що набагато важче) певні переконання широкої аудиторії на великих територіях.

За ступенем незалежності преси, радіо та телебачення можна зробити висновок про демократичність того або іншого суспільства, оскільки без свободи слова немає демократії.

Засоби масової інформації є юридичною особою, користуються правами і несуть обов'язки, які випливають з їх діяльності зі збору, переробки та поширення інформації.

В Україні право на заснування засобу масової інформації належить державним і громадським організаціям, творчим спілкам, релігійним, кооперативним та іншим об'єднанням громадян, а також трудовим колективам і окремим громадянам України. Засновник затверджує програму діяльності засобу масової інформації, яка реалізується редакцією на основі повної професійної самостійності.

В Україні діяльність засобів масової інформації регулюється законами «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про рекламу», «Про телебачення та радіомовлення» та низкою інших.

До нових засобів масової інформації відносять:

- ✓ друковані засоби масової інформації (на паперових носіях);
- ✓ телебачення;
- ✓ радіомовлення (використовують радіотехнічні засоби);
- ✓ електронні засоби масової інформації.

Друкованими засобами масової інформації є періодичні друковані видання – газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем.

Та чи інша подія, явище, описане словом, передане за допомогою образів, предметів або відображене в аудіо-, відео- і електронних варіантах, поміщених в засоби масової інформації, значно збільшує свою значущість, адже має великий вплив, бо про них знає необмежена кількість осіб, споживачів інформації.

Ефективність комунікації значною мірою залежить від того, які саме форми спілкування використовуються для поширення повідомлень.

Звичайно спеціалістами із паблік рілейшлз засоби комунікації, що використовуються, як правило, поділяються на неконтрольовані і контрольовані.

Використання неконтрольованих засобів означає розсилання новин засобам масової інформації або спеціалізованим каналам. Мета такої форми комунікації полягає в тому, щоб досягти позитивного висвітлення акцій, подій, діяльності, в даному випадку державної податкової служби.

Засоби масової інформації охоплюють «традиційні» мовні засоби масової інформації, на зразок телебачення, радіо, кіно, компакт-дисків або DVD-дисків, друковані засоби масової інформації та інші інформаційні ресурси, зокрема, Інтернет разом з іншими віртуальними послугами на зразок World Wide Web.

Засоби масової інформації є важливими і набули надзвичайної значущості в нашому суспільстві. Тепер навіть важко уявити собі життя без телебачення,

електронної пошти, сайтів обміну відео-інформацією, інтернет-порталів новин або блогів. Їх традиційна роль своєрідного вікна у світ постійно зростає.

Сьогодні засоби масової інформації набули якісно нових функцій:

✓ вони виступають у якості форуму, що сприяє соціальній взаємодії та спілкуванню;

✓ завдяки засобам масової інформації можна купувати або продавати будь-які товари;

✓ засоби масової інформації дозволяють отримати доступ до будь-якої інформації;

✓ засоби масової інформації дозволяють розмістити власний медіа-контент.

Посилена влада засобів масової інформації, зокрема Інтернету, сприяє підвищенню обізнаності та залученості, а також розширенню доступу до інформації. Однак існує небезпека виникнення певних труднощів. Засоби масової інформації посилюють співчуття та глобальну активність у сфері прав людини, але разом з тим виникає загроза появи ненависті, стереотипів та дезінформації, і навіть інформаційних війн.

Сьогодні з метою отримання необхідної інформації ми значно менше довіряємо більш традиційним засобам масової інформації на зразок газет, телебачення і радіомовлення. Натомість, більше надаємо перевагу інтернет-виданням, супутниковому телебаченню, блогам та соціальним медіа.

Швидкий розвиток телекомунікаційних та інформаційних технологій змінив саму природу засобів масової інформації. Вони стають невід'ємною частиною подій, що відбуваються. Пряма трансляція перетворилася в нову подію. Ми можемо бачити в реальному часі не тільки футбольні матчі, але й інциденти з проявами насильства, які відбуваються по сусідству або у віддаленому куточку світу.

Глобальні мережі телекомунікацій служать не тільки як засоби для надання та отримання інформації, але й перетворюють інформацію на одну з найбільш дорогіших активів і базу нової глобальної інформаційної економіки. Ті, хто володіють більшим обсягом цих активів разом із відповідною інфраструктурою, мають величезні економічні важелі, які можуть бути перетворені в політичний, а також дипломатичний вплив.

Електронні засоби масової інформації. З розвитком інформаційних технологій серед електронних засобів масової інформації на перше місце впевнено виходить міжнародна комп'ютерна мережа Інтернет. В Україні кількість користувачів глобальної мережі зростає з кожним роком у геометричній прогресії. Тому значною подією стає відкриття власних офіційних сайтів українською мовою. Зважаючи на кількість щоденних "відвідин" сайту, можна сказати, що він стає найпопулярнішим серед інших сайтів. Майже всі засоби масової інформації мають свої сайти в Інтернеті, на багатьох з них публікуються регулярно оновлювана інформація: як правило, це інтернет-версії тих самих матеріалів, іноді вони виходять із затримкою, іноді до матеріалів (архівів) доступ є платним. Звичайно, основні доходи інтернет-ЗМІ надходять також від реклами, хоча ЗМІ може спонсоруватись і будь-якою

організацією як засіб мовлення. Питання про те, наскільки рівноправні поняття засоби масової інформації та інтернет-ЗМІ, є предметом чисельних обговорень і судових позовів у всьому світі.

Інтернет-ЗМІ є дуже оперативним розповсюдженням інформації, оскільки більшість із них оновлюються щодня або навіть декілька разів на день, завдяки чому електронні ЗМІ часто використовуються як джерела інформації для звичайних ЗМІ.

Сьогодні у всьому світі спостерігається значне падіння тиражів щоденних друкованих ЗМІ та зростання кількості відвідувань електронних ЗМІ. Така тенденція пов'язується з тим, що мережа Інтернет стає все більш доступною для широкого загалу людей, які все частіше шукають новини в інтернет-ЗМІ, які, у свою чергу, оперативно надають інформацію у режимі реального часу, на відміну від щоденних газет, які поступово занепадають.

2. Комунікації через комп'ютери, інституційний контроль, соціальні мережі і віртуальні співтовариства. Культура віртуальної реальності

Останні десятиліття ХХ ст. відзначені процесами, які істотним чином трансформували сучасну соціокультурну реальність. Розвиток засобів масової комунікації і повномасштабне впровадження нових інформаційних технологій, призвели до того, що взаємодія людей в сучасному суспільстві все більше набуває віртуальний характер. У результаті інтенсивної інформатизації та глобалізації соціальних і культурних процесів стала можливою поява нового соціального простору, що отримала назву віртуальної реальності.

Віртуальна реальність – це високорозвинута форма комп'ютерного моделювання, яка дозволяє користувачеві зануритись у штучний світ і безпосередньо діяти в ньому за допомогою спеціальних сенсорних пристроїв, які пов'язують його рухи з аудіовізуальними ефектами. При цьому зорові, слухові, дотикові і моторні відчуття користувача замінюються їх імітацією, що її генерує комп'ютер.

Характерними ознаками віртуальної реальності є:

- ✓ моделювання в реальному масштабі часу;
- ✓ імітація оточення з високим ступенем реалізму;
- ✓ можливість діяти на оточення і мати при цьому зворотний зв'язок.

Штучний простір, створений комп'ютерами, який має всі ознаки реальності як такої, що піддається проникненню і трансформації ззовні. При цьому у віртуальній реальності можливі комунікації не лише з іншими людьми, але і з віртуальними, штучними персонажами.

Проблематика віртуальної реальності давно вийшла за межі наукової сфери кібернетики і досягла кордонів гуманітарного знання, де знаходить свій відгук у рамках соціально-філософської, психологічної та культурологічної проблематики. Спектр досліджень феномену віртуальної реальності в цих

областях охоплює цілий ряд проблем, однією з яких є формування в рамках культури ої нової віртуальної культури, яка має специфічні риси.

Незважаючи на те, що феномен віртуальної реальності є відносно новою сферою досліджень, на сьогоднішній день можна виділити два напрямки, які можуть бути представлені як аксіологічні підходи до її осмислення.

Перший напрямок розглядає феномен віртуальної реальності в контексті осмислення технічних засобів для її створення та перспектив функціонального застосування в різних галузях життєдіяльності (комп'ютерному дизайні, навчально-тренувальних системах), тобто акцентує увагу на аналізі передумов і наслідків принципово нового якісного рівня розвитку сучасних інформаційно-комунікативних систем. У рамках даного напрямку під віртуальною реальністю розуміється технічно сконструйоване за допомогою комп'ютерних засобів інтерактивне середовище породження та оперування об'єктами, подібними реальним або уявним, на основі їх тривимірного графічного подання, симуляції їх фізичних властивостей (об'єм, рух і т.д.), а також їх здатності впливу і самостійної присутності у просторі. Віртуальна реальність передбачає також створення засобами спеціального комп'ютерного обладнання ефекту присутності людини у даному об'єктному середовищі, що супроводжується відчуттям єдності з комп'ютером. Такий підхід до дослідження віртуальної реальності представляється в деякій мірі утилітарним, оскільки не дає розуміння природи даного феномена, його співвідношення з соціальною реальністю.

До другого напрямку належать концепції віртуальної реальності, що розглядають віртуальну реальність з точки зору проблеми природи реальності, як розвиток ідеї множинності світів, споконвічної невизначеності і відносності "реального світу". Характерним стає протиставлення реальності і віртуальності як опозиції речі і копії, речі і подоби. Провідний представник постнекласичної філософії, Ж. Бодріяр, вважає, що точність і досконалість технічного відтворення об'єктів, їх знакова репрезентація конструює інші об'єкти - симулякри, з яких і складається віртуальна реальність. Під віртуальною реальністю розуміється організований простір симулякрів - особливих об'єктів, "відчужених знаків", які на відміну від знаків-копій фіксують не схожість, а відмінність з референтною реальністю. На противагу реальній дійсності, яка виражає цілісність, стабільність і завершеність, віртуальна реальність є джерелом відмінності і різноманіття. Сьогодні соціологи, зіставляючи феномен віртуальної реальності з "ефектом реального часу" у сфері телекомунікацій відзначають, що відбувається проблематизація реальності, ставиться під сумнів обґрунтованість, ексклюзивність і очевидність "звичайного часу", простору та ідентичності.

Виходячи з постмодерністського розуміння специфіки феномену віртуальної реальності, передбачається можливим виділити ряд відмінних особливостей віртуальної культури, що формуються в результаті трансформації соціокультурних процесів. Розглянемо ці особливості.

По-перше, відбувається фіксація конституювання симуляційної культури з притаманною їй множинністю реальностей. Незважаючи на те, що віртуальна

реальність не стала загальнокультурною практикою, проте вона володіє величезним потенціалом для породження інших культурних ідентичностей і моделей суб'єктивності.

Визначальною рисою віртуальної культури є побудований за принципом мультимедійного гіпертексту віртуальний простір, тобто специфічна організація інформаційних масивів, елементи яких пов'язані між собою асоціативними відносинами. У силу специфіки просторової організації віртуальної реальності у віртуальній культурі формується інша логіка мислення: нелінійна, непослідовна, недетерміністська, асоціативна. Ці ефекти досягаються завдяки моделюванню "іншого соціуму" і "іншого часу" (відмінного від реального соціального часу): неодновимірною, оборотною, різноспрямованою і нескінченною (безвідносно до існування людства).

Цікавою видається також точка зору філософа У. Еко, який аналізуючи культурний простір, висунув ідею "відсутньої структури". За його думки, людська діяльність пов'язана з інтерпретацією знаків і практично вичерпується нею. Стосовно до віртуальної культури суспільства постмодерну можна говорити про те, що статус знака і статус об'єкта виявляються невідірвані.

Актуальність дослідження соціальних мереж як ресурсу соціальної адаптації клієнтських груп соціальної роботи детермінована необхідністю раціоналізації механізмів функціонування інститутів соціальної роботи в умовах громадянського суспільства, а також впливом цього ресурсу на соціалізацію індивідів і груп. При цьому, соціальні мережі розглядаються нами як найважливіший і найбільш перспективний ресурс соціальної адаптації клієнтських груп соціальної роботи. Перспективи вивчення ролі і місця соціальних мереж у соціальній адаптації клієнтських груп соціальної роботи, на наш погляд, широкі, оскільки отримані результати дослідження можуть бути використані при обґрунтуванні соціальної політики і проведенні соціальних програм, а також в аспекті формування форм і методів роботи з різними категоріями населення. Крім того, вивчення соціальних мереж, присутніх в житті індивіда - досить нова і актуальна дослідницька область для соціологічної науки. Загальний науковий інтерес до даної проблематики виражений в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

З метою встановлення складу суб'єктів взаємодії в соціальній мережі, що визначає успішність адаптації клієнтських груп соціальної роботи колективом російських вчених була підготовлена програма соціологічного дослідження. Об'єкт дослідження: соціальні мережі як ресурс адаптації клієнтських груп соціальної роботи. Гіпотеза-підстава: існує залежність між успішністю адаптації клієнтських груп соціальної роботи і якісним і кількісним складом соціальної мережі.

Емпіричним об'єктом дослідження виступають клієнтські групи соціальної роботи: люди з обмеженими можливостями здоров'я (генеральна сукупність дорівнює 197022 чол) та люди похилого віку м. Новосибірська (генеральна сукупність дорівнює 704340 чол). Тип побудови вибіркової сукупності - цілеспрямований. Відбір одиниць спостереження у вибірку

сукупність здійснюється методом першого зустрічного. Для опитування були сформовані такі квоти респондентів:

1) люди з обмеженими можливостями здоров'я - 240 чол. (Високий рівень адаптації - 80 чол., Середній рівень адаптації - 80 чол., Низький рівень адаптації - 80 чол.);

2) люди похилого віку - 240 чол. (З таким же розподілом за рівнем адаптації).

Згідно з задумом дослідження послідовність дослідницьких процедур полягала в наступному:

1 етап. Формування квот респондентів за допомогою тестування рівня їх адаптації. Інструментарієм збору інформації виступає тест "Визначення рівня адаптації".

2 етап. Анкетне опитування представників клієнтських груп з сформованих квот. По-перше, респондентами за допомогою процедури ранжування суб'єктів взаємодії соціальної мережі, визначається сукупність найбільш значущих суб'єктів, що сприяють успішній адаптації (анкета "Значимість суб'єктів взаємодії в соціальній мережі"); по-друге, респондентами здійснюється бальна оцінка фактичних заходів їх взаємодії із суб'єктами соціальної мережі, з наступною формалізованою обробкою отриманих даних за допомогою математичних методів факторного аналізу (анкета "Оцінка фактичної міри взаємодії з суб'єктами соціальної мережі"); по-третє, виділяються і аналізуються внутрішні агреговані фактори, що характеризують склад соціальної мережі і міру фактичної взаємодії суб'єктів соціальної мережі з представниками клієнтських груп, отримані в результаті факторного аналізу; по-четверте, фіксується склад соціальної мережі, що визначає успішність адаптації представників клієнтських груп соціальної роботи.

2 етап. Інтерв'ю з представниками різних клієнтських груп і різним рівнем їх адаптації. Мета інтерв'ю - перевірка зроблених висновків за кількісним та якісним складом учасників соціальної мережі, що сприяє успішній адаптації клієнтських груп соціальної роботи.

Передбачається, що результати дослідження дозволять обґрунтувати якісний і кількісний склад соціальної мережі, що сприяє успішній адаптації досліджуваних клієнтських груп соціальної роботи та обґрунтувати механізм включення індивіда до структури такої мережі.

Отже, важливою характеристикою віртуальної культури є її мозаїчність, пов'язана з особливостями процесу пізнання, а також структурування та ціннісного відбору соціального досвіду життєдіяльності. Як наслідок інтенсивного впровадження комп'ютерних інформаційних технологій в повсякденну культуру безперервного і безладного потоку інформації, поширюваного, головним чином, засобами масової комунікації, формується певний тип віртуальної культури, що поєднує в собі випадкові елементи культур різних народів та епох. Дані елементи осідають за певними статистичними законами у свідомості індивідів, утворюючи щось на зразок "сховища повідомлень". Таким чином, не відбувається ціннісного відбору і структурування соціального досвіду як у випадку спрямованого процесу

пізнання, що реалізується за допомогою системи освіти. У цьому полягає основна відмінність віртуальної культури від культури в її традиційному розумінні в науці як ціннісно-відібраного та символіко-семіотично організованого досвіду багатьох людей.

3. Новий інформаційний простір

Сучасне значення поняття "інформаційний простір" (інфосфера) утворилось в результаті еволюції концептуальної схеми розрізнення в сукупному геополітичному просторі областей, що мають властивості і дають змогу розглядати їх як самостійні простори зі своїми межами, структурою, ресурсами й особливостями взаємодії суб'єктів діяльності, які включають інформаційне забезпечення.

Основоположник теорії інформаційного суспільства М. Кастельс пише про це так: «Нова просторова форма, характерна для соціальних практик, які домінують в мережевому суспільстві і формують його, - простір потоків. Простір потоків є матеріальною організацією соціальних практик в розподіленому часі, що працюють через потоки.

Інформаційний простір – це сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють збір, формування, поширення і використання інформації, а також системи регулювання відповідних відносин.

Новий інформаційний простір – це сукупність відносин, що виникають при формуванні і використанні інформаційних ресурсів на основі створення, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, розповсюдження і надання споживачеві документованої інформації; створенні і використанні інформаційних технологій та засобів їх забезпечення; захисті інформації, прав суб'єктів, що беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації.

Новий інформаційний простір створюється при використанні електронних мереж, в яких інформаційні комунікації відіграють провідну роль. При цьому суттєво змінюється зміст таких процесів, як взаємодія у процесі спільної діяльності, конкуренція. Особливо помітною стає конкуренція внаслідок боротьби за досягнення інформаційної переваги, за володіння розвиненішим інформаційним ресурсом, що відкриває кращі можливості контролю над інформаційним ресурсом супротивника.

Інформаційний простір є системоутворюючим чинником постіндустріального суспільства, що активно впливає на стан економічної, політичної, оборонної та інших складових національної безпеки.

Інформаційний простір є об'єктом уваги державних спецслужб.

До інформаційного простору відносяться:

- ✓ банки даних і бази даних;
- ✓ технології їх супроводу та використання;

✓ інформаційні телекомунікаційні системи, що функціонують на основі загальних принципів й забезпечують інформаційну взаємодію організацій та громадян, а також задоволення їх інформаційних потреб.

Структура інформаційного простору. Основними компонентами інформаційного простору є: інформаційні поля та інформаційні потоки.

Інформаційне поле – це сукупність усієї зосередженої інформації, безвідносно до її форми і стану, що знаходиться у відриві як від об'єкта відображення, так і від суб'єкта сприйняття. Рух інформації в інформаційному полі здійснюється за допомогою фізичного зв'язку між одержувачем і джерелом інформації, що матеріалізується в інформаційному потоці.

Інформаційний потік – це сукупність інформації, що переміщується в інформаційному просторі через канали комунікації.

Інформаційні потоки можуть протікати як усередині окремих інфосфер, так і між ними, залежно від наявності каналів комунікації. Організаційний аспект структури інформаційного простору складають множини баз даних і банків даних, сховищ даних, технологій їх ведення, використання, інформаційних систем, мереж, застосувань, організаційних структур, що функціонують на основі певних принципів і за встановленими правилами, що забезпечують інформаційну взаємодію об'єктів.

До складу технологічних та організаційних компонентів інформаційного простору відносять **інформаційну інфраструктуру**.

Інформаційна інфраструктура – це середовище, яке забезпечує можливість збору, передачі, зберігання, автоматизованої обробки і розповсюдження інформації в суспільстві.

Інформаційна інфраструктура суспільства утворюється за допомогою:

- ✓ інформаційних і телекомунікаційних систем та мереж зв'язку, індустрії засобів інформатизації, телекомунікації і зв'язку;
- ✓ систем формування і забезпечення збереження інформаційних ресурсів;
- ✓ системи забезпечення доступу до інформаційно-телекомунікаційних систем, мереж зв'язку та інформаційних ресурсів;
- ✓ індустрії інформації та ринку інформаційних послуг;
- ✓ системи підготовки кадрів, проведення наукових досліджень;
- ✓ алгоритмів і програмних засобів, що забезпечують функціонування програмно-апаратних платформ тощо.

Інформаційний простір суспільства характеризується унікальними суб'єктами і співтовариствами, що не мають прямих аналогів в інших просторах, серед яких можна назвати **віртуальне співтовариство, мережеву організацію, віртуальне підприємство**.

Сьогодні інформаційний простір виконує такі **функції**:

- 1) **інтегруючу** – об'єднує в єдине просторово-комунікативне і соціокультурне середовище різні види економічної діяльності;
- 2) **комунікативну** – створюється особливе середовище транскордонної, інтерактивної і мобільної комунікації різних суб'єктів економічної діяльності, у рамках якої вони здійснюють інформаційний обмін;

3) *актуалізуючу* – в інформаційному просторі здійснюється актуалізація інтересів різних суб'єктів економічної діяльності шляхом реалізації ними інформаційної політики;

4) *геополітичну* – формуються власні ресурси і змінюється значущість традиційних ресурсів, створюючи нове середовище геополітичних відносин і конкуренції;

5) *соціальну* – інформаційний простір трансформує суспільство і змінює характер та зміст соціально-економічних відносин у всіх сферах: політиці, культурі, науці, релігії тощо.

Швидке зростання обсягів інформаційних ресурсів людства і поява новітніх технологій викликають докорінні зміни в діяльності підприємств та їх бізнес-процесів. Більш пріоритетним стає нематеріальне виробництво, наука, освіта, що сприяє розвитку промисловості на основі комп'ютеризації, інформатизації, автоматизації всіх циклів виробництва.

4. Соціальна теорія простору і теорія простору потоків

Простір являє собою вираження суспільства. Оскільки наше суспільство піддається структурній трансформації, то можна припустити, що в даний час виникають нові просторові форми і процеси. Метою нашого аналізу є ідентифікувати нову логіку, яка лежить в основі таких форм і процесів.

Це доволі нелегке завдання, оскільки, здавалось би, просте визнання важливості відносини між суспільством та простором приховує глибоку складність. Це відбувається тому, що простір не є віддзеркаленням суспільства, а його вираженням. Іншими словами, простір не є фотокопією суспільства, простір і є суспільство. Просторові форми і процеси формуються за рахунок динаміки загальної соціальної структури, складовими яких є суперечливі тенденції, що впливають з конфліктів і стратегій взаємодії між соціальними факторами. Крім того, соціальні процеси впливають на простір, на побудоване довкілля, успадковане від колишніх соціопросторових структур. У дійсності, простір – це кристалізований час. Для того, щоб якнайпростіше підійти до цього явища, будемо рухатися крок за кроком.

Що ж таке простір? У фізиці його неможливо визначити поза динамікою матерії, а в соціальній теорії – без посилань на соціальну практику. Простір являється матеріальним продуктом по відношенню до інших матеріальних продуктів, включаючи людей, залучених в історично детерміновані соціальні відносини, які надають простору форму, функцію і соціальне значення. Більш точним є формулювання Девіда Харві у його книзі «Умови постмодернізму», в якій мова йде про те, що «з матеріальної точки зору можна стверджувати, що об'єктивні концепції часу і простору є необхідними і створюються через матеріальну практику і процеси, які слугують для відтворення соціального

життя... Фундаментальна аксіома мого дослідження полягає в тому, що час і простір неможливо зрозуміти незалежно від соціальної дії».

Тому ми повинні визначити на загальному рівні, що таке простір з точки зору соціальної практики, а потім ідентифікувати історичну специфіку соціальних практик, наприклад, в інформаційному суспільстві, яке лежить в основі виникнення і консолідації нових просторових форм і процесів.

З точки зору соціальної теорії простір являється матеріальною основою соціальних практик розподілу часу (time sharing). Будь-яка матеріальна основа завжди несе в собі символічне значення. Під соціальною практикою розподілу часу розуміється той факт, що простір сполучає разом ті практики, які здійснюються одночасно. Саме чітке матеріальне вираження такої одночасності надає змісту простору по відношенню до суспільства. Традиційно це поняття обожнювалось із близькістю, однак фундаментальним є те, що ми відділяємо базову концепцію матеріальної основи одночасних практик від поняття близькості, щоб пояснити можливість існування матеріальної основи одночасності, яка не пов'язана з фізичною близькістю, оскільки саме такими є домінуючі соціальні практики інформаційної епохи.

Наше суспільство побудовано навколо потоків: капіталу, інформації, технологій, організаційних взаємовідносин, зображень, звуків і символів. Потоки є не просто одним із елементів соціальної організації, вони являються вираженням процесів, що домінують у нашому економічному, політичному і символічному житті. Відтак матеріальною основою процесів, що домінують у нашому суспільстві, буде набір елементів, які підтримують такі потоки і роблять матеріально можливим їх чітке виявлення в «одночасному часі». Тому доцільно уявити, що існує нова просторова форма, характерна для соціальних практик, які домінують у мережевому суспільстві і формують його: простір потоків. Простір потоків є матеріальною організацією соціальних практик в розподіленому часі, що працюють через потоки. Під потоками розуміються ціленаправлені, повторювані, програмовані послідовності обмінів і взаємодій між фізичними роз'єднаними позиціями, які займають соціальні фактори в економічних, політичних і символічних структурах суспільства. Домінуючі соціальні практики вбудовані в домінуючі соціальні структури, під якими розуміється таке влаштування організацій та інститутів, за якого внутрішня логіка відіграє стратегічну роль у формуванні соціальних практик і громадської свідомості в суспільстві в цілому.

Абстрактну концепцію простору потоків можна зрозуміти краще, конкретизувавши її зміст. Простір потоків як матеріальну форму підтримки процесів і функцій, домінуючих в інформаційному суспільстві, можна описати як сполучення щонайменше трьох шарів матеріальної підтримки, які, разом взяті, створюють простір потоків. Перший шар, перша матеріальна основа простору потоків складається із ланцюга електронних імпульсів (мікроелектроніка, телекомунікації, комп'ютерна обробка, системи мовлення і високошвидкісного транспорту, також заснованого на інформаційних технологіях), які, разом взяті, створюють матеріальну основу процесів, що мають вирішальне стратегічне значення в мережі суспільства. Це дійсно

матеріальна опора одночасних практичних заходів. Тому перед нами просторова форма, така ж, як «місто» чи «регіон» в організації торгового суспільства чи індустріального суспільства. В наших суспільствах просторовий вираз домінуючих функцій посідає місце в мережі взаємозв'язків, що стали можливими завдяки інформаційно-технологічним пристроям. У цій мережі ні одне місце не існує само по собі, оскільки позиції визначаються потоками. Тому мережа комунікацій являється фундаментальною просторовою конфігурацією, місця не зникають, але їх логіка і значення абсорбовані в мережі. Технологічна інфраструктура, на основі якої будується мережа, визначає новий простір практично так само, як залізні дороги визначали «економічні регіони» і «національні ринки» індустріальної економіки; або окреслені внутрішніми границями інституційні постанови громадян визначали «міста» торгового суспільства в епоху походження капіталізму і демократії. Ця технологічна інфраструктура сама являється вираженням мережі потоків, архітектура і зміст яких визначаються силами, що діють у світі.

Другий прошарок простору потоків складається із вузлів і комунікаційних центрів. Простір потоків заснований на електронній мережі, але цей зв'язок пов'язує між собою конкретні міста з чітко окресленими соціальними, культурними, фізичними і функціональними характеристиками. Деякі з них – це комутатори, комунальні центри, які відіграють роль координаторів заради згладженої взаємодії елементів, інтегрованих в мережі. Інші являють собою вузли, міста, де існують стратегічно важливі функції, що будують ряд базових в даній місцевості видів діяльності і організацій навколо деякої ключової функції в мережі. Розміщення у вузлі пов'язує місцевість із всією мережею. Як вузли, так і комунікаційні центри організовані ієрархічно, у відповідності до своєї відносної ваги в мережі. Однак така ієрархія може змінюватись в залежності від еволюції видів діяльності, що пропускаються через мережу. В деяких випадках будь-які місця можуть бути виключені із мережі. Результатом розриву зв'язків являється миттєвий упадок і, відповідно, економічна, соціальна і фізична деградація. Характеристики вузлів залежать від функцій, що виконуються даною мережею.

Деякі приклади мереж і вузлів допоможуть зрозуміти дану концепцію. В якості характерної для простору потоків мережі легше всього уявити собі мережу, що складається із систем прийняття рішень в глобальній економіці, особливо систем, що стосуються фінансової сфери. Це повертає нас до уявного в цій частині аналізу «глобального міста» як процесу, а не як міста. Аналіз «глобального міста» як виробничого центру інформаційної економіки показав вирішальну роль «глобальних міст» у наших суспільствах і залежність місцевих громад і економік від управлінських функцій, реалізованих у цих містах. Однак за межами головних «глобальних міст» інші континентальні, національні і регіональні економіки мають власні вузли, що пов'язують їх із глобальною мережею. Кожен із цих вузлів потребує адекватної технологічної інфраструктури, системи допоміжних фірм, які забезпечують підтримуючі послуги, спеціалізованого ринку праці і системи послуг, необхідних для професійної робочої сили.

Те, що є істиним для вищих управлінських функцій і фінансових ринків, може бути застосоване також і до високотехнологічного промислового виробництва. Просторовий розподіл праці, що характеризує високотехнологічне виробництво, переходить у загальносвітовий зв'язок між інноваційними засобами, центрами висококваліфікованого виробництва, фабриками, орієнтованими на ринок. Існує ряд міжфірмових зв'язків між різними операціями в різних місцях виробничих ліній та інший ряд між фірмових зв'язків між аналогічними функціями виробництва, розміщеного в конкретних містах, які стали виробничими комплексами. Управлінські вузли, виробничі центри і комунікаційні центри визначені по мережі чітко виражені в загальній логіці через комунікаційні технології і програмоване, засноване на мікроелектроніці, гнучке інтегроване виробництво.

Третій важливий прошарок простору потоків відноситься до просторової організації домінуючих менеджерських еліт, що здійснюють управлінські функції, навколо яких будується організований простір. Теорія простору потоків починається з припущення, яке стверджує, що суспільства асиметрично організовані навколо домінуючих інтересів, які є специфічними для кожної соціальної структури.

Вимоги культурної спільності між різними вузлами простору потоків відображається також у тенденції до архітектурної одноманітності нових управлінських центрів у різних суспільствах. Парадоксально, що спроба постмодерністської архітектури зламати шаблони і зразки архітектурної дисципліни привела в результаті до нав'язливої постмодерністської монументальності, зробивши у 80-х роках ХХ ст. загальним правилом у будівлях нових корпоративних штаб-квартир від Нью-Йорка до Каошуна. Таким чином, простір потоків включає символічний зв'язок гомогенної архітектури у вузлах мереж у всьому світі. Архітектура втікає від історії і культури кожного суспільства і попадає в новий чудовий світ безмежних можливостей, який приховується за логікою ЗМІ. Це культура електронного серфінгу, де ми начебто можемо знову винайти всі форми у будь-якому місці, варто лиш стрибнути у культурну невизначеність потоків влади. Замкнутість архітектури у поза історичних абстракціях означає формальну межу простору потоків.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Нові засоби масової інформації. Диверсифікація масової аудиторії. Соціальні мережі. Віртуальні співтовариства. Культура віртуальної реальності. Новий інформаційний простір. Соціальна теорія простору. Теорія простору потоків. Засоби масової інформації. Мас-медіа. Засоби телекомунікації. Засоби комп'ютерної техніки. Цифрові технології. Електронні засоби масової інформації. Друковані засоби масової інформації.

Віртуальна реальність. Інформаційний простір. Новий інформаційний простір. Інформаційне поле. Інформаційний потік. Інформаційна інфраструктура.

Контрольні запитання і завдання

1. Поясніть сутність поняття «засоби інформації». Що до них належить?
2. Що являють собою засоби масової інформації або мас-медіа? Яку роль вони виконують в інформаційному середовищі?
3. Що призвело до виникнення нових засобів масової інформації у сучасному суспільстві? які засоби інформації відносяться до нових?
4. Яких принципово нових функцій набули сучасні засоби масової інформації?
5. Що являють собою електронні засоби масової інформації?
6. Яким чином здійснюється диверсифікація масової аудиторії інформаційного простору?
7. В чому полягає віртуальна реальність як явище сучасного суспільного життя? Які підходи існують до її осмислення?
8. Які проблеми криються за віртуальною реальністю?
9. Яка роль соціальних мереж та віртуальних співтовариств у сучасному соціально-економічному житті?
10. Що являє собою новий інформаційний простір? Якою є структура інформаційного простору? Які функції він виконує?
11. Розкрийте основні положення соціальної теорії простору та теорії простору потоків: простір, потік інформації, мережі, комунікаційні центри та вузли.

Тема 9. Україна на шляху до нової економіки

- 1. Особливості сучасного соціально-економічного стану України: моделі трансформацій, етапи і тривалість перехідного періоду.*
- 2. Стратегія та форми випереджального розвитку для України.*
- 3. Проблеми становлення нової економіки в Україні.*

1. Особливості сучасного соціально-економічного стану України: моделі трансформацій, етапи і тривалість перехідного періоду

Розглядаючи сьогоднішній скрутний соціально-економічний стан України, варто нагадати, що свого часу наша держава була однією з найбільш індустріально і науково розвинутих республік колишнього СРСР. Її промисловий, аграрний і науково-технічний потенціал був найпотужнішим у сфері добувної промисловості та металургії, а агропромислового та військово-промислового комплексів. Випуск в УРСР основної промислової та сільськогосподарської продукції і продовольства сягав однієї п'ятої частини загальносоюзного виробництва, а за видобутком залізної і марганцевої руд, виплавою металу, виробництвом різноманітних металовиробів, олії та цукру, створенням окремих видів машин та устаткування вона займала одне з провідних місць у загальносоюзному масштабі. При цьому, доречно зауважити, що добробут українського народу не дотягував до середньосоюзного рівня, що породжувало незадоволення і підривало мотивації до більш продуктивної праці та ефективного господарювання.

З кінця 80-х років ХХ ст. соціально-економічний розвиток України відбувався складно і суперечливо, перебуваючи в стані економічної кризи. Близько 80 % усього промислового виробництва не мало завершеного технологічного циклу. Окрім того, лише 28 % становила частка галузі групи «Б» (виробництво товарів народного споживання), а 72 % - частка галузі групи «А» (виробництво засобів виробництва). Майже 50 % становила застарілість основних фондів у промисловості, особливо у базових галузях – вугледобувній і металургійній. З поглибленням кризових явищ у 1988-1989 рр. починається руйнація господарства, спад виробництва. Старий командно-адміністративний механізм управління економікою руйнується, а нового, заснованого на ринкових засадах, ще немає. У 1990 р. стагнація економіки переходить у тяжку кризу, виникає товарний голод та тотальний дефіцит товарів. Погіршення життєвого рівня населення та зростання соціальної напруги у суспільстві, глибока політична криза у 1990-1991 рр. призводять до розпаду СРСР.

З другої половини 1991 р. в розвитку економіки України починається новий етап. Стартові умови для відродження економіки виявилися надзвичайно важкими, до чого спричинив ряд обставин, а саме:

- ✓ значний відсоток промисловості України працювало на ВПК, а для її структурної перебудови потрібні були величезні кошти;
- ✓ провідні галузі української економіки (вугільна, металургійна) були низькопродуктивні і потребували значних інвестицій;
- ✓ скорочення і розрив господарських зв'язків з колишніми республіками СРСР;
- ✓ сильна залежність економіки України від російської та туркменської нафти і газу;
- ✓ уповільненість темпів економічних реформ.

Саме ці обставини, а також суб'єктивні причини, до яких можна віднести серйозні прорахунки керівництва в економіці та політиці, та відсутність у них волі у проведенні реформ, не дозволяли досягти помітних позитивних результатів впродовж тривалого періоду часу. І лише у 1999 р. проявилися чіткі ознаки економічної стабілізації (подолання падіння ВВП), а з 2000 р. відбулося зростання ВВП. Позитивні зрушення в економіці спостерігалися впродовж до кінця 2008 року. Але в цілому соціально-економічна ситуація залишилася складною і неоднозначною.

Протягом 2009-2015 рр. Україна фактично перебуває у стані фінансово-економічної кризи, про що свідчать її основні макроекономічні показники (ВВП, рівень безробіття, рівень інфляції, торговельне сальдо, стан гривні, політична нестабільність і соціальна нерівність населення).

У 2014-2015 роках соціально-економічна ситуація значно погіршилася, що проявилось у стрімкому падінні обсягів виробництва всіх основних видів економічної діяльності. Посилилося зростання інфляційного тиску на економіку, що супроводжувалося падінням реальних доходів населення і зниженням його купівельної спроможності.

Серед основних чинників, що зумовили негативні тенденції з 2014 року, були анексія АР Крим та воєнні дії на сході України, розрив міжрегіональних зв'язків, звуження як зовнішнього, так і внутрішнього попиту на продукцію вітчизняного виробництва, скорочення державного фінансування, погіршення фінансових результатів фірм і банківської системи тощо.

Особливу увагу варто звернути саме на зменшення виробництва, оскільки цей фактор є ключовим при розв'язанні проблем, отриманих внаслідок кризи.

Криза в Україні характеризується порушенням налагоджених зв'язків між ключовими елементами фінансової та економічної систем держави, систематичною незбалансованістю доходів і видатків бюджету, невпинним зростанням державної заборгованості, нераціональною структурою бюджетних витрат, неоптимальним рівнем податкових платежів тощо.

Поширення негативних тенденцій у світовій економіці, падіння попиту та цін на світових сировинних ринках зачепило також Україну і вкрай негативно позначилося на становищі реального сектору економіки.

Глибока українська криза, яка ускладнилася впливом світової фінансово-економічної кризи, зумовлена, насамперед, серйозними внутрішніми причинами, котрі виходять за межі фінансових проблем, які переросли в

економічний спад виробництва, зростання безробіття, зниження рівня життя широких верств населення.

Зокрема, упродовж тривалого часу в Україні посилено підтримувалася політика, спрямована на підвищення грошових доходів населення, що не враховувала показників зростання продуктивності праці і яка не брала до уваги можливостей товарного забезпечення (насамперед, продовольчими та іншими товарами народного споживання).

У 2014 році, порівняно з 2000-м роком, доходи населення зросли у 5 разів, водночас як виробництво товарів народного споживання – тільки удвічі. Прогнозування впливу фінансово-економічної кризи на Україну та пошук шляхів її подолання є одним з основних завдань діяльності економістів сучасності. Потрібно зосередитися на пошуку шляхів виходу з цієї ситуації.

Основними рисами сучасного економічного становища України є:

- ✓ значна заборгованість держави, окремих галузей і підприємств зарубіжним країнам;

- ✓ відставання сектору економіки, який виробляє товари, від сектору економіки, який їх споживає;

- ✓ паливно-енергетична залежність від закордону;

- ✓ надмірний контроль економіки з боку українського уряду, що має ефект придушення того її сектору, що виробляє товар;

- ✓ криміналізація стосунків між державним установами і бізнесом, розподілення між кланами найприбутковіших секторів економіки України;

- ✓ «відірваність» України від світової економіки.

У кризових умовах постає нагальне питання про визначення пріоритетних напрямів розвитку економіки. Ті, що мають найбільшу рентабельність, можуть отримати карт-бланш для виведення України на міжнародні ринки. Україна за два десятиріччя так і не змогла визначити своє місце, власну «нішу» у світовій системі виробництва, хоча мала для цього всі можливості. Імовірними пріоритетними напрямами, окрім уже наявних металургії та хімії, могли б стати науково-прикладні розробки в космічних технологіях, комп'ютерному програмуванні та інтернет-технологіях, виробництво екологічно чистої харчової продукції, ефективне використання рекреаційних зон тощо. Якщо для розвитку пріоритетних напрямів доведеться позбутися малорентабельних секторів господарства, то це варто зробити.

Україна має потенціал конкурентоспроможності, який є основним резервом для системних зрушень соціально-економічного середовища, незважаючи на негативну динаміку світових рейтингів. Головними рушійними силами структурних змін в економіці України можуть стати реформи державних і громадських установ, інфраструктури й макроекономічного середовища, що зумовить покращення її показників у міжнародних рейтингах та, безумовно, стане імпульсом для інших перетворень. Щоб ефективно використати цей потенціал, Україна повинна в довгостроковому періоді використати три головні переваги: великий внутрішній ринок; достатньо високий рівень освіти населення; високу здатність до інновацій

2. Стратегія та форми випереджального розвитку для України

На шляху розвитку демократії, ринкової економіки та відкритого суспільства Україна постала перед необхідністю прискореного проведення ефективних реформ, вибору оптимальної стратегії їх здійснення.

Стратегія економічних реформ у кожній країні витікає з особливостей її історичного розвитку, специфіки економічного, соціального і політичного становища, враховує при цьому рівень радикальності, термін, послідовність проведення та способи вирішення поточних завдань.

Реформування економіки в Україні передбачало вирішення трьох взаємопов'язаних завдань:

- 1) проведення системних змін в економіці, включаючи інституційні та структурні перетворення;
- 2) лібералізацію економіки;
- 3) фінансову (макроекономічну) стабілізацію.

Кінцевий успіх реформ в економіці визначається вирішенням усіх трьох завдань, а не одного з них.

Вибір сценарію проведення реформ залежить від послідовності реформування елементів і термінів. Перед Україною стояв вибір одного з двох підходів до реформування економіки. Перший підхід передбачає проведення максимального числа радикальних реформ у короткі терміни – так звана «шокова терапія». Другий підхід, відомий під назвою «градулізм», базувався на часткових перетвореннях (поступова лібералізація формування ринкових структур) та в їх поетапному поглибленні.

На сучасному етапі реформ в Україні процес змін відбувається повільними темпами і не забезпечує корінних перетворень і досягнень. Оцінка трансформаційних змін у вітчизняній економіці повинна проводитися в контексті загальносвітових тенденцій розвитку трансформаційних процесів, які впливають на хід перетворень в Україні. До них належать:

- ✓ поширення ринкової моделі економіки на всі регіони світу;
- ✓ глобалізація і посилення взаємозалежності країн;
- ✓ поглиблення інтеграційних процесів;
- ✓ залежність соціально-економічного розвитку від сучасних високих технологій.

Стратегічною метою України за умов трансформацій є побудова соціально-орієнтованої ринкової економіки. Цей напрям є вітчизняним трактуванням загальноосвітніх тенденцій розвитку в постіндустріальному суспільстві.

Реалізація цієї мети конкретизується стратегічними завданнями, визначеними на певний період:

- ✓ до 2004 р. – підвищення добробуту громадян;
- ✓ до 2011 р. – входження у світове співтовариство як рівноправний його член, а, отже, досягнення світових норм і стандартів соціально-економічного розвитку;

✓ до 2015 р. – входження до Асоціації і зони вільної торгівлі Європейського Союзу;

✓ до 2020 р. – реалізація «Стратегії 2020».

Сучасні умови розвитку економіки України вимагають ґрунтовного та комплексного оцінювання можливостей інтеграції країни у світовий господарський простір. Перспективи такої інтеграції значною мірою залежать від місця й ролі країни у глобальному економічному середовищі, які, у свою чергу, визначаються поточними конкурентними позиціями країни та, що більш важливо, її здатністю забезпечувати умови для довгострокової конкурентоспроможності національної економіки. Саме тому доцільно сконцентрувати увагу на світових рейтингах конкурентоспроможності та використати їхній аналіз для визначення пріоритетних напрямів розвитку економіки України в міжнародному конкурентному середовищі.

Українськими вченими було розроблено індикатори метрики вимірювання сталого розвитку – МВСР на основі міжнародних рейтингових показників України. Із застосуванням цієї методики було визначено сценарій розвитку України на середньостроковому відрізку часу (2010-2020 рр.). За цей часовий інтервал в Україні відбуватиметься зміна старих політиків на нову генерацію, яка виховувалася й здобувала освіту за нових соціально-політичних умов і має нові демократичні цінності. Протягом цього періоду матимуть місце високі ризики соціальних конфліктів, терпітимуть крах старі політичні альянси, посилюватиметься соціальне розчарування, залишатиметься високою корупція. У зв'язку зі зношеністю енергетичних, транспортних та інженерних мереж, зростатиме кількість техногенних катастроф.

Сприятливі умови для виробництва значної кількості продуктів харчування, хороші кліматичні умови, підвищення ефективності транзитних шляхів України, високоякісний людський капітал, освіта, острівки науки та культури зберігатимуть стійкі, відносно високі позиції. Для України на цьому етапі найважливішу роль відіграватимуть такі позитивні фактори, як вигідне географічне положення, високий рівень освіченості дорослого населення країни, його працездатність та миролюбність. Негативними факторами-характеристиками, які спричинятимуть уразливість до загроз та потребуватимуть найшвидшого подолання, залишатимуться внутрішня політична нестабільність, високий рівень корупції та макроекономічна нестабільність.

В сучасних умовах для досягнення сталого економічного розвитку важливим завданням є реалізація державної регіональної політики. Метою такої політики як складової стратегії економічного і соціального розвитку України є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій.

До ключових завдань державної регіональної політики України належить зменшення регіональних економічних та соціальних диспропорцій. Поглиблення дисбалансу соціально-економічного та культурного розвитку суттєво ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень, формування загальнодержавного ринку товарів і послуг, збільшує

загрозу регіональної кризи, дезінтеграцію національної економіки. Регіональні диспропорції гальмують забезпечення високих темпів економічного зростання на всій території держави.

Серед основних проблем економіки регіону в Україні можна виділити:

- ✓ незначний рівень конкурентоспроможності економіки регіонів;
- ✓ посилення диспропорцій регіонального розвитку;
- ✓ несприятливі умови для розвитку людського, інтелектуального та соціального капіталів;
- ✓ хаотичність інвестиційних процесів на регіональному рівні;
- ✓ недостатньо дієву інфраструктуру для впровадження комплексу структурних перетворень економіки регіонів.

На сучасному етапі регіонального розвитку можна виділити кілька груп проблем, пов'язаних з існуванням міжрегіональної диференціації, які мають значний вплив на темпи реформування соціально-економічного розвитку регіонів:

- ✓ проблеми загальнодержавного масштабу, які виникли в регіоні у зв'язку з тим, що він є підсистемою єдиної системи, якою виступає країна;
- ✓ проблеми регіонального характеру, обумовлені історичними, природними, демографічними факторами, що роблять регіони відмінними один від одного;
- ✓ проблеми, породжені історичним досвідом в управлінні господарством регіону, зумовлені недосконалою системою управління, що потребує використання нових форм і методів;
- ✓ проблеми соціально-економічного, політичного характеру, які включають в себе виробничо-економічні, фінансові, соціальні та інші.

Також виникає потреба в здійсненні адміністративної реформи шляхом реформування державної влади та місцевого самоврядування, що має підвищити ефективність управління регіональним розвитком України.

Основними напрямками трансформації відносин між центральними та регіональними органами влади у сфері управління соціально-економічним розвитком слід визнати:

- ✓ забезпечення доступу місцевої влади до фінансових ринків, кредитних ресурсів;
- ✓ встановлення нових критеріїв адміністративної відповідальності керівників органів місцевого самоврядування та розпорядників бюджетних коштів;
- ✓ запровадження нових принципів та механізмів відносин «влада – громадськість» щодо формування програм, механізмів підзвітності та громадського контролю;
- ✓ зміна грошового забезпечення регіональних програм відповідно до змін функцій щодо забезпечення належного розвитку соціальної сфери регіонів і надання населенню соціальних послуг належної якості.

В сучасних умовах напрямки і пріоритети розвитку України на період до 2020 року визначаються «Стратегією сталого розвитку «Україна - 2020», яка складається з чотирьох векторів руху:

- 1) сталий розвиток країни;
- 2) безпека держави, бізнесу та громадян;
- 3) відповідальність і соціальна справедливість;
- 4) гордість за Україну в Європі та світі.

«Стратегія–2020» включає в себе 62 реформи. З них пріоритетними визначені 8 реформ та 2 програми. Визначено 25 ключових показників успішності розвитку країни. Метою реформ визначено досягнення європейських стандартів життя та гідного місця Україні в світі.

З урахуванням цих завдань державна регіональна політика у 2015-2020 рр. має забезпечити:

✓ формування оптимальної високоефективної структури господарства регіонів, яка б сприяла їхньому комплексному розвитку на основі природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалів, наявної інфраструктури, історико-культурних надбань і традицій з використанням переваг та можливостей геополітичного становища регіонів;

✓ застосування договірних засад при визначенні спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у стимулюванні регіонального розвитку, зокрема підтримку розвитку депресивних територій;

✓ вирішення спільних регіональних та міжрегіональних проблем розвитку шляхом об'єднання фінансових ресурсів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

✓ підвищення ролі регіонів у зовнішньоекономічному співробітництві, активне входження регіонів до міжнародних організацій та формувань, активізація міжрегіонального та транскордонного співробітництва;

✓ удосконалення системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку, розробка стратегій розвитку регіонів;

✓ децентралізацію влади, розмежування функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з розширенням повноважень місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;

✓ підвищення ролі регіонів у реалізації екологічної політики держави;

✓ адаптацію національного законодавства з питань регіональної політики до норм і стандартів Євросоюзу.

Як першочергові визначені реформа системи національної безпеки і оборони, оновлення влади та антикорупційна реформа, судова реформа та реформа правоохоронної системи, децентралізація та реформа державного управління, дерегуляція та розвиток підприємництва, реформа системи охорони здоров'я і податкова реформа.

Серед пріоритетів стратегії також реалізація двох програм – енергонезалежності та популяризації України у світі, а також просування інтересів держави у світовому інформаційному просторі.

Вектор руху «**Сталий розвиток країни**» передбачає втілення 26 реформ та програм:

1. Деретуляція та розвиток підприємництва

2. Програма розвитку малого та середнього бізнесу
3. Податкова реформа
4. Реформа захисту конкуренції та антимонопольного законодавства
5. Реформа корпоративного права
6. Реформа фінансового сектору
7. Реформа ринку капіталу
8. Реформа трудових взаємовідносин
9. Реформа транспортної інфраструктури
10. Реформа телекомунікаційної інфраструктури
11. Програма участі в транс-європейських мережах
12. Реформа митної служби та інтеграція в митну спільноту ЄС
13. Реформа економічної та монетарної політики
14. Програма розвитку українського експорту
15. Реформа енергетики
16. Програма енергоефективності
17. Реформа сільського господарства та рибальства
18. Земельна реформа
19. Реформа житлово-комунального господарства
20. Реформа інститутів статистики
21. Програма залучення інвестицій
22. Реформа дипломатичних відносин та інституцій
23. Реформа державних закупівель
24. Реформа фінансового контролю Держави та стабілізації державного бюджету

25. Реформа державної служби та реорганізація державних органів

26. Реформа управління державною власністю

Вектор руху **«Безпека держави, бізнесу та громадян»** передбачає втілення 9 реформ та програм:

1. Реформа системи національної безпеки та оборони

2. Реформа військово-промислового комплексу

3. Судова реформа

4. Оновлення влади та антикорупційна реформа

5. Програма електронного врядування

6. Реформа правоохоронної системи

7. Програма енергонезалежності

8. Реформа захисту інтелектуальної власності

9. Програма збереження навколишнього середовища

Вектор руху **«Відповідальність і соціальна справедливість»** передбачає втілення 14 реформ та програм:

1. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування

2. Реформа регіональної політики

3. Програма національної єдності та підтримки нацменшин

4. Конституційна реформа

5. Реформа виборчого законодавства

6. Реформа системи соціального захисту

7. Пенсійна реформа
8. Реформа системи охорони здоров'я
9. Реформа якості та безпеки харчової продукції
10. Реформа захисту споживачів
11. Програма популяризації фізкультури та спорту
12. Програма здорового способу життя та довголіття
13. Реформа освіти
14. Програма розвитку для дітей та юнацтва

Вектор руху «Гордість за Україну в Європі та світі» передбачає 13 реформ та програм:

1. Програма популяризації України в світі
2. Програма створення бренду «Україна»
3. Реформа відзнак та нагород
4. Програма розвитку інновацій
5. Розвиток інформаційного суспільства та медіа
6. Реформа державної політики у сфері науки та досліджень
7. Українська космічна програма
8. Програма розвитку туризму
9. Реформа державної політики у сфері культури
10. Програма розвитку національного кіновиробництва
11. Програма розвитку національної видавничої справи
12. Реформа державної політики у сфері спорту
13. Програма залучення талантів

Реалізація Стратегії передбачає досягнення 25 ключових показників, що оцінюють хід виконання реформ та програм. Зокрема, планується, що у рейтингу Світового банку Doing Business Україна посяде місце серед перших 30 позицій, рейтинг за зобов'язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and Poors становитиме не нижче інвестиційної категорії «ВВВ», ВВП у розрахунку на одну особу, який розраховує Світовий банк, підвищиться до 16 000 доларів США.

Чисті надходження прямих іноземних інвестицій до 2020 року мають скласти понад 40 млрд. дол. США, витрати на національну безпеку і оборону – не менше 3 % від ВВП. За індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна має увійти до 50 кращих держав світу. Окрім того, до завдань Стратегії включено підвищення середньої тривалості життя в країні на 3 роки.

3. Проблеми становлення нової економіки в Україні

Кардинальні перетворення, що характерні для економіки розвинутих країн і які обумовлені трансформаціями у виробничих технологічних процесах, посиленням ролі знань та революцією в інформаційних технологіях і викликають фундаментальні структурні зміни у світовій економіці ще не мають суттєвого впливу на становлення та утвердження нової економічної системи (нової економіки) у нашій країні. Проте зародки нової економіки як системного явища, що поступово формується в умовах постіндустріального періоду економічного розвитку в результаті впровадження найсучасніших досягнень науково-технічного прогресу, інноваційних методів господарювання та інтелектуалізації людського капіталу, спостерігаються і в Україні. Зокрема, все в більшій мірі проявляються такі характерні риси нової економіки, як:

- ✓ знання в якості виробничого чинника і стратегічного ресурсу;
- ✓ поступове наростання використання нових інформаційних технологій у виробництві, освіті, охороні здоров'я, фінансів, торгівлі тощо;
- ✓ де матеріалізація створюваного продукту;
- ✓ підвищення ролі і значення інтелектуальної праці.

Ці характерні риси, які все в більшій мірі проявляються в сучасній вітчизняній економіці, свідчать про поступове формування нової економіки, яка базується на «економіці знань», тобто на економіці, в якій створюються, поширюються і використовуються знання та інформація. Рушійною силою в такій економіці виступають інновації, в джерелом – знання, освіта, наука. В даних умовах найбільш ефективними виявляються витрати на виробництво і придбання знань як суспільного блага та їх використання.

Поряд із застарілим низькоефективним виробництвом відбувається становлення нового технологічного способу виробництва, який ґрунтується на інформаційно-комунікаційних технологіях із використанням мікропроцесорів у мікроелектроніці, операційних систем для комп'ютерів, лазерної техніки, оптико-волоконних технологій, інформаційних технологій, генної інженерії, біотехнології, ракетно-космічної техніки тощо. Тобто, все це вказує на те, що вирішальним елементом суспільного багатства стає людський фактор, який використовує такий виробничий ресурс, як знання та інформацію.

За сучасних умов економіку України ще важко підвести під визначення «нової економіки», оскільки у ній переважають первинний і вторинний сектори економіки (тобто добувний та індустріальний) при повільному зростанні частки третинного сектору (сектору послуг). Тобто, до «нової економіки», яка все більше пов'язується з такими пріоритетними напрямками, як інформатизація, електронізація, роботизація, кібернетизація, з розвитком мікроелектроніки і біотехнології Україні необхідно пройти великий шлях.

Одним із пріоритетних напрямків у розвитку інформатизації в економічному середовищі України є електронна комерція, за якої відбувається взаємодія суб'єктів бізнесу з приводу купівлі-продажу товарів та послуг з використанням інформаційних мереж. Електронна комерція сприяє зростанню конкурентоспроможності фірм, розширенню та глобалізації ринків,

персоналізації взаємовідносин, змінам в інфраструктурі шляхом зменшення частки матеріальної інфраструктури і скорочення кількості персоналу, створенню нових продуктів та послуг.

На протязі останніх років український ринок електронної комерції щорічно зростає на 50-60%. Темпи зростання могли бути більш значними, але цьому заважали ряд факторів і, зокрема: недостатня безпека даних, що передаються через мережу Internet, недостатньо розвинена національна система електронних платежів, невизначеність ряду юридичних та фінансових питань тощо.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Соціально-економічний розвиток. Трансформації. Державна регіональна політика. Міжрегіональна диференціація. Перехідний період. Структурні трансформації. Софтизація. Глобальний аутсорсинг. Стратегія сталого розвитку. Стратегія випереджального розвитку. Реформування економіки. Децентралізація. Лібералізація економіки. Збалансованість доходів та видатків державного бюджету. Оптимальний рівень податкових платежів. Державний борг. Рефлексивні процеси. Технологічні уклади. Новий технологічний спосіб виробництва. Риси нової економіки. Нова економічна політика.

Контрольні запитання і завдання

1. Як відбувалось становлення соціально-економічного розвитку України в різні історичні періоди?
2. Поясніть, чому при здобутті незалежності України стартові умови для відродження її економіки виявилися надзвичайно важкими?
3. Якими особливостями характеризується соціально-економічне становище України в сучасних умовах?
4. Які, на Вашу думку, пріоритетні напрями розвитку економіки України на даний час?
5. Що є основою державної та регіональної політики України?
6. Які основні завдання лежать в основі реформування економіки України?
7. Що є стратегічною метою України за умов глобальних трансформацій? Що необхідно для здійснення цієї мети?
8. Які завдання є ключовими у здійсненні державної регіональної політики України?
9. В чому полягають основні проблеми економіки регіону України?

10. Які основні напрями трансформації відносин між центральними та регіональними органами влади у сфері управління соціально-економічним розвитком?

11. У чому суть «Стратегії сталого розвитку «Україна-2020»? З яких векторів руху вона складається?

12. Здійснення яких реформ та програм передбачає «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»?

13. В чому проявляються характерні риси нової економіки в Україні?

14. Які перешкоди стоять на шляху розвитку нової економіки в Україні?

15. Яка роль України у глобальному аутсорсингу?

16. В чому полягає суть стратегії сталого розвитку України?

17. Чи можливими є поширення принципів, механізмів та інструментарію «нової економіки» в Україні?

Глосарій

Автоматизація — це один із напрямів науково-технічного прогресу, етап комплексної механізації, що характеризується звільненням людини від безпосереднього виконання нею функцій управління технологічними процесами і передачею цих функцій автоматичним пристроям з метою зменшення трудових затрат, покращення умов виробництва, підвищення обсягів випуску та якості продукції.

Вартість інформації – це цінність інформації, що визначається працею, вкладеною в її виробництво, тобто витратами на виробництво.

Вертикальна інтеграція – це виробничу кооперацію підприємств однієї галузі або близьких по характеру галузей промисловості, які спеціалізуються на виготовленні вузлів, деталей, комплектуючих і інших виробів, необхідних для кінцевого продукту.

Глобалізація – це всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Глобалізаційні бізнес-процеси – полягають в розвитку взаємозв'язків і посиленні взаємозалежностей між окремими країнами й географічними регіонами світу для здійснення спільної бізнес-діяльності з метою отримання максимальної економічної вигоди.

Глобальна економіка – це економіка, у якій національні економіки залежать від діяльності фінансових ринків, міжнародної торгівлі, транснаціонального виробництва, науки і технології та відповідних видів праці. У цілому, глобальну економіку можна визначити як економіку, чії основні компоненти мають інституціональну, організаційну й технологічну здатність діяти цілісно.

Глобальний інноваційний індекс – це узагальнений показник, що використовується в рамках глобального дослідження рейтингу країн світу за рівнем розвитку інновацій. Індекс розроблено спільно Бостонською консалтинговою групою (БКГ), Національною асоціацією виробників (НАП), Інститутом Виробництва (ІП), а також незалежними науково-дослідницькими центрами і являє собою співвідношення витрат на інновації і ефекту від них, що дозволяє об'єктивно оцінити ефективність зусиль для розвитку інновацій в країні.

Глобальні проблеми — це комплекс проблем і ситуацій, що зачіпають життєві інтереси всіх народів світу, характеризуються динамізмом і вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової громадськості (екологічні, економічні, демографічні проблеми, хвороби і т.д.), від вирішення яких залежить подальший прогрес людства і збереження цивілізації.

Горизонтальна інтеграція – це галузева єдність підприємств, операційна діяльність яких характеризується спільною технологією і однорідністю виготовлюваної продукції (наприклад, мережа роздрібних магазинів).

Гранична вартість інформації – це розмір економії, отриманий від її застосування.

Дематеріалізація створюваного продукту – це зміна структури продукту і його вартості, зниження частки і значущості матеріальної складової продукту і зростання цінності вкладеного в нього інтелекту. Ця особливість знаходить відображення в оцінці вартості фірм і підприємств, розраховується на основі оцінки наявних інтелектуальних активів.

Економіка знань – це економіка, що безпосередньо ґрунтується на створенні, поширенні та використанні знань та інформації.

Екстранет (*Extranet*) – це універсальне ділове середовище, призначене для обміну інформацією зі зовнішнім світом: надання доступу до формалізованої інформації і корпоративних служб віддалених підрозділів компанії, дилерської мережі, гуртових покупців тощо.

Електронізація – це процес широкого застосування електроніки в усіх галузях народного господарства.

Електронна комерція – це комерційна взаємодія суб'єктів бізнесу з приводу купівлі-продажу товарів та послуг (матеріальних та інформаційних) з використанням інформаційних мереж (Internet, мережа стільникового зв'язку, внутрішні локальні мережі фірм).

Електронна логістика – це ефективне управління інформацією та співпраця усіх учасників ланцюга на підставі швидкого і докладного передавання інформаційного потоку з пунктів роздрібної торгівлі, які передають дані в узгодженому інформаційному стандарті до постачальника – виробника вихідної сировини.

Електронна освіта – це освіта з використанням електронних технологій, насамперед інтернету. Дозволяє пройти курс дистанційної освіти, надаючи при цьому можливість діалогу з викладачем та іншими слухачами. Одним з найбільш розповсюджених засобів електронної освіти є відеоконференції на основі інтернету. Головна перевага для громадян полягає в тому, що вони самі можуть обрати відповідний курс і пройти навчання за ним, не виходячи з дому. При цьому повністю зберігається якість освіти, притаманна традиційним її формам.

Електронна реклама – це реклама, що розміщується в мережі Інтернет, переважно на добре зарекомендованих і популярних веб-сайтах (наприклад Google); представлення товарів, послуг або підприємства в мережі Інтернет, адресована масовому клієнту і має характер переконання. Інтернет реклама дозволяє вирішувати практично всі завдання, що стоять перед комерційним web-сайтом, будь це Інтернет магазин, сервісні послуги або дистриб'ютори. Інтернет-реклама стає більш доступною для малого бізнесу.

Електронна торгівля – це організація і технологія купівлі-продажу товарів, послуг електронним способом з використанням телекомунікаційних мереж та електронних фінансово-економічних інструментів.

Електронна фінансова послуга – це послуга, яка надається через мережу Internet у режимі on-line, використовуючи особливості комунікаційного середовища нового покоління, а саме: можливість одночасного забезпечення

інформаційної взаємодії провайдера послуги з великою кількістю клієнтів, забезпечення доступності інформації незалежно від місцезнаходження клієнта та часу доби, глобальність і персоніфікованість послуг, можливість оперативного прийняття рішень у процесі взаємодії між системою і користувачами тощо.

Електронні (віртуальні) гроші – це платіжний засіб який в електронному вигляді, розміщений на електронному пристрої, міститься у спеціальних базах даних та знаходиться у розпорядженні користувача.

Електронний бізнес - це якісно нова модель інтегрованої економічної діяльності, яка базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та мереж як унікального макроекономічного середовища для оперативної комерційної та фінансової діяльності з метою підвищення ефективності сегментів бізнесу, їх динамічного розвитку та отримання стабільного соціально-економічного ефекту.

Електронний консалтинг – це один із видів електронного бізнесу. Прикладами є професійні консультації клієнтів електронною поштою, надання довідок від інформаційних служб, проведення різноманітних опитувань через Інтернет та ін.

Електронний маркетинг – це ведення маркетингу на основі електронних технологій. Практично це стосується Інтернет технологій продажу: електронної комерції наприклад та традиційної комерції, яка використовує засоби Інтернет, як допоміжну технологію. Якщо маркетинг - це залучення і утримання клієнтів, то електронний маркетинг - залучення і утримання клієнтів в Інтернеті

Електронний рекрутинг – це пошук персоналу з використанням мережі Інтернет. Ринок електронного рекрутингу представляють Інтернет-ресурси, що надають різні сервіси у галузі пошуку персоналу і працевлаштування. За останні 5-6 років ринок електронного рекрутингу активно розвивався від простих дощок оголошень до серйозних ресурсів, що надають цілий спектр кадрових сервісів для всіх учасників ринку праці: роботодавців, здобувачів і посередників. Звичайно, електронний рекрутинг не виключає традиційні способи пошуку персоналу, він лише стає зручним інструментом у процесі пошуку.

Електронний ринок праці – це кібернетичне середовище, в якому відбуваються відносини з приводу обміну інформацією про вільні вакансії та наявну робочу силу, в якому стикаються попит і пропозиція на праці та на робочу силу. Розвиток електронного ринку праці стимулюється постійно зростаючою кількістю користувачів мережі Інтернет.

Індекс глобальної конкурентоспроможності – це глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу за показником економічної конкурентоспроможності. Індекс розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму. Цей показник оцінює здатність економік забезпечувати вищу продуктивність бізнесу і, як наслідок, вищі темпи економічного зростання й економічного добробуту нації.

Індекс економічної свободи – це показник, який відображає фундаментальне право кожної людини управляти її власною працею та майном.

Індекс інноваційного потенціалу – це вимірник готовності країни та потенційних можливостей створення та сприйняття інновацій. Інноваційний потенціал є ключовим фактором залучення науки і технологій у процесі поліпшення якості життя і сприяння економічному розвитку.

Індекс мережевої готовності – це комплексний показник, що характеризує рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у країнах світу.

Індекс нової економіки – це інтегральний показник, який відображає здатність країни забезпечувати міцні глобальні зв'язки між державами, володіння робочою силою, озброєною більш високою кваліфікацією, гнучкість та динамізм суб'єктів господарювання, використання ними прогресивним цифрових технологій та розвиток технологічних інновацій.

Індекс розвитку інформаційного суспільства – це показник, котрий встановлює стандарт вимірювання можливостей країни у доступі та використанні інформації та інформаційних технологій.

Інноваційна економіка (економіка знань, інтелектуальна економіка) – це тип економіки, заснований на потоці інновацій, постійному технологічному вдосконаленні, виробництві та експорті високотехнологічної продукції з дуже високою доданою вартістю. При цьому, в основному прибуток створюється інтелектом новаторів і вчених, інформаційною сферою, а не матеріальним виробництвом (індустріальна економіка) і не концентрацією фінансів (капіталу).

Інноваційна компанія – це компанія будь-якої форми власності, понад 70 % продукції якої (у грошовому вимірі) за звітний податковим період є інноваційні продукти і (або) послуги.

Інтелектуалізація – це процес розвитку здібностей до сприйняття й обробки інформації, тобто підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, включаючи використання штучного інтелекту.

Інтелектуалізація виробництва – це зростання частки інтелектуальної (розумової) праці в сукупному її масштабі, що знаходить свій вияв у чисельному зростанні прошарку інтелігенції, тобто людей, які професійно займаються розумовою працею (інженери, техніки, менеджери, науковці та ін.); у зростанні компонентів розумової, творчої праці на майже всіх робочих місцях, збільшення її внеску до складу доданої вартості.

Інтернет (Internet) – це універсальне ділове середовищем, що поєднало компанії між собою та з аудиторією споживачів, у ньому відбувається взаємодія всіх суб'єктів ринку щодо купівлі і продажу товарів та надання послуг.

Інтранет (Intranet) – це універсальне ділове середовище, призначене для обміну інформацією всередині компанії.

Інформатизація – це організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов задоволення інформаційними потребами та її реалізації прав громадян, органів структурі державної влади, організацій, громадських об'єднань є з урахуванням формування та використання інформаційних ресурсів.

Інформаційний продукт – це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ та організацій. Під інформаційною продукцією розуміють сукупність інформаційних документів, баз даних і послуг.

Інформаційна послуга — це здійснення інформаційної діяльності у визначений час і визначеній законом формі по доведенню інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їхніх інформаційних потреб.

Інформаційна теорія вартості – це принципово нова концепція вартості, згідно з якою домінуючим фактором у структурі суспільної праці є не структурно розчленована, а цілісна, переважно інтелектуальна праця, озброєна науковими знаннями.

Комп'ютеризація – це процес впровадження і розвитку комп'ютерів та обчислювальної техніки, які забезпечують автоматизацію інформаційних процесів і технологій в усіх сферах діяльності людей. Основна увага приділяється розвитку і запровадженню технічної бази комп'ютерів, які забезпечують оперативне отримання інформації та її накопичення.

Конкурентоспроможність – це здатність певного об'єкта або суб'єкта перевершити конкурентів у певних заданих умовах.

Корпоративний стратегічний альянс – це форма співпраці двох потенційних чи реальних конкурентів в довгостроковому періоді для досягнення певної мети (наприклад, створення нового продукту).

Креативна економіка – це сучасна економічна реальність, яка активно реагує на потреби сучасності і постійні зміни внаслідок появи інновацій, демонструє пріоритетне ставлення до творчої людини та має демократичну структуру менеджменту та високу маркетингову культуру, де саме клієнт виступає як головна діюча особа. Її фундаментом стає креативний соціальний клас, тобто талановиті, мобільні люди, які живуть і творче працюють та створюють нову економіку в розвинутих країнах світу.

Людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника та національного доходу.

Медіатизація – це процес вдосконалення збору, збереження і поширення інформації.

Мережевий бізнес – це партнерська структура, побудована на принципах взаємозалежності та рівності всіх учасників, яка створена з метою раціонального використання ресурсної бази та отримання економічного ефекту від спільної діяльності.

Методологія нової економіки – це сукупність прийомів та способів, загальнонаукових та філософських принципів наукового пізнання, виявлення та дослідження виникнення організації і функціонування сучасного постіндустріального суспільства.

Міграція робочої сили – це переміщення осіб найманої праці між національними господарствами, що виражає процес розподілу трудових ресурсів між різними ланками всесвітнього господарства.

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремих країн у межах світового господарства на виробництві певних видів товарів та послуг з метою реалізації їх на світовому ринку. Такий поділ є якісною диференціацією трудової діяльності на міжнародному рівні, яка лежить в основі різних форм обміну її результатами між країнами. Вона проявляється у взаємовигідній спеціалізації виробництва окремих країн на певних видах продукції, якою вони обмінюються.

Міжнародний ринок праці — це система відносин, що виникають між державами з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту. Ці відносини склалися у зв'язку з нерівномірністю розміщення робочої сили по країнах світу та відмінностями в її відтворенні на національному рівні.

Мобільна комерція (м-комерція) – це одна із форм електронної комерції, яка має найбільший потенціал. Вона передбачає здійснення комерційних операцій в мережі Інтернет через використання бездротових кишенькових пристроїв, таких як мобільні телефони. Мобільні трансакції електронної комерції включають купівлю та продаж широкого спектру товарів і послуг, онлайн-банкінг, оплату рахунків, доставку інформації тощо.

Модель «бізнес-для-бізнесу» (B2B) – це форма взаємодії підприємств на всіх рівнях, зорієнтована на взаємозв'язок та інтеграцію бізнес-процесів між підприємствами-партнерами. Дана форма дає змогу об'єднати внутрішні мережі партнерів для спільного електронного документообігу, створює систему прямого розміщення замовлень та контролю за їх виконанням в режимі реального часу.

Модель «бізнес-для-споживача» (B2C) – це форма взаємодії компаній зі споживачами, яка дає виробникам додаткові можливості для просування своїх товарів та послуг безпосередньо до споживачів, а споживачам дає більше можливостей для вибору. Ця форма взаємодії спрямована на зменшення кількості посередників. Вона включає процеси взаємодії компаній з їх кінцевими споживачами, при продажі товарів, послуг або інформації, де всі угоди виконуються у формі електронного обміну.

Моделі «бізнес-для-уряду» (B2G) та «уряд-для-бізнесу» (2BG) визначаються як торгівля між компаніями та державним сектором, що передбачає використання Інтернету для державних закупівель, процедури ліцензування та інших операцій, пов'язаних з урядом.

Модель «споживач-для-споживача» (C2C) – це модель, що характеризується прямою торгівлею між приватними особами щодо купівлі-продажу, обміну чи надання товарів, послуг та інформації у кіберпросторі, проте за участю третьої сторони, котра забезпечує платформу для цієї торгівлі без прямої участі у торгах. Така форма взаємовідносин є зручним засобом комунікації між фізичними особами і зумовлює зростання кількості

електронних торговельних майданчиків та Інтернет-аукціонів, особливо у галузях, де підприємства можуть торгуватись за той продукт, що вони хочуть обрати серед кількох постачальників.

Мультинаціональні корпорації (МНК) – це корпорації, які є міжнародними і по капіталу, і по сфері своєї діяльності (головна компанія належить капіталу декількох країн, інвестиції також здійснюються по усьому світі).

Науково-технічний прогрес – це поступальний рух науки і техніки, еволюційний розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва на основі широкого пізнання й освоєння зовнішніх сил природи, це об'єктивна, постійно діюча закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення його ефективності.

Науково-технічна революція – це більш вузьке поняття. Вона є однією зі стадій чи форм НТП, коли останній набуває прискореного, стрибкоподібного характеру. Проявом НТР є докорінна перебудова всієї технічної і технологічної основи виробництва, його організації й управління, які здійснюються на базі практичного використання фундаментальних відкриттів сучасної науки.

Нова економіка - це системне явище, що поступово формується в межах постіндустріального періоду економічного розвитку шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу, інноваційних методів господарювання, інтелектуалізації людського капіталу, використання передових новітніх технологій і галузей національної економіки, пріоритету виробництва знань, послуг та становлення менталітету творчого, ефективного, раціонального бізнесу.

Нова економіка – це наука про функціонування та організацію сучасних економічних систем країн з розвинутою ринковою економікою, процесів становлення сучасного постіндустріального суспільства в ряді країн та їх аналіз.

Онлайн торгівля – це торгівля в мережі Інтернет, що передбачає задоволення віртуального споживчого попиту через Інтернет-магазини, Інтернет-аукціони та соціальні мережі. Така форма торгівлі значно спростила процес купівлі товарів з використанням електронних пристроїв, що забезпечують виконання угоди без попередньої фізичної присутності споживача і виробника при її укладенні.

Оффлайн торгівля – це традиційна форма реалізації продукції. Для організації такого бізнесу необхідна реальна торгова площа, штат продавців і менеджерів, склад та інші необхідні складові традиційної торгівлі. Це пов'язано з істотними витратами, і при цьому не можна не випускати з уваги, що прибутковість починання залежить від багатьох факторів, починаючи від розташування магазину і закінчуючи бюджетом на рекламні кампанії.

Постіндустріальне суспільство – це суспільство, в економіці якого в результаті науково-технічної революції та істотного зростання доходів населення пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг. Виробничим ресурсом стають інформація і знання, а

наукові розробки стають головною рушійною силою економіки. Її кінцевим результатом є створення нової форми організації економіки - «нової економіки».

Постфордизм – це домінуюча система економічного виробництва, споживання та інших соціально-економічних явищ, що з'явилась у найбільш розвинутих країнах світу у кінці ХХ ст. Його найбільш характерною рисою є більш гнучкі методи виробництва, що виявляється у виробництві різноманітних товарів невеликими партіями з використанням багатоцільового обладнання з програмним забезпеченням, кваліфікованої праці, формуванні міжфірмових зв'язків у формі субконтрактів, стратегічних альянсів, точно-в-час виробництва, запровадженні тісних взаємозв'язків між стадіями виробництва продукту, появою невеликих спеціалізованих (дрібносерійних) підприємств для сегментованих ринків.

Предмет нової економіки – це загальні закономірності та особливості економічних систем при становленні та функціонуванні сучасного постіндустріального суспільства та економіки, що базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та методів управління ними.

Регіоналізація глобальної економіки – це утворення економічних інтеграційних угруповань з метою підвищення ефективності економіки шляхом уніфікації законодавства, ліквідації адміністративних обмежень на переміщення товарів, капіталів та робочої сили, а також повного використання факторів виробництва.

Стара (традиційна) економіка – це економіка, яка характеризується великими підприємствами з малорухомою структурою, потужність яких визначалась капіталом, що контролюється.

Транснаціональні корпорації (ТНК) – це корпорації, які є національними по капіталу (тобто головна компанія належить одній країні) і міжнародними по сфері своєї діяльності (інвестиції здійснюються в багато країн світу).

Трансакційні витрати – це витрати економічної діяльності щодо укладання угод: пошуку партнерів, проведення переговорів, укладання контрактів, дослідження виконання контрактів тощо. До трансакційних витрат відносяться витрати, пов'язані із збиранням, накопиченням, обробкою та аналізом інформації про ринок, проведенням переговорів і прийняттям рішень, контролем та захистом виконання контрактів.

Ціна інформації – це вартість її придбання ззовні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл; под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999.
2. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. Изд. 2-е, испр. – М.: Изд-во ЭСКМО-Пресс, 2001.
3. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество : пер. с англ. / Дж. К. Гэлбрэйт. – М. : Прогресс, 1999.
4. Гукасян Г.М. Экономическая теория: проблемы «новой экономики». Изд. 2-е. – СПб.: П 2003. – 192 с.: ил.
5. Деминг У. Эдвард. Новая экономика. – М.: Эксмо, 2006. – 208 с.
6. Дука С.И. Информационное общество: социогуманитарные аспекты. – СПб.: Издательство Перербургского университета, 2004. – 172 с.
7. Эдвидсон Лейф. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанной на знаниях М.: ИНФРА-М, 2005. – XX, 248 с.
8. Эймор Дениел. Электронный бизнес: эволюция и/или революция. Пер. с англ. – М.: Изд-«Вильямс», 2001. – 752 с.
9. Игнацкая М.А. Новая экономика: опыт структурно-функционального анализа. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2006. – 304 с.
10. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы : Учеб. пособие для студентов экон. направлений и специальностей / В. Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — 302 с.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Пер. с англ. Под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
12. Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Пер. з англ. – К.: «Ваклер», 2007. – 304 с.
13. Клодт Хеннінг та ін. Нова економіка: форми вияву, причини і наслідки. Монографія. – Таксон, 2006. – 306 с.
14. Корнейчук Б.В. Информационная экономика. Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006.
15. Курицкий А.Б. Интернет-экономика: закономерности формирования и функционирования. – СПб.: Издательство С.-Перербургского университета, 2000. – 232 с.
16. Лазарев И.А., Хижа Г.С., Лазарев К.И. Новая информационная экономика и сетевые механизмы ее развития. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2005. – 240 с.
17. Мельник Л.Г. Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике. Энциклопедический словарь. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 384 с.
18. Мей Кристофер. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / Пер. з англійської. – К.: «К.І.С.», 2004. – XIV с., 220 с.
19. Садовий М., Балансович Б. Бізнес-процеси і зайнятість в умовах нової економіки // Банківська справа. – 2001. - № 5.- с. 8-13.

20. Садовий М., Баласович Б. Телеробота як інноваційна форма зайнятості та соціально-економічні наслідки її впровадження // Банківська справа. – 2002. – № 4.
21. Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 430 с.
22. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар. – К.: Академія, 2003.
23. Стрелец И.А. Новая экономика и информационные технологии. – М.: Издательство «Экзамен», 2003. – 256 с.
24. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. – М.: Academia, 1999.
25. Сучасні економічні теорії: Підручник / За ред. А.А. Чухна. – К.: Знання, 2007. – 878 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
26. Уорнер М., Витцель М. Виртуальные организации. Новые формы ведения бизнеса в ХХ веке. – М.: Добрая книга, 2005. – 296 с.
27. Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: Навч. посібник. – К.: «Знання», 2000. – 174 с.
28. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України. – К.: Логос, 2003.
29. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1973. 507 p.
30. Carnoy M., Castels M. The New Global Economy in the Information Age: Reflections on our Changing World. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1993. 170 p.
31. Castels M. The Information Age. Economy, Society and Culture. V. SSS. End of Millenium. Oxford: Blackwell Publishers, 1998. 448 p.
32. Christensen, B. (2011). Qualifikationsanforderungen und Arbeitsformen in der Neuen Okonomie. Kieler Arbeitspapiere 1081. Institut fur Weltwirtschaft Kiel.
33. Global Innovation Index 2014 Report. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2014>
34. Klodt, H. (2001). The Essence of the New Economy. Kiel Discussion Papers 375. Kiel Institute for World Economics, Kiel.
35. Malone, T.W., und R.J. Laubacher (1999). Vernetzt, klein und flexible – Die Firma des 21. Jahrhunderts. Harvard-Business-Manager 21 (2): p. 28-36.
36. Martin W.J. The Global Information Society. Aldershot: Aslieb Gower; Brookfield, Vt., USA: Gower, 1995. 233 p.
37. Shapito, C., und Varian (1998). Information Rules: A Strategie Guide to the Network Economy. Boston.
38. The 2014 State New Economy Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.itif.org/2014-state-new-economy-index.pdf>.
39. Forester T. High-Tech Society: The Story of the Information Technology Revolution. Oxford: Basil Blackwell, 1987. 311 p.

Інтернет-ресурси

1. “Бізнес”. – <http://www.business.kiev.ua>.
2. Верховна Рада України (закони України, укази президента, постанови КМУ). – <http://www.rada.kiev.ua>.
3. “Галицькі контракти”. – <http://www.kontrakty.com.ua>.
4. “Деловая столица”. – <http://www.dsnews.com.ua>.
5. Держкомстат України. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. “Дзеркало тижня”. – <http://www.zerkalo-nedeli.com>.
7. “Інвестиційна газета”. – <http://www.investgazeta.net>.
8. Інформаційні ресурси про Україну (in English). – <http://www.infoukes.com>.
9. Законопроекти України (Центр політико-правових реформ). – <http://www.zakon.gov.ua>.
10. Кабінет Міністрів України (вихід на всі міністерства і відомства). – <http://www.kmu.gov.ua>.
11. “Кореспондент”. – <http://www.korrespondent.net>.
- Мережа аналітичних центрів України. – <http://www.intellekt.org.ua>.
12. Міжнародний центр перспективних досліджень. – <http://www.icps.kiev.ua>.
13. “Мигньюс”. – <http://www.mignews.com.ua>.
14. “Пик”. – <http://www.pic.com.ua>.
15. “Подробности”. – <http://www.podrobnosti.com.ua>.
16. Проект Гарвардського університету для України. – <http://www.harvard.kiev.ua>.
17. “Про UA”. – <http://www.proua.com>.
18. Українська ділова преса. – <http://www.investgazeta.net>; <http://www.gc.lviv.ua>; <http://www.business.kiev.ua>.
19. ”Урядовий курєр”. – <http://www.uamedia.visti.net>.
22. Щоденна українська газета “День”. – <http://www.day.kiev.ua>.
23. “Uatoday”. – <http://www.uatoday.net>.

Міжнародні ресурси

1. Газета Financial Times. – <http://www.ft.com>.
2. Європейська комісія (EU). – <http://www.europa.eu.int>.
3. Euromonitor. – <http://www.euromonitor.com>.
4. Організація з міжнародного співробітництва і розвитку. – <http://www.oecd.org/statistics>.
5. Журнали Кембріджського університету. – <http://www.journals.cambridge.org>.
6. Журнали Оксфордського університету. – <http://www.oxfordjournals.org>.
7. Світовий банк (WB). – <http://www.worldbank.org>.
8. Світова організація торгівлі (WTO). – <http://www.wto.org>.

